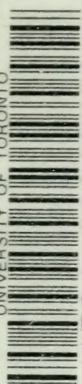

134 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 134

СПОМЕНИЦА

Доситеја Обрадовића

PG
1418
O18
Z866

[Redovna izdanja]

134 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 134

СПОМЕНИЦА

ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

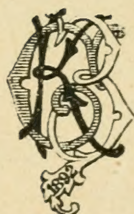

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“

Димитрија Гавриловића (пређе Аце М. Станојевића)

1911

584881
2.7.54

PG
1418
O18 Z866

Слика Доситеја Обрадовића, рад Арсе Тодоровића из 1794 године, (из „Мезимца Г. Доситеја Обрадовића", издање Павла Соларића, Будим, 1818 године).

Ценећи изузетно велике заслуге Доситеја Обрадовића за српски народ и српску књижевност, Српска Књижевна Задруга је, одмах у почетку свога рада, оснивачу новије српске књижевности одала заслужено признање: она је своја издања 1892 године отпочела његовим „Животом и прикључениjама", и до сада је издала велик део његових списа.

Ове године, пак, о стогодишњици од смрти Обрадовићеве, Српска Књижевна Задруга не само да је узела најјачег учешћа у организацији прославе овога народнога писца, чије је идеје она прихватила и чији рад она продужује, — него је и сама хтела да општи српски празник увелича једном засебном књигом, која ће Доситеја Обрадовића Задругиним члановима што више приближити, објашњавајући његов значај у српској књижевности и осветљавајући досад непознате стране његова живота и рада. Та књига је ова „Споменица Доситеја Обрадовића".

Српска Књижевна Задруга.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ
И
СРПСКА КУЛТУРА

од

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

I

Културно-просветна историја свакога народа саставља се из неколико сукцесивних кругова, који су свагда везани за једну извесну идеју и за један известан извор или утицај.

Кад су се Срби и Хрвати коначно настанили и навикли на Балканском Полуострву, на самим границама утицаја и господства цариградског и римског. време је дошло да се одвоје од начина живота и веровања које су донели из старога завичаја и да приме веру своје нове домовине — хришћанство, улазећи тиме са свим у начин живота нових својих земаља.

То није ишло са свим лако и тражило је времена.

По несрећи, примање хришћанства у Срба и Хрвата није ишло с једне стране. Кумовали су у овоме послу и Рим и Цариград, како је коме овај или онај крај ближе био. Испрва је за Србе и Хрвате неодређена и врховна религиозна власт. Док је средиште српско било у Јадранском Приморју, изгледа да су и Срби у Зетској Краљевини и Хрвати били неко време заједно под утицајем Рима и његове црквене власти.

Али кад политика с почетком XII века поче претурати српско средиште из Зете у Рашку и у простране српске и словенске жупе по средишту Балканског Полуострва, Срби под Немањом и његовим сином Светим Савом искључиво усвоје и са својом народношћу идентификују византијско схватање хришћанства и византијску просвету, одвојивши се тиме са свим од своје браће на северозападу који су за Римом пошли.

Тада је коначно и искључиво, на основама већ раније израђеним, у српским племенима по Загорју и Приморју усвојена она византијска и хришћанска база за српску просвету која се, за владе Немањића и касније, у напон развила. Сам Стефан Немања, са својим сином Светим Савом, подигао је, ради везе са својом базом, манастир Хиландар у Светој Гори, где се из грчких манастира, који су сви били у вези с Цариградом, држао непретргнут додир с првим врелима византијско-хришћанске просвете.

Једна претераност овога правца показала се у најстаријем сину краља Стефана Првовенчаног, у краљу Радославу. Рођен од Гркиње, а ожењен Гркињом, он је и писао грчки, и насупрот интересних веза своје земље с Грчким Царством у Никеји и нарочито с Цариградском Патријаршијом у Никеји, обраћао се охридском архиепископу Дим. Хоматијанском с питањима о таквим ситницама црквене формалистике, да је данашњем читаоцу за чудо, како се и таквим стварима могао бавити један владалац земаљски.[1] Уз онолике послове и бриге и деспот Ђурађ Бранковић, човек на сваки начин јачи памећу од краља Радослава Немањића, упутио је, тако исто, неколика чисто црквена питања о религиозним ситницама патријарху Генадију (1453—1454).[2]

[1] Гласник XXXIII, 1—35 грчки текст и српски превод. Онде се, по старијој погрешци, тај посао неверно придаје краљу Ст. Првовенчаном. Види Jireček, Geschichte der Serben I, 303 и д.

[2] Нашао их и у Archiv f. sl. Philol. XXVII, 246—257, наштампао Е. од Добжиц. У исто време их је нашао и преписао на Патмосу из неког грчког рукописа бив. рашко-призренски митрополит Никифор.

Познији Немањићи, краљ Милутин и нарочито цар Стефан Душан, уједначили су сав друштвени и државни ред с оним у Византијском Царству. Законодавство византијско, као део вере, усвојено је као законодавство у Србији.[1] Манастири су се, по византијском начину, подизали на све стране. Превођено је много и непрестано с грчког на српско-словенски, ондашњи књижевни језик православних Срба. Примеру владалаца, који су много чинили за подизање цркава и увеличавање њихових права, следовала су у XIV и XV веку поједина властела. Има дирљивих примера како су поједини ревнитељи сами као радници учествовали у подизању својих задужбина, прилажући им, осим тога, све што имају. Краљ Стефан Душан даје Хиландару цркву Свету Петку на Брегалници (у Македонији) *што јест зидал Карба сам својима рукама и с трудом, паче и пописал и украсил красотами црковними.*[2] Тако се у једном писму Душанову од 1350 казује како је негде у Ибру ђак и чатац Драгоје ушао у планину Беласицу и онде собом почео зидати цркву Богородици. Бањски владика замоли цара Стефана да прими Драгоја и да му одобри ослобођење те цркве и крчевине коју је око цркве у планини очистио. Цар да̄ слободу цркви, одобри окрчену земљу и дода још земље ревносноме Драгоју с тим да на том месту може слободно живети са својом тазбином.[3] Тако је исто 1345 цар Стефан одобрио да се преда манастиру Хиландару струмнички властелин Рудал по његовој жељи. Тај се властелин добро показао приликом српског заузимања града Струмнице, и молио је цара да њега и цркву му, коју је сам *својим трудом* подигао, преда манастиру Хиландару, што је цар и учинио.[4]

[1] Ст. Новаковић, Синтагмат Матије Властара. Београд 1907. Издање Српске Краљевске Академије.

[2] Miklosich, Monumenta Serbica 64.

[3] Гласник XXIV, 238.

[4] Флоринскій, Атонскіе акты, 68.

Раширеност ове просвете у народ допрла је у народу до последње колибе. Љубав к цркви и к вери; начела друштвене уљудности и друштвеног реда, које је вера са собом носила у пространом своме женидбеном, друштвеном и моралном законодавству,[1] ширила су се и укоренила живо у народном срцу. Она општа уљудност коју и данас видите у најнижим слојевима народа и коју модерна полу-образованост често на пусто разорава у име некакве слободе и модерне просвете, највеће је дело средњевековне црквено-просветне радљивости. И кад је наишла турска најезда у XIV и XV веку, она је у овој општој хришћанској образованости застала тврди и несаломљиви штит народности, који је у толико немогућније било разбити што је где вера јача била. С тога су у старо време нападсти турчења најбоље одолеле Стара Србија и Зета и крајеви садашње краљевине Србије, у којима је византијско православље најјаче корење било ухватило.

Ово стање, утврђено за средњих векова силним радом, тврдо се држало до половине XVII века. У то време, када се нападање из Аустрије и Угарске на Турску почело показивати успешније, и када се, пред крај XVII века, бојно поље спустило у српске земље, тргне натраг како пређашња турска толеранција тако и српска просвета. Срби пристану за хришћанским (аустријским) царем, али се просвета напусти и подивља; Турци тек тада стану у јачој мери палити и разоравати српске манастире. Уз то све побуни се и народ и пође за хришћанским царем дотле да се, после турских победа над Аустријанцима у 1689 г., поведе на исељење, које се изврши први пут 1690 године. Дотадашње средиште српске просвете у Старој Србији и северној Македонији, међу Новим Пазаром, Скопљем, Новим Брдом, При-

[1] Упућујем, осим византијских закона, на многобројне законске наредбе Светога Писма, нарочито Старога Завета. Све су те ствари онда имале много више утицаја што су књиге у старо време биле малобројне. Библиотеке су се бројале више десетинама него стотинама.

зреном и Пећу управо се прво расели. Патријарх пређе у Угарску. Настане општа забуна на све стране. Покрај свега тога, тада први пут византијско-српска просвета сусретне се у новој домовини с туђом али хришћанском вером и с туђом просветом, онаквом каква се могла приказати у Угарској и у Аустрији, кроз које је већ био прошао силни потрес реформације а у којима се могла видети нова просвета, независна од хришћанских средњевековних веза. На место грчког и турског језика који су се дотле учили, дођоше на ред за учење језици латински и немачки (у неколико и маџарски). Средиште и извори просвете попустише и опустеше; неписменост се брзо зацари на све стране. Старешине су то виделе и у земљама ослобођеним под аустријском заставом (1718 до 1739 нарочито у Србији) почеше радити на обнови. Али се обнова поче, ради скучених религиозних погледа, опет на средњевековној верској основици и уз то још на погрешној руско-словенској језичној основи место дотадашње српско-словенске. Из тога се створила нова забуна. Природном продирању народног језика у писменост, које се дотле већ било живо започело, изиђе сметња од новог, сад руско-словенског, црквеног језика. А пошто су се у стварном животу непрестаним војевањем једнако обнављале успомене о старим јунацима народне поезије, почеше се народним језиком од незнаних писаца на хартију стављати и стара народна предања. Однекуд с почетка XVII века имамо пола прозом пола стиховима склопљену на хартији косовску епопеју. Троношки летопис је из тог времена али мало старији, и у њему имамо пола причу пола историју о старим сјајним временима српског народног живота, у коју је унесено осим старих хронографских основа и грађе из новијих историка по руским преводима. Носећи из средњевековног српског живота као драгоцен спомен живо националистичко осећање српске народности и српских јунака из старе државе, Срби су, под заштитом своје православне цркве, једини међу ондашњим аустријским ратницима,

гајили крепак спомен о средњевековном државном животу, желећи да се он обнови. И ердељски фалсификатор Ђ. Бранковић осетивши струју у потпуној тачности покушава да се томе покрету стави на чело.[1] Сукоб с аустријском државном идејом збрисао је све ове покушаје.

У приватном животу у новим земљама, лице у лице с туђом вером и с туђим народностима, Срби су могли још чувати своју верску и народну традицију. Али је она била спала само на обреде и на спољне форме. Ишчезли су били и дух и наука старих времена. Захтеви новога времена и нове европске науке куцали су на све уласке продирући у живот народни као што вода испод земље подвире на местима која су за то згодна.

Старешине које су управљале просветом и животом народним осећале су и саме потребу нове просвете и нису биле против ње. Али држећи на души праотачки аманет вере православне, старешине су вере ради зебле од извора просвете, од запада европског. Бојале су се да се вера народна како год не поколеба новом просветом и да се уз просвету или кроз њу не провуче католицизам или протестантизам. С тога су једино поверење имале у Русију, мислећи да само од ње могу примати све без колебања. У Русију су се и обратиле ради обнове просвете и ради нових учитеља.

Међу тим Русија којој су се они обраћали била је Русија Петра Великог. Много пре Петра Великог у Русију је, такође, била допрла потреба нове просвете. А знало се и у нас како је Петар Велики пред новом просветом поразбијао све бране у старим традицијама и како је у својој земљи и силом отварао врата новим идејама.

Међу Србима се за то знало. И ма да они људи који су отуд послани у Србију да отворе нове школе и да отпочну нову просвету нису били Бог

[1] Радонић Јов. Dr., Гроф Ђорђе Бранковић и његово време. Београд 1911.

зна како напредни, они су међу Србима отварали некакав нов рад, другојачији и несагласан са дотадашњом традицијом. У невољи је и то било доста што се са старом традицијом како год прекидало. Као што се у Русији на врховима добро знало шта се ради, на име да се тражи додир и веза с новом прерођеном просветом европском, и међу Србима се тражило не само читање и писање на словенском језику, јер то није било потребно, него нови рад, нова просвета, тј. просвета из Европе, она иста коју је тражио и Петар Велики из Европе, она иста у главноме, коју су пред собом у новој домовини гледали. То је и ново пресељени народ желео, то му је требало, и то је требало времену самом. Али у овоме нити су народ могли задовољити књиге и учитељи из Русије, нити тадашњи руковаоци просвете народне, црквена јерархија.

II

Тако је у XVIII веку међу Србима у Угарској свима могућим начинима избијала на врх потреба да се учине јаке, радикалне промене у дотадашњој култури, управо да се та стара, византијска, култура, помири и доведе у склад са западно-европском, те да народ има чим борити се даље за свој опстанак међу народима.

Поносити на своје име и на своју славну прошлост, која се, и без историје, знала по традицијама и по песмама, православни су Срби у Угарској осећали да и њима као и Русима треба некакав Петар Велики. Међу првим штампаним књигама видимо већ у 1772 у две велике књиге *Житије Петра Великог* од З. Орфелина. Срби, међу тим, нису имали своје државе, да би преображај почео озго као у Руса. Било је српских владика који су јасно видели народну потребу. Сведочанство је сјајни реформаторски разговор тамишварског владике Георгија Поповића из године 1756 на једном ручку, који је сам Доситеј у својој првој књизи описао. Све-

дочанство су мисли игумана Тодора Милутиновића (1757—59), једнога од фрушкогорских калуђера, родом из Ваљева, које Доситеј сам често спомиње. Народ је, тако рећи, живо тражио нове школе и нову савремену науку. Али јерархија се није умела сама на то да одлучи, и ако су поједини људи из ње добро видели шта народу треба. Први покрет морао је доћи однекуд с друге стране.

Реформни покушаји државне аустријске власти под Маријом Терезијом нису могли међу Србима изазвати жељенога покрета. Узрок је што су многи покушаји католичења и унијаћења и нетрпељивост римскога клира према православљу изазвали сумњу и бојазан од свега што долази од католичке власти, макар било и неопходно потребно. У Вршцу и у Новом Саду народ се бунио на владике, кад су, по наредби државне власти, наређивали да се гробља измештају из црквених порти изван вароши и да се мртваци не носе откривени. У колико је народ више узнемириван, у толико је већма пријањао за своје обичаје и обреде као за последњи спас своје вере и народности. Ваљало је да се нађе неко који ће, мимо све ово, истаћи потребу опште реформе у мишљењу, потребу пристанка уз напредну, рационалну Европу, који ће се унапред одлучити да се изложи свима незгодама, и сумњичењу, и оговарању; ваљало је, осим тога, још да се стеку згодне прилике, које ће свему овоме дати крила и омогућити успех. Неопходно је било да се нађе неко који би, као некада Лутер међу Немцима, као Петар Велики међу Русима, као, позније, султан Махмуд међу Турцима, згодним начином изазвао и учинио тај прелом из средњевековних појмова ка новоме рационалном времену. Задатак је био да се разбију окови искључиве црквене просвете, да се поломе поповске и калуђерске празноверице, везане врло често с прљавом личном шпекулацијом, да се у просвету унесе сумња, критика и слобода дискусије као у Европи.

И сама српска православна црквена власт увиђала је да се за одржање вере мора нешто чинити

према новим приликама. Доситеј нам сам прича како је тамишварски владика Георгије, за његова детињства, забрањивао коледске песме и проходње и ископавање вампира. У овоме и уопште у васпостављању реда у цркви нарочито се одликовао митрополит Павле Ненадовић (1749—1768). Он је 1759 ударио на врачаре и врацбине,[1] укинуо је калуђере и женске манастире. Нешто по наваљивању државне власти, а нешто и по свом властитом осећању потребе приступило се и к укидању многих и излишних празника, које је народ уобичајио да светкује нерадом, тако да је до 1770 светковано међу Србима 170 дана у години заједно с недељама. Мало по мало, тај је број сведен 1787 на 81 заједно с недељама, као што је и данас.[2] Али то није било довољно и није могло учинити излишним промену самих културних основа међу Србима. Ове овлашне мере против ситница само су надражавале прохтев. А на то су све више навађивале оне нове прилике у којима су православни Срби, преселивши се у Угарску, имали да живе.

Осим тога што су православни Срби у Угарској имали да живе међу народом у ком се, још услед Лутерове реформације, јавила западна просвета са својим рационализмом и истицањем народнога језика, наредбе са самога аустријског престола изнесу на дневни ред веома важна питања. Цар Јосиф II, чим се, уза своју мајку, царицу Марију Терезију зацарио (1765), кретао је личним својим утицајем многа религиозна питања. Укидање манастира међу католицима прешло је и на српске православне манастире. Резолуцијом од 1 марта 1775 укинут је у Пакрачкој Епархији манастир Дреновац, а братство му и имање уступљено је Ораховици; Св. Ана уки-

[1] Т. Остојић, Доситеј Обрадовић у Хопову. Н. Сад 1907, стр. 269. Без сумње су с тим у вези и они кораци против коледа и вампира за које приповеда Доситеј.

[2] Д. Руварац, Како је постао данашњи број заповедних празника код Србаља. Из „Хришћ. Весника“ Београд, 1888.

нута је и уступљена Пакри, а Бршљанац Лепавини. Године 1772 Кусић и Базјаш у Вршачкој Епархији уступљени су манастиру Златици. Године 1777 Партош је уступљен Сен-Ђурђу, а Шемљуб — Месићу. Године 1777 укинута је у Хрватској Комоговина, калуђери су разређени у друге манастире, а према њима је распоређено и манастирско имање.[1] Године 1776 био је укинут и Гргетег у Фрушкој Гори, али је то укинуће ускоро опозвано, пошто је Гргетег био манастир митрополита карловачког.[2] После смрти матере своје, царице Марије Терезије, цар Јосиф II отвори ватру још јаче и против саме католичке цркве, државне и привилеговане вере у Аустрији и у Угарској, нарочито пак против манастира и калуђера. Цар Јосиф II мислио је да треба гонити празноверице и религиозне лицемере у целом своме царству, без обзира на конфесије. Његове су наредбе ишле подједнако старешинама како католичке тако и осталих цркава. Оне су, својим путем, долазиле и у патријаршију карловачку. За калуђере је цар Јосиф II мислио да су најбескориснији и најопаснији људи. За начело калуђерства мислио је да у је супротности са здравим разумом. Године 1782 цар Јосиф II нападне на манастире, за које је мислио да су легла празноверица. Цар тада укине око 600 манастира у своме царству, добра им узапти и намени потребама доброчинства. За саме манастире нареди да се употребе за школе. Женске манастире скоро са свим укине, а калуђерице распусти.[3] Изда забрану да се за двадесет година нико не сме калуђерити. Број калуђера, којих је у Аустријском

[1] Саопштења проте Д. Руварца из Карловаца.

[2] Д. Руварац, О Козијаку. Карловци 1908, 18—19.

[3] У Срба православних у Угарској тада их већ није било. Један женски манастир био је у Старом Јаску. Митрополит карловачки Павле Ненадовић године 1753 забрани даље калуђерење женскиња и нареди да се женски манастир изумирањем тадашњих калуђерица укине. Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира 1753 год. Карловци 1903, стр. 97—104. У време цара Јосифа II, уверава ме г. Д. Руварац, манастир је већ био укинут.

Царству било преко 60.000, спадне, услед ових мера, на трећину. Што је за православне Србе имало нарочите вредности, цар Јосиф II допусти слободу вере и зршења обреда лутеранима, калвинистима и православним. Тако се у Аустрији отворе врата религиозне трпељивости за коју се дотле мало знало.

Овим мерама, које су све ступиле у живот 1781—1782 године, међу Србима се православним створи чудноват положај. Међу новим наредбама било их је врло корисних, као што су наредбе верске трпљивости, које су сви без разлике морали радосно примити. Било је, међу тим, других, о празницима, о словима (цар је тражио да се сви служе латиницом за писање својих народних језика), о укидању манастира и о свакојаком мешању државне власти у унутрашње црквене послове, о којима се мишљење у народу цепало. Црквено је старештво, већ по дужности, било против њих, а народ је, понајвише, теглио к цару, али је мишљење у народу било поцепано. Као што је природно, одмах се издвојила међу православним Србима јака странка која је цару Јосифу одобравала све.[1] Требало је само још да се нађе неко који би самостално и јавно подупро мишљење царево, па да се под заштитом реформама цара Јосифа II изврши у српском народу прелом у нови европски век, за који је у народу свеколико спремно било.

Доситеј Обрадовић, тада ученик и учитељ, који је учећи друге себе хранио и учио, човек у напун зрелих мушких година, који је био пропутовао све источне православне земље и Аустрију, који се и сам тим мислима бавио као идеолог, једва слутећи да се оне могу остварити, смисли, потиснут тим великим покретом у српском народу и у Аустрији, да и сам изиђе на јавност, да покуша нешто за просвету и за напредак свога народа. Ми немамо бли-

[1] Др. Ј. Скерлић, Српска књижевност у XVIII веку. Београд, 1909. стр. 168—194.

жих детаљних података, којима би се могла потанко описати и анализовати ова знаменита, судбоносна Доситејева одлука. Она се пред нама, из даљине у којој је гледамо у прошлости, јавља смерно, тихо, али је њен значај епохалан, њене су последице огромне, и оне нису ишчезле ни до данашњега дана.

Веза међу Јосифовским покретом и Доситејевим ступањем у српску књижевност види се из првих врста, које су од Доситеја света угледале, из *Писма Хараламйију*, које је штампано у пролеће 1783 године. У првим врстама тога писма Доситеј пева читаву песму цару Јосифу II, набраја у њој његове реформе и узвишује их до небеса.

Српске кћери младе, на удају,
Цвеће беру, венце сплетавају,
Са ружицом своје прси красе,
И веселе узвишују гласе
На похвалу римскога цесара,
Аустријског Двора господара!
Јосифе Втори, мили владјетељу,
Сунце света и благодјетељу,
Блажена мајка која те родила,
Света сиса која те дојила!
Минерва је, Богиња мудрости,
Просветила твој дух од младости,
Темис с тобом на престолу седи,
Из твојих уста Астреа беседи,
Која по земљи давно с тобом ходи,
А сад своје плане производи.
О век златни, о слатка времена,
Кад је општа љубав ужежена,
Срећне смо ми, срећне кћери српске
И све девојке влашке и мацарске,
Нећемо се више бојат' манастира,
Нит' Божијег отрицати мира.
Љубов чисту нећемо гасити,
Нит' јестества законе газити,
Благо нама, ми ћемо бит' мајке,
И рађати цесару јунаке,
За сав род наш ми ћемо г' молити,
Са сузама њему говорити:
Светла круно, Јосифе Велики,
Простри милост твоју на род српски,
Обрати лице и твој поглед благи
На дедова твојих народ драги,
На Србију бедну и на Босну

Које трпе работу несносну.
Буди подобан неба господару,
Дико света, пресветли цесару,
Излиј на свет превисоке даре,
Подај Болгаром њихове бољаре,
Твојим Србљем витезове старе,
А Грецији њезине Пиндаре.

Наслањајући се очевидно на реформни покрет цара Јосифа II, и ако је тиме вршио своје давнашње жеље и уверења, Доситеј је одмах у лакој, готово белетристичној форми иставио готов план, у коме су основи нове српске просвете, оне која се, у то време, са свих страна желела. Ти су основи у овоме:

1. Да се, дефинитивно, наместо старих словенских слова уобичаје за писање народног језика, онако као и у Русији, тако звана грађанска слова, т. ј. по жељи цара Петра Великог у Холандији полатињена ћирилица, како би се одмах, на први поглед, књига писана народним језиком могла распознати од књиге писане црквено-словенским језиком.

2. Да се за све световне списе, осим чисто црквених, употреби језик народни, а језик стари црквени да остане, као што је у Руса остао, у цркви.

3. Да пред обичаје, навике, празноверице и верске обредне наредбе истави рационализам и да отвори борбу за стварну и суштаствену поуку народну против старинских празноверица, по примеру најобразованијих европских народа а против искључивог држања просвете у црквеним рукама.

4. Да из вере отворено истиче напред њену рационалну и моралну страну и најстарију јеванђелску науку, противно калуђерским ситничарским тежњама да од вере чине средство користољубивог експлоатисања.

5. Да школом и књигом пре свега учи свет слободном суђењу и умовању свуда и у свачем, и да у поштеном животу у ствари тражи хришћанску веру независно од формалности и од обреда и церемонија. И на послетку и поглавито

6. Да род српски како год дотера да живи, мисли и ради онако, да чита и ужива оно што су у оно време најобразованији европски народи уживали и читали, мислили и радили.

7. Да изриче јасно и отворено јединство народа без обзира на католичку и православну веру, српство и хрватство, и без обзира на мусломанство.

Није, дакле, тачно кад се мисли да је Доситеј истакао само начело писања народним језиком. Уосталом су многи писци још онда чистије од њега српски писали. Тим једним захтевом, ма колико да је он био оправдан, не би ни он изазвао онолики одзив у народу српском, коликим се могао похвалити. Остале тачке његовог у погледу вере рационалистичког а у погледу народности веома дальновидног и напредног програма, подупрле су и у ствари оправдале његову реформу језика и слова̂. С тога смо ми истакли да у Доситеју има нешто од Лутера, разуме се без секташтва, и од Петра Великог, јер је Петра Великог имао у цару Јосифу II, и реформа му је, по благој нарави његовој, и у тежњи чисто рационалистичка и блага. Она је увек апеловала само на разум и на добру вољу. Најзад је и сам гледао више на стварну садржину него на форму или на одело науке, ма да су форма и одело у толико милији постали што је садржина била пријатнија. А садржина је први пут у веку његовом показала српском народу на што може да служи наука и књижевност. Садржина је нашем народу први пут показала оно чиме су се други народи одавно користили, употребу језика, писма и слова на службу бедама, невољама и потреби текућега живота народног. Доситеј је био први писац, који је народу из уста стао вадити и у књигу уносити и расправљати оно што га тишти и оно из чега се састоји његов морални и умствени напредак. Доситеј је изнео потпун реформни програм и у форми и у садржини, и ту је кључ којим се једино објашњава његов велики успех.

Како је Доситеј дошао до тога програма?

Очевидно на једанпут није. Доситеју је у 1783 било већ претурило четрдесет година. Програм свој он је избацио у горе наведеном *Писму Харалампију* и у *Животу и приклученијама* својим, нарочито у последњој глави, где је разговор између Доситеја и његовог пријатеља Зилотија. Како је дошло до тога да се за излагање једног програма употреби овај други чудновати начин?

То ћемо наћи кад само промотримо пут којим је Доситеј дошао до тих идеја.

III.

Чудновато је како је први део автобиографије Доситејеве симболичан. У њему као да није автобиографија него као да је метафорична приповетка о дотадашњем културном развитку српскога народа. Доситејев развитак, његове сањарије и заблуде представљају развиће и прво доба српског православног народа. И у толико је карактеристичније што је то испало само по себи, и што Доситеју није ни на ум пало да свом делу тај значај и ту улогу даје. Доситеј приповеда о себи, а оно што приповеда представља у исти мах симболични развитак културе српске. Доситеј искрено критикује и подсмеху излаже своје властите заблуде, а то се све може да примени на заблуде народа српског у дотадашњим епохама живота народног.

У детињству своме Доситеј улази у школу, најпре у српску а после у грчку, улази у цркву и у цркви налази црквене књиге, оскудни плод старе литературе, чита их и заноси се њима у детињској искрености својој. Доситеј наилази на житија светаца, у чаковској црквеној библиотеци, једино белетристично штиво из старе књижевности, осим приповедачких и белетристичких одељака Светога Писма. Зар то није и констатовање и критика уједно? Стара литература је оставила и у књигама и у обичајима који су у народ прешли само грађу за мистични фанатизам и за религиозну једностраност. То је у

ствари плод њен. Упутивши се у читање светитељских књига Доситеј се занесе за њима онако као што су и његови суплеменици у средњем веку за њима занесени били. Доситеј није видео ништа друго пред собом; ни његови суплеменици ништа друго нису видели пред собом. Њиховим су очима затворени били сви други многобројни изгледи књижевности и науке. И они су наивно мислили да то другојачије ни бити не може. Пошто је у Доситејево време у Банату било Грка и Цинцара, то је било понегде и грчких школа. Доситеј, још у детињству, сазна за грчку књигу у његовом селу, коју је неко отворио био, и уђе мало и у грчку школу. Оригинални језик и извор дотадашње српске просвете показао се младоме Доситеју још у детињству. Proналазак некога дечанског калуђера умало не буде повод да Доситеј пође с њим у Турску, у Дечане. Глава му је пуна била светитеља, постова, службе Богу, манастира и калуђера, макар да около њега нико његове мисли није делио и макар да су се сви најближи и најмилији на њ зато срдили или му се подсмевали. Он се један са првим пробуђењем својим застао у пуном средњем веку, мистично занесен тога времена књижевношћу.

Народ је српски, међу тим, изашао био из тог времена чујући шта се ради у Русији после Петра Великог и у осталоме образованоме свету. Желео је у мутном неразабраном осећању своме и сам да из своје засталости на тај напредни пут изиђе. Али то на Доситеја није имало никаква утицаја; он то није још у стању био да опази. Старатељ Доситејев одведе га у Тамишвар и да га на занат, не би ли другојачијим радом и променом средине живота окренуо га на другојачији пут. Међу тим Доситеј ту сазна за Фрушку Гору и њене манастире, и његова се мистична, верска жеља још већма распали.

У Тамишвиру је имао прилике да слуша скроз на скроз рационалистички разговор тамишварског владике Георгија Поповића. Владика је говорио и

против калуђера, и против постова, и против притворства, и против празноверица. Владику су сви присутни слушали и са задовољством и са оданошћу.[1] Рационализам је избијао и иначе у народу, као плод горкога искуства, из свакога покрета, из сваког пробуђеног размишљања. Али Доситеја ни то није могло растрезнити. Он је остао при своме, мислио је како ће се закалуђерити, посветити и свој живот жртвовати угодништву Христову и православној вери. Идеје новог времена, које су на све стране око њега пробијале, нису могле да приону за њ, ни да га иза сна пробуде. Ко би онда рекао да ће он после недугог времена сам проповедати те исте идеје и осудити оно што је тада с толиким заносом радио?

Најпосле остави и занат и Тамишвар, и побегне у Фрушку Гору у манастир Хопово, те се једва једном нађе у богомољи, у којој су му се жеље могле испунити. У Хопову Доситеј проведе од 31 јула 1757 до 2 новембра 1760. У Хопову он заиста нађе и цркву, и књиге, и калуђере што је толико желео, али људи су били као и у Банату против идеја Доситејевих. Рационализам је и ту, као и свуда у том чудном веку, размахивао моћним својим крилима. Игуман хоповски Тодор Милутиновић, који као да је кроз маглу у Доситеју познао будућег реформатора и философа, био је, истина, прост човек, али рационалиста од главе до пете по своме природном здравом разуму и по свему што је сазнавао од својих сувременика који су мало више читали и знали. Он је без престанка, с истинитом очинском љубављу, Доситеја за његов занос карао, и непрестано му хвалио и славио науку и препоручивао му да гледа како ће до науке доћи.

[1] Карактеристично је да је владика Георгије Поповић дошао из Старе Србије 1737 у другој сеоби заједно с патријархом Арсенијем Јовановићем. Пре сеобе био је митрополит у Нишу. Родом је био из Старог Влаха, а постригао се за монаха у Пећи. Умро је у Тамишвару 12 декембра 1757 године. Гласник VI, 74—75. У „Совјетима Здраваго разума“ Доситеј сам казује како је овај владика с муком требио игру Коледа о Божићу и како је народ одучаван од ископавања вампира.

Поред свеколиког рационализма, који је с ваздухом нехотице ушао у српске умове, Срби су ипак о науци на свој начин мислили. Национално су били поносити на своју стару славу и стару државу, осећали су да је српски народ у свакој науци заостао, и желели су да се, већ ради саме народне поноситости, из тога изиђе, али су били и одани својој вери, и пре би живот изгубили но што би попустили у вери својих отаца. Од запада су се бојали католицизма и лутеранизма и туђинске, иноверне пропаганде, која им је више пута дала осетити своје нељупке и опоре шапе. Грци су били удаљени и у незгодним приликама турскога ропства као и Срби. О Русији се јединој знало да је иницијативом Петра Великог прегла пут европске просвете. У Русију је међу православним Србима свак имао пуно поверење. С тога се и међу Србима који су напредак желели највише теглило к Русији, да би се из ње, из сигурног по вери извора, донеле те нове мисли и нова просвета и међу Србе. И очинска љубав хоповског игумана Тодора Милутиновића упућивала је и Доситеја у Русију и на руске књиге. Нејасно се свуда осећала жеља да се и на Србе распрострe оно што је Петар Велики учинио за Русију.

Прва зрака бољих мисли и растрежњења у Доситеја јавила се у жељи да што учи. То је први савет паметних људи који му је за срце прионуо. И како му је његов игуман препоручивао, он је рад био допрети како год до Русије. С тим је мислима, кад је из манастара измакао, 1760 допр̏о до Загреба, али их извршити није могао. Он је уопште мало био упоран и јогунаст, и није му тешко било своју намеру променити. Остао је у Далмацији да прво заради новаца па после да тражи науке. Карактеристично је да после четири године, проведене највише у Далмацији а нешто у Црној Гори, Доситеј ипак не креће к северу у Русију, као што би се дало претпоставити, него окреће к југу, ка Светој Гори, центру старинске црквене просвете, где је на глас био изишао некакав грчки учитељ. Ипак је

његовим корацима да тражи знања управљао стари просветни правац. После црквеног језика помишљао је како да научи грчки, оригинални језик готово целе старе српске просвете и књижевности.

Не нашавши у Светој Гори што је тражио, и доста незадовољан с интригама које је тамо у калуђерским круговима видео, Доситеј пође у Смирну, у којој се чула славна грчка школа. Сва ова путовања после првога, кад је изашао из манастира Хопова у световном оделу, чинио је Доситеј, како се из самог његовог причања види, у монашком оделу, које је, по свој прилици, још у Далмацији као учитељ опет почео носити. И чин му је свештенички дао владика Василије, кад је о Ускрсу с њим служио. Он уопште, прекинувши у Хопову са становањем у манастиру, није са својим отпадништвом даље ишао, и све до изучавања наука у Германији није ни спољно прекидао с црквом. Као да се излазак из Хопова заборавио и као да Доситеј у свему улази у ред с црквом, са којом је изгледало да се свадио. То се види из целокупног причања Доситејева. Другојачије су му мисли биле кад је после 1780 дошао у Лајпциг да своје књиге штампа. На ту разлику обраћамо пажњу, јер ћемо се касније на њу вратити.

Школа Јеротејева у Смирни, у коју је Доситеј дошао, била је нека врста грчке народне школе, богословије и учитељске школе. У њој је било и младића и зрелих људи, свештеника и деце, и као да је имала два одељења за основну наставу и за философију или вишу наставу.[1] Доситеј је ту имао да учи и грчки језик и све друго, јер је све дотле он био нешколован самоук. Радост му је била што је и ту у директору школе Јеротеју нашао оне исте рационалистичке погледе на цркву, на празноверице

[1] И реформатор грчке књижевности А. Кораис почео је своју наставу у тој школи. О школи нешто говори и др. Вл. Ђорђевић у књизи „Грчка и српска просвета. Београд 1896“ 132 и, д.

и на калуђере и манастире, које је још у Банату и у Срему слушао од владике Георгија, игумана Тодора Милутиновића и многих других. Директор грчке школе у Смирни, калуђер Јеротеј, био је рђаво са својим митрополитом у Смирни кроз дуги низ година зато што је митрополит бранио традиције и обичаје у цркви и није могао да се помири с Јеротејевим рационализмом. По опису Доситеја Јеротеј је био „богочастив и благочастив без свакога сујевјерија; прост монах, но монашеских злоупотребљенија, лажâ и просјачењâ и измишљених иконâ и моштију за новце чудотворењâ заклет непријатељ и изобличитељ. Како би му ко казао да је та и та икона чудотворна, он би питао: стоји ли она сама собом на ваздуху, или је прикована, прилепљена за зид, или о ексер привешена? И како би чуо, да прво није, него второ: Видиш да није чудотворна, рекао би. За такову своју философическу, и управ благочастиву љубоистиност сви калуђери Јерусалимци и Светогорци ко жив зна што би му учинили да су могли“. У тој је школи, и сам као калуђер, провео Доситеј три године, па је по том отишао опет у Арбанију, на Крф и у Далмацију. Та су путовања извршена 1769 и 1770, кад се спремао рат међу Турском и Русијом. Тако је у путовању и у учењу младића из богатих кућа Доситеј провео још пуних десет година у Бечу, у Влашкој, напослетку и у Карловцима и у Банату. Случај хоповски био је већ толико заборављен, да није ништа сметало му да опћи с митрополитом и с владиком српским из Карловаца и Новог Сада. Самоме митрополиту карловачком Вићентију Јовановићу Видаку (1774—1781) служио је три године као учитељ двојице његових синоваца и надао се да ће га он послати у Немачку заједно са синовцима својим. И пошто се то није остварило, оставио је службу митрополитову и отишао је сам у Молдавију, одакле је после не дугога времена отишао у Германију да и даље учи. У јесен 1782 Доситеј је приспео на место жарких својих жеља. Он је све од почетка из Хопова (2

новембра 1760) непрестано учио и науке и језике, чим се где, буди за што, прилика указала. Тада се, после 22 год., учење завршавало, а и сам је већ доспео до зрелих мушких година. Било му је тада око четрдесет. Време је било да се помишља на плод, на коначну одлуку. Ако је у Доситеју била с рођењем његовим уложена каква мисија за српски народ, доба је било да се на њу помишља и да се она извршује. То нам Доситеј сам казује у писмима о животу своме.

Кад је Доситеј о овоме смишљао, у јесен 1782 године, опет је био у служби молдавског епископа Ђиуке, такође великога румунског родољуба, рационалисте и паметна човека, који га је из Романа из Румуније послао био у Германију у Халу, да онде под своје старање прими синовце владичине. Све је дотле, до тога доласка у Германију, Доситеј носио духовничке, калуђерске хаљине. Кад је дошао у Халу, приповеда сам како се преобукао „у светске грешне хаљине ка̂ и остали људи человеческог чина, дам се записати у каталог Универзитета и пођем слушати философију, естетику и натуралну теологију у славњејшега у Германији философа, професора Еберхарда“. Доситеј за тим почиње приповедати, како је наново почео мислити да нешто за српски народ напише и наштампа. Место где о томе говори налази се у писму од 10 октобра 1788, писаном у Лајпцигу. Одмах иза горе наведеног места, које је у том истом писму, помиње са жалошћу ведар живот универзитетски у Хали, разрађивање наука, слушање лекција, издавање књига, па се опомиње Србије, Босне и Херцеговине. „Кад ће у оним прекрасним земљама овака училишта бити? Кад ће се и она младеж с оваким наукам напојавати? Милиони народа! Јадни Турци чекају да што паметно чују од дервиша, а бедни и удручени хришћани од калуђера. Но шта ће им ови казати, кад нигде ништа друго под небом не знају него „Дај милостињу! Дај све што имаш“, — а ти умири од глади и мрзи и проклињи све људе на свету који твоје вере и

закона нису! Гледајући какве се овде књиге сваки дан састављају, пишу и на свет издају, жалост нападаше на мене, кад бих год помислио како код нас вичу *Дај носи књиге из Русије*! А какве књиге? За оне које се ту преводе с учених језика, састављају и издају на славенском, ни каталога нејма, барем да им се имена знаду. Размишљајући непрестано о свима вештма, споменем се јоште у Далмацији зачетога желанија и намјеренија да је крајње потребе и нужде дјело на општем народњем језику што написати и издати. Ја сам чисто пред очима имао какву су буру и метавицу на себе сви они привлачили који су се усудили најпре и најпре подобна представљенија народу чинити. Но мора се кадгод ко једанпут наћи! Хајде у име Бога нек се почне! Сила се ником никаква не чини. Нека каже ко што находи за добро и полезно, а разумни људи и сад и после о томе нека суде. Знам да ће нерасудни и невјеже псовати и ружити; неразумни ревнитељи проклињаће и претити. Али с друге стране знам и ово да разумни богољубитељи, истинољубитељи, и општега добра и ползе желатељи, благе душе и поштена срца људи, црковни и мирски, почеће се разбуђивати и сврх ових вешти с већим проницателством разговарати и расуждавати. А ово је почетак к исправљенију и то што се сад жели. Пак шта ће из тога сљедовати? (рећи ће ко). Да се опредељеним на свештенство, без сваког даљег оклевања и закосњенија наука и такове књиге дају које читајући ученији да постају и да су кадри себе и народ свој учити, на добро настављати и просвештавати! Ево шта ће, у име Божије, сљедовати".

Ето разлогâ који су датовани. Доситеј је тако мислио у јесен 1782 у Хали, под утиском свога дугогодишњег искуства (управо 1756 до 1782, кроз више, дакле, од двадесет и пет година); под утиском трезвеног утицаја немачке рационалне просвете у Хали на Универзитету, и под утицајем јозефинистичког покрета, који се тада почео ширити у Аустрији

и који је пред Доситејем саврх престола стварао нов и широк пут за просвету српског народа.

Програм ових мемоарских записа показао се најпре у стварн у *Писму Харалампију* од 13 априла 1783, и у предговору к првој штампаној књизи Доситејевој од 15 августа 1783. У овоме истом чланку мало више изведен је тај програм у неколико тачака, по ономе на што је он у практици излазио. Доситеј сâм није био догматик ни стварач програма. Он је писао као да се разговара, благо и поучавајући. Он је имао тих, поучан и благ стил у најодличнијем смислу те речи. Le style c'est l'homme, каже француска узречица. Доситеј је био човек и имао је стила, и ако није пазио ни на велика ни на мала слова, ни на растављање речи, ни на интерпункцију, ни на пуританизам у језику. Али би, при свем том, овде мука било одлучити шта пре да се наведе из *Писма Харалампију* и из предговора к првој књизи Доситејевој.

Пред нас, међутим, избија друго питање: када се управо Доситеј одлучио да почне што је почео, и откуд је баш тада на ту мисао дошао?

IV

Ми немамо нити мемоара нити приватне преписке, по којој бисмо могли контролисати или како год поближе одредити постање Доситејеве замашајне одлуке о новим основима културе у Срба. Сваколика су наша грађа мало пре наведене врсте из Доситејева писма од 20 октобра 1788. С тога смо ради да тај једини извор мало из ближе промотримо.

Пошто се Доситеј тек тада, у јесен 1782 у Хали, одлучио да свуче калуђерске хаљине које је дотле носио, па да их замени световнима, та је одлука, очевидно, друговала с оном првом. Доситеј помиње о „желанију и намјеренију, зачетом јоште у Далмацији“, да је „крајње потребе и нужде дјело, на општем народњем језику што написати и издати.“

Али је са свим сигурно да далматински списи из времена о коме ту говори Доситеј нису имали онако широких основа и погледа какви су се 1782 у Доситеја показали. То се види по Доситејевим списима из оног времена који су нам се, срећом, сачували, и по белешкама самога Доситеја о постању тих списа. Причајући о своме бављењу у Голубићу у Далмацији, године 1764[1], Доситеј прича како га је куга, пренесена из блиске Босне, принудила да бежи у Косово (далматинско), где је пробавио у дому попа Аврама Симића месец дана, како изгледа септембар или октобар 1764 године. „Ови (поп Аврам) имађаше беседе Златоустога на дјејанија апостолска; ту их станем опет с пријежанијем читати, и нека места, која би ми најугоднија била, преписивати. Његова најстарија кћи Јелена замоли ме да јој што из те књиге просто српски напишем. Тада ја све оно што сам већ био за се преписао преведем на просто, и за учинити да оној прекрасној дјевици читање тога буде пријатније, расположим то на главе, почињући сваку по азбуки. Она је то тако радо читала, а томе се толико радовала, колико да је сву мудрост Соломонову у она два три табака имала. То су други с великом молбом од ње просили и преписивали, и тако се разнесе и расплоди по свој Далмацији под именом Доситеове Буквице. Ово је први повод и узрок да се у мени ветика жеља зачне и роди, да ми само дотле Бог дарује живота, док што српски на штампу издам и прекрасним кћерма и синовом рода мојега саопштим“.

Ово је први покушај Доситејев, по свему у вези са старом књижевношћу и у правцу њеном, само на народном језику. У то време Доситеј још није видео већих школа, ни знао страних језика. Осим путовања из Срема у Загреб, па у Далмацију, и после у Боку Которску, и натраг, опет у Далмацију, Доситеј никуда даље није био изашао. Његов

[1] А. Гавриловић, Доситеј Обрадовић, Београд 1900, стр. 33.

видик био је према томе. Покушај писања на народном језику ради Јелене Симићеве пада, дакле, у септембар или октобар 1764 године. Тада је служио као свештеник, и вршио свештеничке дужности. Из Далмације, после тога, Доситеј се креће пут Свете Горе и Грчке, и вративши се отуда, после три године, преко Крфа и Млетака, са знањем грчког и италијанског језика, дође опет у Далмацију, у Плавно, где је 1770 провео јесен и зиму.[1] Ту је с грчкога преводио *Христоитију или Благе обичаје* и прерађивао *Буквицу* од 1764. Ни у једној тој књизи нема ни трага од философске реформе којом је Доситеј позније на глас изашао. Доситеј пише народним језиком, али не говори о животу других народа ни о потреби да и српски народ за њима пође. Доситеј поучава, преводи мале басне и причице, саставља српским језиком изреке мудрих људи, али у свему стоји још непрестано на гледишту старе културе. Он сам та дела није ни штампао ни покушавао да их штампа, него је, све по старом обичају, пустио да их узима и преписује ко хоће.[2] Потоњи уређивачи Доситејевих дела били су с њима у неприлици. По хронолошком реду тим је списима било место у почетку скупљених списа. По вредности пак, ко би их могао метнути пред *Живот и прикључениија,* пред *Басне* или *Путна писма?* Да је Доситеј помишљао на штампање, не би му било тешко одмах штампати их, јер је већ 1776 г. радила у Млецима словенска штампарија Пане Теодосија, а и Доситеј се, пишући то, бавио у млетачкој држави.

Најпосле, кад је Доситеј оставио Млетачку Републику и исток, и први пут као грчки калуђер дошао у Беч с крајем 1771 године, он је тада у Курцбековој штампарији могао штампати своје далматинске списе, да је хтео и да је на то полагао. Доситеј, међу тим, на то није ни помишљао за све

[1] А. Гавриловић, Доситије, стр. 36.

[2] То су списи VIII и IX књига Возаревићева издања.

време шестогодишњега бављења у Бечу (1771—1777). У Бечу је сам жудно учио и уживао тадашњу културу тога града. Доситејеве су везе биле непрестано с истоком. Румунски језик који је из Баната знао и грчки који је у Смирни и у Светој Гори научио, држали су га непрестано у вези с народима Балканскога Полуострва. У њих свију видео је ону исту велику жељу за европском науком и за европским животом, коју је и међу Србима опажао. Тај пак европски живот Доситеј је тек у Бечу могао из близа посматрати и у њему уживати. Али за све ово време мисли о реформи дремале су и снажиле се у Доситејевој души. Он још ништа није предузимао да с њима на јавност изађе и да их манифестује. Очевидно је да је за тај посао још требало неког удара или покрета који се није био догодио.

После шестогодишњег бораваљења у Бечу Доситеј, на понуду карловачког митрополита Вићентија Јовановића Видака, пође за учитеља француског и италијанског језика митрополитовим синовцима у Модру (у Банату), одакле је и у Карловце и у своје родно место Чаково одлазио. Доситеј је рачунао да ће га митрополит са својим синовцима у Германију отправити. Кад је видео да од тога ништа нема, он по том с јесени 1779 оде у Трст, одатле с неким руским архимандритом на пут по Италији (као тумач), по том у Цариград (1781) и у Румунију (1782 у пролеће).[1] Тек с јесени 1782 Доситеј се крене из Румуније у Германију, где преко Лајпцига стигне у Халу.

Све до овог времена Доситеј ништа не помиње о штампању и о реформама. Тек дошавши у Германију, близу словенско-руске штампарије у Лајпцигу, Доситеј се, претуривши већ четрдесету годину, одлучује да да плод од свога толиког размишљања и проматрања по свеколиком православном истоку осем једне Русије. Он је могао видети шта мисле Срби у најобразованијим крајевима њиховим у то

[1] У свему сам се држао хронологије А. Гавриловића.

време, у Аустријском Царству и у Млетачкој Републици. Он је видео Грке и њихову обновљену просвету, ма да су на њој још радили калуђери. Он је видео Румуне и њихову нову просвећену генерацију. Живео је и учио се у Бечу. Пред њим је било дубоко искуство и веома широко проматрање. И свуда је сусретао слободније мишљење и рационализам, који као да је био у моралном ваздуху XVIII века, и којему су била искрено наклоњена свеколика морална расположења самога Доситеја.

Ову нагомилану грађу размишљања, посматрања и расположења требало је нешто само да стави у покрет, да доведе до последње манифестације. Како нам сам Доситеј каже, његова је природа била плашљива и стидљива. Њој се не би било лако одлучити за ту манифестацију. Двоје је допринело да се и та манифестација изведе. Врева и узбуна коју су у Аустрији изазвале реформе цара Јосифа II[1] и утицај просвете и универзитетскога и књижевног живота у Германији, који је у јесен 1781 у Лајпцигу и Хали опчарао Доситеја. То двоје је било довољно да Доситеј одлучи да саломи своју плашљивост, да прегне и крене, да помисли и напише без обзира на ситне неприлике: *Но мора се кадгод ко једанпут наћи! Хајде у име Божје, нек се почне!* То су његове властите речи!

Нама се чини да је ову одлуку Доситеј смислио дошавши у Халу у исти мах кад је прегао да калуђерске хаљине замени световнима. То је било 1782 у јесен, као што казасмо. Зимњи семестар

[1] За ово имамо јасно сведочанство самога Доситеја у писму писаном 17 дана пред смрт Карловчанину Стевану Гавриловићу, дана 11 марта 1811 год у Београду. „Примио сам ваше писмо — говори Доситеј — преисполњено изјасненијем ваше к мени љубави. *Но ако је што достојно било у мојим начертанијам, све то приписати ваља оним шчастљивим опстојатељствам и оној великој јединој души блаженаго Јосифа Втораго, који је, у своје време, премногe одушевљавао и умове вспeрјавао. без којега многе ствари не би коме ни на ум пале.*“ Српска Књиж. Задр. 51. Домаћа писма Доситеја Обрадовића, стр. 177.

1782—1783 Доситеј је, као што сам бележи, провео са својим питомцима Румунима у Хали. Пошто је једнако мислио о штампању, Доситеј пређе за летњи семестар у пролеће 1783 у Лајпциг. „Наумивши, дакле, што год издати — бележи сам Доситеј у писму од 20 октобра 1788 из Лајпцига — напролеће (1783) пређем, заједно с моји младићи, у Лајпсик, будући да ту штампа славенска имаде (гди се и за исту Росију неке књиге штампају) и Университет како и у Хали. Овде на исти начин запишем се у каталог Университета, пођем у професора Борна слушати физику, и почнем издавати мало сочињеније о мојим приклученијам, у којему сам два поглавита намјеренија имао: прво, *показати бесполезност манастира у општеству,* а второ, *велику нужду науке*, самога способњејшега средства за избавити људе од сујевјерија и привести их к правом богопочитанију, к разумном благочестију и к просвештеној добродетели чрез коју словесни човек на прави пут својега временога благосостојанства долази. Чрез *Совјете разума* хотео сам, на кратко и во опште, само *почетак нравоучителне философије дати.* О овоме забављајући се прођу ми, које у Хали које у Лајпсигу, равно две године“.

Ту, дакле, Доситеј сам каже, да је *Живот и приклученија* и *Совјете здраваго разума* израдио у Хали и у Лајпцигу, у зиму 1782/83 и у лето 1783 године. Да ли обоје у једно, или једно за другим, и када *прво* а када *друго?*

То су врло тешка питања, јер је по средини с обележеним даном 13 априла 1783 *Писмо Харалампију.* Тога дана Доситеј штампа у Лајпцигу, као што се види на скоро после свога доласка у тај град, поменуто писмо као веома оригиналан позив на претплату за *Совјете здраваго разума.*

Међу тим у јесен 1783 нису изашли из штампе *Совјети здраваго разума,* по гласу поменуте објаве, него *Живот и приклученија.* Шта је узрок тој промени? И да ли је у пролеће 1783 Доситеј имао спремне и *Совјете здраваго разума* и *Живот и приклуче-*

нија, па се после растуреног *Писма Харалампију* предомислио и штампао ово друго место оног првог, или је у априлу 1783 имао готове само *Совјете здраваго разума*, па му је после *Писма Харалампију* пало на ум да је боље отворити рад *Животом и прикључениjама*, да је, дакле, онда, може бити у самом Лајпцигу, смислио да *Живот и прикључениjа* штампа и да их је онда одмах писао и у штампу давао? По књигама које су пред нама, овако би било најприродније. Међу тим изгледа да је Доситеј главна своја дела писао уза само штампање, као што данас новинари раде. Имамо његову записку у самим *Совјетима здраваго разума* да је он други чланак тога списа писао у Лајпцигу у јануару 1784, и то у вече 11-ог јануара. *Совјети* су, по тој белешци, и писани и издани 1784 године. По датумима неких писама, која су штампана као други део *Живота и прикључениjа* у додатку *Басана*, види се да су писана у време штампања и да су с писаћег стола ишла на слагачку тезгу. И Доситеј је, према томе, 1783 кад је писао писмо Харалампију имао само план дела о ком говори. Могло би се претпоставити и да се главни план *Живота и прикључениjа* па и почетак од њих налазио смишљен, чак и донекле извршен и да га је Доситеј, смисливши да то најпре штампа, у лето 1783 узео озбиљно у обраду, довршио и штампао наместо објављених и прво штампи намењених *Совјета здраваго разума*.[1] Разлог да *Живот* раније штампа и њиме почне свој књижевни рад, налазио се у садржини. Садржина *Живота* истиче много занимљивијим начином сва главна питања. Цела је књига жива, занимљива критика дотада-

[1] Доситеј сам, до душе, говори о томе у писмима (Басне, 1-во изд. 393) у цитату који је мало пре наведен, да је у Хали и у Лајпцигу провео равно две године (1782 јесен — 1784 јесен) штампајући *Живот* и *Совјете здравог разума*. По том приповедању из 1788 године изгледа да је Доситеј онако и састављао и писао како је штампао, т. ј. прво *Живот* а по том *Совјете*. *Писмо Харалампију* треба, дакле, разумети као разговор о смишљеноме плану, који у истини још није био на хартију стављен.

шњег стања у српској култури. На основи те критике себе сама, истичу̀ се предлози реформе и писања народним језиком за цео народ. Доситеј је добро увидео да није довољан сам народни језик, него да у нове мехове треба ново вино. И тај је разлог био одсудан, да *Живот* изађе пре *Совјета здраваго разума*.

Ваља признати да је то резоновање Доситејево сасвим тачно. Откуд му срећна мисао да *Живот* пише ми нећемо истраживати, зато што је његов *Живот* дело скроз оригинално, живо и једро, пуно живе садржине. На српском језику није дотле ништа било написано тако природно, тако живо, тако оригинално. Ново је било у тој књизи све: и језик, и слова, и облик, и природно приповедање, и рационалне савремене мисли, и отворена слика и критика дотадашњег кривог правца у животу народном, ново дрско саветовање да се народни живот из те заглављене улице изведе на отворен савремени европски пут. Нове су биле основице рационалне, готово протестанатске културе, која се предлагала Србима, и која се целином својом бацила у вреву изазвану царем Јосифом II, те одмах, једним махом, разбила средњевековни лед, који је био у врховима ондашње црквене интелигенције српске. Као што ни Лутер није био против вере хришћанске, тако ни Доситеј није нигде нападао на основе православља. И побожност и веру Доситеј је бранио свуда. А свуда је викао на злоупотребе и на обмане у име вере и у име божанства. То је била та Доситејева реформа. Успех је њен био огроман. Сав је народ пошао за Доситејем, и његове су књиге с места створиле нову основу просвете српске. Узрок томе је једино могао бити у маси из раније нагомиланог расположења у народу у смислу Доситејевих мисли. Те су мисли очекивале некога ко ће их живо и разговетно изнети на јавност, ко ће им свој таленат на расположење ставити. А пошто је то учињено, није више било бране која их може узбити ни сатрти. Једино што се могло, било је разрађивање и даље ширење

Доситејевих мисли и начела, што траје до данашњега дана.

V

Главна дела Доситејева у којима су свеколике његове реформне мисли, јесу *Живот и приљученија*, *Совјети здраваго разума*, оба штампана 1783 и 1784 у Лајпцигу, и по том *Басне*, (1788), у којима су као додатак, без икаква натписа, Доситејева путна писма, у ком је облику Доситеј дао продужење свога списа о *Животу и приључениjама*. Пошто је последње од ових писама датовано 1 јануара 1789 у Лајпцигу, види се да је књига у ствари изашла у 1789-тој години. У та је четири дела онај Доситеј који је дао правац новој српској просвети; ту су његове главне мисли. Онај, дакле, Доситеј којега ми славимо и којему смо толико захвални, штампан је сав 1783 до 1789 године.

Начин писања Доситејев свуда је, тако рећи, један исти. То су о разним стварима беседе, природни разговори о мање више међу собом везаним предметима, размишљања и разлагања, зачињена по којом анегдотом, цитатом или причицом. Тај начин писања данас би се звао causerie, или први чланак у новинама. Доситеј нигде нема никаквог систематског излагања. Свуда је тон и начин беседа, које је он, како сам приповеда, од младости и читао и говорио. У том су тону *Совјети здраваго разума*, и ако он на једном месту каже да је њима имао намеру да дâ *почетак наравоучителне философије;* у том су тону, дакле, и сама причања о животу његовом и све што пише. То је тон и начин излагања за широку неспремну публику. А то је била свакolika публика Доситејева, и он се њој обраћао.

Православна црквена власт Срба аустријских не би могла бити и не би била равнодушна према горе наведеним делима. Има местâ, из којих се види да се Доситеј тога и бојао. Упућујемо нарочито у првој књизи на разговор са Зилотијем. Али су сва та дела изашла за владе Јосифа II. И цар и сви

службени кругови сами су не само истицали онакве исте оцене за све вере у Аустријском Царству него су и вршили те мисли снагом државне власти. Јерархијски кругови међу православним Србима сусрели су такође с осудом писање Доситејево, али је уза њ одмах пристао сав народ, а државну власт је немогућно било покренути против њега.

И тако је за владе цара Јосифа II (1780—1790) списима Доситејевим извршен прелом у основима просвете српске. Стари византијски основи, који су истицали још од Стефана Немање, Светога Саве и њихових претходника одбачени су и потиснути у присенак, у саму цркву. Новој литератури и народном језику постављени су поуздани темељи и отворен широк пут. Семе је ухватило добру, приправну земљу, и независно се развијало даље, без везе с државним и туђим установама. Мисли цара Јосифа II у многоме су пале са смрћу његовом, али је и од њих нешто остало. Ни у чем пак судбина њихова није имала везе с основима које је бацио Доситеј. Његове идеје имале су још више последица у народу српском изван аустријске државе. За Карађорђа Доситеј је постао министар просвете у Србији, и у том је достојанству и умро. Карактеристично је да је прво издање скупљених Доситејевих дела један од првих радова новоосноване државне штампарије у Србији. Горе поменута четири дела штампана су већ 1833 у Крагујевцу и у Београду. У крајевима, отвореним новој просвети, у Србији, те су књиге штампане као први темељ нове народне књижевности. И ново образовање у Србији проникнуло се њиме далеко више него ли међу Србима у Аустрији. Утицај Доситејев је овамо, на новој земљи, био, тако рећи, свемогућан и искључив.

Нови српски просветни живот имао је чак и незгода од Доситејевих реформних идеја. Доситејево викање на манастире и на калуђере много је манастира растурило и опустило. Међутим то се није слагало с потребама националне политике, којој су манастири и калуђери свуда изван Србије, а нарочито у Турској

били веома потребни. На богословске науке и на свештеничку службу почели су се, утицајем Доситејевих идеја, одавати мање даровити младићи. Доситеј је желео да се свештеници и учитељи што више научно образују, да би у народу од њихове службе могло бити праве користи у народу. Место тога на та су места често долазили полу-образовани и мање даровити људи који општој просвети нису доносили ону корист која јој је била потребна. Многи су следбеници Доситејеви радили против празноверица, али су отишли у утопистичне идеје модернога нихилизма које су штетно деловале на старински хришћански морал, обичајима још од средњег века и од византијске просвете дубоко укорењен у широким слојевима необразованог народа.

Али је далеко од нас да осуђујемо огањ што може и да угреје и да опрљи, или воду што може и да опере и напоји али и да удави и оштети. Ми одајемо хвалу и славу даровитом и родољубивом српском писцу Доситеју, који је изнео спасоносне мисли и умео да их баци у српски народ у згодно време и који је, тих, плашљив, смеран како је по природи био, у родољубљу своме нашао снаге да се за своје идеје заложи и да их изнесе. Слава зато њему, а част народу српском који је сместа разумео да народни опстанак и спас неизоставно изискује да се те идеје прихвате, остваре и рашире.

Фебруара — марта 1911.
у Београду.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ
И
ФОЛКЛОРНО ГРАДИВО

ОД

ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋА

И ако је Доситеј Обрадовић знао енглески, и ако је у његовим списима пуно фолклорног градива, он није знао за речи фолклор и фолклорно градиво. То су речи новијега датума, створене много после њега, онда, кад је фолклорно градиво постало предмет пуне пажње и научног интереса, из чега доцније постаје и нарочита наука под именом Фолклор, са задатком, да проучи један народ или једну одређену групу људску у свима појавама њене примитивне, народне, културе.[1]

[1] Фолклор (Folklore) је сложена реч из англосаксонске речи Folk (gens, Leute, Volk, племе, свет, пук, народ) и lore (science, savoir, doctrine, Lehre, Kunde, Kenntnis, знање, наука). Њен је творац енглез Томс (W. J. Thoms), који ју је први пут употребио у једноме чланку о скупљању народног предања (popular antiquities, popular literature), који је потписао псевдонимом Ambrose Merton, у лондонском часопису „Athenaeum“ од 22 августа 1846 године. Ту је он препоручио реч фолклор (Fölk-Lore, како је многи Енглези, следујући њему, још и данас пишу), као име, које обухвата ове предмете: навике, обичаје, празноверице, предање: народне песме, пословице (manners, custons, observances, superstition, ballads, proverbs). Овом одредбом он је додирнуо само један део градива, које се на народ односи, те је доцније значење фолклора проширено на све оно, што чини градиво за Етнологију, на ограниченој територији једнога народа. Због своје краткоће, лаког прилагођавања туђим језицима и због еластич-

Интерес за ствари из народа као такве и за њихову унутрашњу битност отпочиње у XVIII веку, и то најпре у Енглеској. Ту је још 1725 године А. Бурне издао особито добру збирку народних обичаја и празноверица.[1] У Француској је силно покренуло љубав за ствари из народа познато велико одушевљење Ж. Ж. Русоа за примитивним, неизвештаченим, животом народним. Од тада је интересовање за широку масу народну, њезине погледе, живот и културу све јаче и јаче. 1765 године изађе чувена Персијева збирка староенглеске народне поезије,[2] која је стекла много поштовалаца и била од јакога утицаја. Најјаче се пак истакао за народну поезију немачки песник и философ Ј. Г. Хердер. Велики поштовалац Русоа, он је гледао у њој ризницу народнога живота, у којој се чувају стара култура, погледи, религија и славна дела предака. Својом пак збирком песама различитих народа[3] поставио је образац свима доцнијим скупљачима. Немачки песник Гете био је не само одушевљен за народне песме, већ и за народну традицију у опште, а исто тако и за народна веровања, погледе и за све друго народно, што се види и из његових песничких дела. Немачком романтичком школом, у почетку XIX века, још је више покренут интерес за ове ствари, те временом постадоше предмет озбиљнога научнога испитивања.

И ако се наше фолклорно градиво помиње

ности у значењу, реч фолклор у брзо је узела великога маха, те се раширила по целоме свету и постала интернационална. У почетку је име фолклор вредело само за градиво из народа, но доцније се оно мало по мало рашири и на саму науку о њему. Немајући згодније речи и ми узимамо реч фолклор, али само у смислу науке, а за разлику, градиво из народа, што се првобитно називало фолклором, називамо фолклорним градивом.

[1] A. Bourne, Antiquitates vulgarenses, 1725.

[2] T. Percy, Reliques of ancient english poetry, 1765.

[3] J. G. Herder, Volkslieder, 1778 и 1779. Хердерова је збирка данас позната под именом „Stimmen der Völker in Liedern“, како ју је назвао после Хердерове смрти њезин доцнији издавач Јоханес фон Милер.

врло рано и у наших и у страних писаца,[1] и ако је радом Вука Караџића и његових следбеника показано колико је много сировога, добро очуванога и интересантнога фолклорнога градива у нашем народу, интерес за њега поникао је ван нас и без нашега учешћа. 1774 године изашло је на италијанском језику дело А. Фортиса „Путовање по Далмацији“, у две књиге, у коме су у првој књизи[2] изнесене слике народнога живота у Далмацији и први пут наштампана народна песма „Жалосна пјесанца племените Асан-Агинице“. Ова песма у Гетеову преводу изађе 1778 у Хердеровој збирци, и изазва особиту радозналост и интересовање, па убрзо и откриће српске народне поезије у културноме свету. Гете је одушевљен српском народном поезијом. Немачки историк Ј. ф. Милер, који се и сам бавио народном поезијом и после Хердерове смрти издао његову збирку народних песама, моли Ђорђа Ферића, Дубровчанина, те преводи српске народне песме на латински језик. Ј. Грим још пре појаве Вукове показује интерес за српске народне песме.

Међу Србима пак, ако изузмемо Мушицкога, за кога се зна, да је разбирао за народне песме још 1805 или 1806 године, све до Вука Караџића нико није обраћао пажњу на ове ствари као такве. Појава Вукова је независна од српске средине, где још „нико није осећао какво сокровиште у њима (народним песмама) лежи“, и од праваца, који су у то доба били у српској литератури, у којој „списатељи не могоше онда поглед свој на народно сокровиште управити“.[3] Њега за његов рад нико од Срба није инспирисао, па ни поменуто интересовање Мушицкога, који „премда је народне наше пјесме радо имао и хвалио, није имао праве воље

[1] V. Jagić, Gradja za slovensku narodnu poeziju (Rad jugoslovenske akademije, књ. 37.); Tih. R. Gjorgević, Zur Einführung in die serbishe Folklore, Wien 1902.

[2] A. Fortis, Viaggio in Dalmazia, I, стр. 43—106.

[3] Вук С. Караџић, Скупљени граматички и полемички списи, књ. III, св. 1. стр. 61.

нити их читати ни слушати",[1] већ човек друге средине, један од представника романтичке школе, која се тада стварала, а то је Копитар. Он упућује Вука и даје му на читање „Фортисово путовање по Далмацији и Ердерово Stimme der Völker". Вук и сам признаје да „оне вриједности нашијех народнијех пјесама, коју су Грим и Гете и Копитар у њима нашли и свијету је показали" није „познавао ни онда" кад је „прву ону књижицу (песама 1814 године) штампао". Учени пак Срби у Бечу у то време „су сав овај посао држали за беспослицу и говорили ми (Вуку) у очи да не кварим хартије у залуд".[2]

Ту и тако почиње у нас са Вуком интересовање за наше фолклорно градиво.

Међу тим и у делима Доситеја Обрадовића сваки час налазимо ствари из народа. Сем тежње да пише народним језиком у Доситеја има пуно примера из народнога живота, народне карактеристике, обичаја, веровања, ситних народних приповедака, стихова народних песама и необично много народних пословица. Али Доситеј при свем том стоји ван онога покрета у Европи, у XVIII веку, за народне ствари; Вуков пак покрет није ни доживео. У Доситеја ствари из народа имају са свим другу намеру. Оне су у њега са нарочитом тенденцијом, као год и код других наших писаца XVIII века, који су схватили сву тежину политичког, културног и моралног положаја свога народа и који су тежили да му помогну: 1759 године наштампао је А. Качић—Миошић свој „Разговор угодни народа словинског", у коме је епским песмама, које су народу биле тако миле, хтео да оживи прошлост народну и освести савременике, те је у њих поред историјске грађе, коју је препевао у духу народних песама, уносио и читаве народне песме и одломке из њих и на тај начин дао популарно дело, које је много пута прештампавано; 1761 године М. А. Рељковић, за-

[1] Jbidem, 67.

[2] Jbidem, 66.

појен идејама, које је из Немачке донео, својим „Сатиром“, у стиховима народних песама и читавим народним песмама, тежио је да исмеје и укори своје заостале земљаке и да их на боље упути; 1787 године издао је J. Мушкатировић збирку народних пословица,[1] с наменом да буду од „ползе“, „поуке,“ па чак и „увеселенија;“ практичну му намену имају још две књиге: једна против мноштва празника у народу,[2] друга против постова;[3] 1788 године издао је А. Везелић један морално поучни спев,[4] у коме има и пуно фолклорнога градива, које је намењено поуци.

У кругу наших патриота рационалиста Доситеј Обрадовић заузима прво место. Њему „ништа на свету није милије и љубазније“ од свога рода, који љуби „са свим срцем и душом“. Осећајући зло стање и непросвећеност свога народа он је јаче но сви други настојавао да га уздигне и поучи. То се лепо види и у његовим некњижевним радовима и плановима: он жели „где буде потреба и прилика међу родом нашим једно лепо училиште воздвигнути“, спрема своју кућу у Београду за штампарију, „општега добра ради“ препоручује превођење Рафове Физике и Фенелоновог „Телемака“, „која књига може многима полезна бити“, растура Соларовићево „Земљописаније“; а да би просвета продрла у што шире слојеве, он мисли да треба „да се сви манастири у школе и училишта преобрате, и с њихови дохотки да се васпитавају и уче сирота народња деца, која намеравају да с временом свештеници и учитељи народни буду“. Још више му искаче идеја о учењу народа у књижевним делима: његово је целокупно писање „ползе ради мојих читатеља“, „за

[1] J. Мушкатировичь, Причте илити по простору пословице, тѣмже сентенцие илити рѣченія, Беч 1787.

[2] Краткое размышленіе о праздници, Беч 1786.

[3] Расужденіе ѡ пѡстахь восточныя церкве, Беч 1794.

[4] А. Везеличь, Краткое написание ѡ спокойной жизни, Беч 1788.

учинити сродним мојим толико, колико бих кадар био, ползе"; његова аутобиографија није ништа друго до једно велико „нравоученије"; „Совети здравог разума", „Слово поучително", „Басне", „Собраније разних нравоучителних вешчеј", „Етика" самим именом казују чему су намењени.

Што је пак за нас овде најважније, Доситеј је ради главнога циља свога рада, ради учења свога народа, уносио у своја дела и фолклорно градиво. Оно је у њега с једне стране с тога, да на њему и из њега изведе народу корисну поуку, а с друге, да би преко њега био народу ближи и разумљивији. Да је поука, а не фолклорно градиво, у Доситеја главно, види се и из тога, што идући за поуком он напушта ствари из народа чим су му недовољне и тражи их ван народа, или их мења и дотерује онако, како су му кад потребне.

То се врло лепо види већ и на његовом језику. Он се труди да пише „на свом простом дијалекту", „за свакога који разумева наш језик и ко с чистим и правим срцем жели ум свој просветити и нараве побољшати"; мисли, да сви „учени људи ваља да на простоме језику пишу", да сав народ обикне „мислити и расуждавати сврх сваке ствари"; и противан је језику „којега у целом народу од десет хиљада један како ваља разуме и који је туђ матери мојој и сестрам". Али код њега није народни језик оно што је главно, већ је то корист од писања њиме. Он му тежи, јер је њиме поука јаснија, али му не остаје веран до краја, не тражи у њему израз за све, не проучава га, не израђује га, не негује га, не уноси га потпуног у књижевност, нити се труди да му само он буде израз мисли и поуке. Народни је језик за њега само средство, и кад год је недовољно, он прибегава и другим средствима: књижевним, па чак и страним, речима и изразима, само да главни циљ — поуку, изведе до краја.

Да би био што ближи поуци и што разумљивији народу, Доситеј је, кад год је то могло бити, узимао из народа: пословице и изреке, делове народних песама,

приповетке, обичаје, празноверице и сличне ствари, народну карактеристику и примере из живота.

У Доситеја има нарочито много народних пословица „и других различних као оне у обичај узетих речи“, како би то рекао Вук Караџић. Нигде у њега нису оне оно што је главно, нити их где узима њих ради као такве. Оне су кад што и за то да му појачају израз, и да тај израз буде народни, али су најобичније употребљене да послуже као сажете мисли, као правила, која садрже осведочено искуство. Тражећи у њима средство за поуку, он не пази ни на то, да ли ће их употребити онако, како се у народу чују. Доситејеве пословице и изреке: „С чим се нови суд најпре напуни тим се и напоји“[1], „С чим се нови сосуд најпре напоји, то у себи всегда и содржава“[2], „Свак сосуд на оно заудара, шта се у њега сипа“[3], „Ко се научен родио на свет?“[4], „Добро чини надај се, не чини зло не бој се“[5] и т. д. гласе другојаче у народу. Ако за жељену поуку не може да нађе израза у српским пословицама, он га тражи у пословицама других народа и у мудрим изрекама писаца. „Греци веле: тресу се планине родиће се миш“, „Јест начин у вештина“, „Често малена варница велику ужеже ватру“, „Брашно ђавоље иде брзо у мекиње, паметно вели талијанска пословица“, „Увидев чадо, познадо родитеља“. За Доситеја су пословице од прилике оно што и за Мушкатировића, који да би у изрекама згомилао што више корисногa, унео је у своју збирку пословица поред српских и многе стране: латинске, немачке, руске и друге, па чак и изреке из Светог Писма и разних писаца. Доситеј тражи у пословици њен смисао и ставља је напоредо са свим

[1] Живот и прикључениjа Димитриjа Обрадовича I. стр. 18. (Где год код навођења Доситејевих дела није означено ништа друго сем наслова, значи да је по издањима Српске Књиж. Задруге).

[2] Избор поучних састава стр. 215.

[3] Басне, I, стр. 138.

[4] Живот и прикључ. I, 30.

[5] Собраније нравоучителних вешчеј, издање Браће Јовановића, стр. 143.

оним што исто садржи: „Хе, Настрадин оца, не боје те се деца. Вала ни ја деце. — Нашем старцу Михаилу у Опову кад би ко казао, да му је тај и тај рекао да цркне. Кажи ти њему, одговорио би: да он цркне, а не ја! Јеси ли ме чуо? Јесам. Е добро. Свршен посао. Сад маширај“[1].

Доситеј је познавао српску народну поезију и по садржини и начину извођења. Он наводи догађаје и јунаке народних песама: Косовску битку, Кнеза Лазара, Милоша Обилића, Немањиће, Вукашина[2], Краљевића Марка, Мусу Арбанасу, Рељу Бошњака, војводу Јанка, Секулу његовог нећака, Змај-Огњеног Вука, Милутина арамбашу, Радојицу и Грујицу и Старог Новака[3]; он казује „песме наших старих“ каквога су „садржаја“[4], зна за „миле гусле јаворове“ и за Марка слепца „који би гуслио пјевајући“[5]. Због тога му није тешко употребљавати стихове народних песама и певати народним десетерцем, у духу народних песама.

Стиховима народних песама тежи Доситеј да добије јаснији и народскији израз:

„Па сад реци, дико изабрана:
Не бојим се Ибре капетана“[6].

или да му садржином даду јасан пример и поуку: „Какво чуствовање и данас у српскоме срцу чине оне речи:

Да је коме послушати било,
Како љуто кнеже заклињаше:
Ко не дође на бој на Косово,
Од руке му ништа не родило!“[7]

Али се ни ту не устеже да, ради својих практичних циљева, стиховима измени облик: „Иде Видов-дан,

[1] Етика, Земун 1850, стр. 62.
[2] Етика, Земун 1850, стр. 11.
[3] Домаћа писма, стр. 184—185.
[4] Собраније разних наравоучителних вешти, издање Браће Јовановића стр. 43.
[5] Ижица, Карлштадт 1830. стр. 41.
[6] Домаћа писма, стр, 20
[7] Етика, Земун 1850, стр 82.

видиће се, ко је вера, ко ли је невера"[1], „Дан по дан доћи ће и Видов-дан"[2], или да место њих употреби какве било стихове, из наше или из туђих књижевности.

У песмама које сам пева у духу народних песама не само што су читави изрази из народних песама: „Ситну књигу пишем",[3] „траву детелину,"[4] већ су и некоји читави стихови такви, као да су позајмљени из народних песама:

„Гди но расти невен до кољена,
А босиљак моми до појаса;[5]
„Преко међе у земље комшијске".[6]
Све ти било здраво и весело!
Светао ти пред дружином образ!
Поздрави ми миле пријатеље!"[7]
„И поноси везир на дивану".[8]

И тим песмама Доситеј тежи да буде ближи народном изразу или да даде поуке, јер, по њему, и поезија има да служи поуци; по њему су се „отмени и опште полезни на свету људи" знали чак и комедијом „ползовати и дали су човечанском роду у игри и у шали прекрасне и превисоке науке".[9] Али он ни овде није веран народној поезији до краја: он својим песмама испеваним у духу народном додаје слик, или изневерава и народни дух и народни облик, кад год му не испадне за руком, да се њима послужи, и пева ван духа и обрасца народних песама.

Доситеј је у своја дела уносио и кратке народне приповетке. То су највећим делом оне „које се као пословице приповиједају", како их Вук ка-

[1] Басне I, стр. 139.
[2] Избор поучних састава, стр. 140.
[3] Домаћа писма, стр. 145.
[4] Домаћа писма, стр. 146.
[5] Домаћа писма, стр. 145.
[6] Домаћа писма, стр. 146.
[7] Домаћа писма, стр. 146.
[8] Избор поучних састава, стр. 136.
[9] Преводи Доситеја Обрадовића, издање Браће Јовановића, стр. 146.

рактерише. Ни оне немају други задатак, до да буду пример и поука, да се из њих може извести „наравоученије“ као год и из басне: „Један ловац баци удицу у море за уловити рибе. Занесе удица за једну мртву главу. Видећи је ловац заплака, пак с трудом ископа јаму, да укопа главу, па копајући нађе много злато“.[1] Такве су приповетке: о човеку који је на самрти рекао деци да је укопао „ћуп цекина“ у винограду, па су деца копајући виноград навикла да дубоко копају и обогатила се;[2] о момку кога су повели на вешала, а он позвао оца, да га пољуби, па му изгризао нос, што га није од младости учио на добро;[3] о крадљивцима меса од кувара, који су знали да се право закуну, и ако су криви[4] и т. д.

Поред многих оваквих приповедака одмах стоји и кратко „наравоученије“, обично из једне или неколико реченица: „Носи си сиромаштво на леђа они, који не гледа свој посао“,[5] „Помисли брате последак и твој и млађега брата“.[6]

Понекад су и саме те приповетке наравоученије, на пример код басне „Старац и смрт“, где се у наравоученију наводе „различне веселе приповечице сврх ове материје“, које Далматинци знаду приповедати.[7]

У Доситеја има и само „наравоученија“ без приповетке, изведеног из познате приповетке: „Ко се год опари, а не каже друштву да чорба жеже, није добар за друштво; а кад он каже, после други нек чине, што им драго“.[8] Овде је очевидно алузија на познате народне приповетке о онима, који

[1] Ижица, Карлштадт 1820, стр. 22.
[2] Jbidem, 53.
[3] Jbidem, 73.
[4] Jbidem.
[5] Jbidem, 53.
[6] Jbidem, 73.
[7] Басне, II, стр. 106—107.
[8] Живот и прикљученија, II, стр. 78.

нису хтели да кажу један другоме, да је чорба врела, те се сви опекли.[1]

Доситеј на врло много места говори о стварима које су резултат примитивне народне културе и израз народних погледа и веровања. Под тим разумем: освету, расипање о слави, неслогу, зле обичаје, чини, бајања, вражду, веровање у вампире, вештице, ноћна привиђења, летеће смајеве, виле, аждаје, уроке, давора и коледу и т. д.

Свима овим стварима Доситеј нема другу намеру, до да покаже њихову застарелост, бесмисленост и штетност, и да изведе поуку. И ту је он учитељ који тежи да искорени зло. Али се он не ограничава само на ова, тако да их назовем, урођена зла у народу, нити он пише само противу њих. Он устаје противу свакога зла и сва их стављa на равну меру. Он на име са исто толико ревности говори, на пример, и против прирођених зала, која су дошла путем рђавог схватања или злоупотребе вере: неприродне одредбе цркве, рђав живот и бескорисност калуђера, грчко свештенство, прошња, писанија, анатеме, чудотворне иконе и мошти и т. д. Сем тога кад год му ради поуке нису примери из народне културе довољни, он им додаје примере с друге стране. Говорећи н.пр. о упорности народних навика и обичаја он наводи за пример Петра Великог који „једва би кроз толике старе обичаје и укорењене завичаје пробио и на крај изишао“, за тим Аристипа, који сумња да ће моћи одучити човека у годинама „од свега што је до сад научио“, за тим о упорном држању српског Давора и Коледа, за које нико не зна шта су, о одржаном старом обичају паљења светојованске ватре у Пелопонезу, о очуватом обичају из старине међу Арнаутима, да позивају хришћанске свештенике, да им помену мртве и ако су мухамеданци.[2]

[1] Вук С. Караџић, Српске народне пословице, Београд, 1900, стр. 188. — Вук Врчевић, Српске Народне приповијетке, понајвише кратке и шаљиве, Београд, 1868, стр. 301—302.

[2] Избор поучних састава, стр. 141—143.

Доситеј није учитељ који само куди и указује на зло. Он је добри учитељ, који и добро истиче и хвали. Те се похвале гдешто особито истичу и дају лепу карактерисгику очуване добре стране примитивне културе народне: милошта према раду[1], „мужествени карактер и поштено срце“,[2] часност,[3] гостопримство[4], великодушност, странољубије, мужественост, поштење, склоност ка добру, разумност, трудољубивост[5], осећање за слободом[6], склоност „к настављању“[7], витештво Црногорке[8].

Као добар учитељ са ученицима, тако се и Доситеј чак по некад и насмеје и нашали са културом својих ученика. У таквом расположењу он казује, на пример, шта би Банаћанин рекао за штразбуршког кочијаша[9].

Доситеј је у својим делима дао још и пуно конкретних примера карактеристике рада и мишљења људи из народа, које је познавао или о којима је слушао, те се данас из тога може видети много што шта типично за оно време. Такви су примери: његов отац Ђорђе Обрадовић[10], његова мати Круна,[11] његов грчки учитељ[12], темишварски епископ Георгије Поповић,[13] калуђери, његов добротвор Тодор Милутиновић,[14] Марко далматински слепац,[15] кмет турски који је „луком очи мазао да истегне као с кле-

[1] Живот и прикљученија, I, стр. 75—76.
[2] Jbidem, 120.
[3] Jbidem, II, 23.
[4] Jbidem, 76, II, 8.
[5] Басне II, стр. 164.
[6] Домаћа писма стр. 7—8.
[7] Собраније, издање Браће Јовановића, стр. 195—196.
[8] Ижица, Карлштадт, стр. 10.
[9] Живот и прикљученија II, 102
[10] Живот и прикљученија, I, стр. 17.
[11] Jbidem, стр. 18—19.
[12] Jbidem, стр. 35—35.
[13] Jbidem, стр. 41—66.
[14] Jbidem, 88—107.
[15] Ижица, Карлштадт, стр. 11, Басне II, стр. 138., Избор поучних састава, стр. 151.

штама коју сузу за спаије свога Усеина"[1] и т. д. Али ови примери немају за циљ да даду друштвену слику онога времена, већ су увек ради поуке, онако као и догађаји и анегдоте из историје и иначе, које је употребљавао, за шта је најлепши пример у „О разним накратко историјама"[2] и на многим другим местима. Из свију примера људи, које је наводио, дају се изводити „нравоученија". Они су му оно, што и басне или што и други људи, који му нису из народа, или нису чак ни Срби.

Из свега реченог држим да имам права извести да фолклорно градиво у Доситејевим делима није ради градива, већ ради циља, коме је имало да послужи, — ради поуке. Да овако мислим, даје ми права још једна околност. Доситеј је употребљавао српско фолклорно градиво не само у својим оригиналним списима, да би помоћу њега био ближи и приступачнији народу; већ га је, и преводећи туђа дела на српски језик и удешавајући их за народ, исто тако употребљавао, само да би мисли из њих учинио народу што ближима и што јаснијима. Примера ради наводим његове басне, које су у ствари „Езопове и прочих разних баснотворцев, с различни језика на славеносербски језик преведене", у којима у сред туђе басне има чисто српских народних уметака: у сред басне „Орао устрељен", стоји, на пример, пословица: „Ко за туђом вуном пође, сав острижен кући дође".[3] Његова „Етика", израђена „по системи г. професора Соави", пуна је примера српских народних пословица, стихова народних песама, приповедака, празноверица, конкретних примера из српскога народа и сличних ствари.

Са свим је другојачи правац, циљ и задатак рада код представника покрета за ствари из народа.

[1] Jbidem, стр. 17.

[2] Собраније, изд. Браће Јовановића, стр. 84—94.

[3] Басне I, стр. 9.

Вук Караџић намерно скупља фолклорно градиво, износи га као тековину, одлику и културу народну и истиче га као предмет научнога испитивања, као предмет науке о њему.[1] У томе лежи разлика између Доситеја и Вука. Између њих нема никакве везе. Романтичка школа, којом се са пуно љубави покреће наука о народном језику, испитивање и поучавање народности, народних особина и народне културе, почиње у Немачкој управо пред смрт Доситијеву и запљускује и подиже Вука. Рад у том правцу пре ње само је припрема земљишта за њу. Доситеј ни са тим радом нема везе, јер тога покрета међу Србима до Вука уопште није било. Његово је поље рада и циљ са свим друго. Он је рационалист са тежњом уношења што више поуке и зрелих идеја. Доситеј је учитељ народни, Вук је онај који народ проучава. Доситеју је фолклорно градиво средство за поуку, Вуку циљ научног истраживања. Доситеј је народски (популарни) књижевник, Вук народни проучавалац. Рад Доситејевих следбеника има другу историју, Вукових другу. Доситејеви су следбеници други људи, Вукови други. Они се истина у Милићевићу, који је у ствари Доситејевац, који иде за Вуком, поклапају, али је то случај у особи, каква је био, васпитању које је имао и у времену кад је живео Милићевић. Вукови следбеници поштују Доситеја као заслужног човека свога народа, али у његовим делима не налазе инспирације за своје послове.

Па при свем том Доситеј није за њих ни врло далеко. Он је пре Вука, и ако из других разлога, нагласио Вукову идеју о народном језику, и у не-

[1] Ову је разлику и сам Вук истицао. У рецензији на „Љубомира у Јелисиуму“ од М. Видаковића вели он: Тако и наш Љубомир ваљда је чуо гђе Доситеј и Рељковић (и јошт гђекоји) вичу на обичаје народне, а није знао расудити, да су они у том сви лудовали. Код сваког су народа најсветије ове три ствари: закон, језик и обичаји: тим се народи један с другим рођакају и један од другога разликују“. (Скупљени граматички и полемички списи I, стр. 130).

колико је учинио популарном; он је у својим делима, и ако не намерно, оставио драгоцено фолклорно градиво, које је добро познавао. „Ја сам, вели он, дуго са сељани живио, а и моји прародитељи са стране оца и матере сељани су били“. Сем тога он је пропутовао без мало све Српске Земље, пуно ствари из народа видео, чуо и осетио. Из својих потреба он је много што шта од тога унео у своја дела, и на тај начин оставио доста спомена о своме народу за своје доба. Због тога српски фолклориста треба често да загледа у дела његова. То је оно што Вукове следбенике испуњује поштовањем према Доситеју, не само као према заслужном, већ и као блиском, човеку.

О ДОСИТЕЈЕВИМ
ГРЧКИМ И РИМСКИМ ИЗВОРИМА

од

ВЕСЕЛИНА ЧАЈКАНОВИЋА.

О Доситејевом односу према грчкој и римској књижевности говорило се до сада, релативно, мало. Подаци за студију о којој је реч, уколико их има, растурени су углавном по генералним монографијама о Доситеју.[1] У специјалним монографијама[2] учињен је почетак „више критике" Доситејевог текста, отпочело је трагање за Доситејевим класичним изворима; али су сви ови радови још недовољни, јер додирују само мали део Доситејевих списа. До сада је нешто мало рађено на Доситејевом односу према савременим *западним* књижевностима; стари и модерни *грчки* извори, и *римски* извори Доситејеви остали су највећим делом још неодређени.

Питање које смо поставили је, међутим, *од врло велике важности*. Ми знамо да се Доситеј није образовао само на Западу, него да је, напротив, дуго време, и у својим најбољим годинама, био

[1] Овде наводим само две, најбоље: К. Ѳ. *Радченко*, Доситеій Обрадовичъ и его литературная дѣятельность, Киевъ, 1897, и Јован *Скерлић*, Српска књижевност у XVIII веку, Београд, 1904. (издање С. К. Академије) стр. 380—431.

[2] За специјалне монографије в. Ј. Скерлић, о. с., стр. 428 идд. Упор још и јубиларне бројеве С. К. Гласника (26, 417 – 496) и Бранкова Кола (17, 177—240) за 1911 годину.

васпитаник *грчко-византијски.* У аутобиографији не пропушта он никада да нагласи симпатије и респект баш према својим учитељима са грчког Оријента! И код оваквог стања ствари, разуме се да је баш онима који траже западњачке идеје и утицаје код Доситеја — да је баш *њима* потребно знати шта Доситеј дугује *Истоку.* Ти ће им подаци бити контрола да ли су њихови резултати тачни; да је оваква контрола потребна, смем да тврдим без икаквог устезања. Ја смем да тврдим да је Доситеј многе идеје за које се до сада веровало да им је утврђен западни образац, добио у ствари од својих класичних и византијских учитеља.

Ова последња теза нарочито нека је подвучена. Доситеј је својим ваљаним византијским учитељима, којима га је увек водио његов срећни инстинкт, дуговао за цело врло много. Питање, дакле, о грчко-византијским утицајима на Доситеја је, међу Доситејевим питањима, очевидно једно од најпречих. А да ли је за тај однос потребно знати и Доситејеве класичне грчке и римске изворе и утицаје? Свакако, неопходно је потребно. „Класични грчки и римски извори“ своде се углавном, као што ћемо видети, на *грчке;* а класична грчка и византијска књижевност су, бар са гледишта Доситејевих грчких савременика — гледишта које је и за Доситеја меродавно — једна нераздвојна целина. Одређивати, дакле, класичне изворе значи у исто време одређивати и византијске, и обратно. Још нешто. Сваки класични филолог који је иоле упућен у енциклопедију и историју класичне филологије, зна да свако време, и сваки народ, прави међу класичним студијама известан избор и има међу класичним ауторима нарочите љубимце. Као што Французи XVI века, Холанђани XVII и XVIII, Енглези XVII, Немци XVIII века имају, у грчким и римским студијама, свој правац и своју лектиру, тако су је имали и Византинци XVII и XVIII века. Ако нас дакле интересује Доситејев однос према Византији, ми ћемо морати да констатујемо његове *класичне* изворе,

ако ни за шта друго оно зато да видимо да ли га избор тих извора карактерише као Византинца, или не.

Питање о Доситејевим грчким и римским изворима је, осим тога, и врло *тешко*. Доситеј није био преводилац у модерном смислу ове речи — он је био византијски *парафраста*. Он није преводио од речи до речи, него је из оригинала узимао, углавном, само идеју; ред причања могао је бити мењан, и све споредне ствари мењане, дотериване, или изостављане. Отуда је веома тешко пронаћи његове изворе. Да наведем само један пример. У „Собранију“ у глави VI. („О историји и воспомињању славни људи“) налази се одбрана Сократова. Доситеј је ту одбрану, ако је у опште узео од класичних писаца, могао узети или из Платонове Апологије (упореди и парафразу у Цицерона, Tusc. Disput. I, 41), или из Ксенофонтових „Успомена“. Извори су, дакле, очевидни, али нека покуша ко да одреди који од ова два списа долази у питање! Када се на крају буде констатовало да је то, ипак, Платонова Апологија, тек ће се онда моћи видети са колико је слободе и имагинације интерпретирао Доситеј Платонов текст. Не треба међутим заборавити да је Доситеј добро познавао *много* класичних писаца, и да је из тог свог бескрајног искуства узимао сваки час по који податак, који је сада, тако изолован, врло тешко идентификовати.

У овом малом трактату, коме је облик ограничен и који, већ према месту на коме се објављује, не треба да буде сувише специјалан и научан, покушаћу да рекнем неколико речи о Доситејевим грчко-византијским и римским изворима, и о идејама које је Доситеј добио из тога дела културног света. Ја немам претензија да ће се ова скица, и све што је у њој речено, бити последња реч у овом реду студија. За овакву би синтезу био потребан, и мени и сваком другом, рад од много година. Ја овде хоћу да нагласим само једну важнију идеју, која до сада није била довољно наглашена, а коју сам ја и малочас споменуо и коју морам да,

и овде, и доцније, сасвим добро подвучем: да је наиме Доситеј као мислилац и реформатор *византијски ученик.*

Да ли су сада све идеје којима сам ја овако генерално одредио византијско порекло, биле на византијском Оријенту аутохтоне, или су их Доситејеви византијски учитељи добили са Запада — то је питање у које у опште не мислим улазити.

I

Један интересантан моменат у студијама о Доситеју Обрадовићу јесте Доситејев однос према класичној књижевности и класичној старини у опште. Тај је однос интиман и очевидан, и карактеристичан за Доситејев живот и његова дела. Овакво обележје целе Доситејеве индивидуе није ни очекивано ни случајно. Доситеј се, пре свега, родио и провео своје прво детињство у средини у којој је постојала извесна грчка пропаганда. После овога, добио је он своје образовање од Грка, у главним центрима византијско-оријенталске културе, и од значаја је што се то десило у његовим најбољим годинама, у оним годинама када се млад човек дефинитивно формира и када је и Доситеј интензивно *учио.* То своје искључиво *класично* образовање имао је Доситеј да доврши на Западу, у Германији, и то баш у времену када су ту класичне студије стајале у најбољем цвету, и када се грчки стари век истицао као образац за морални преображај човечанства. У оваквим околностима није никакво чудо, разуме се, што је и Доситеј постао добар познавалац класичне, у првом реду грчке старине, и што је за стари век имао толике симпатије.

За Доситејево класично образовање мора се напоменути да је оно било у неколико једнострано, или, блаже, да је било и сувише упућено у једном правцу: Доситеј се првенствено бави *грчким* студијама, грчком књижевношћу, грчком политичком и културном историјом. Он је врло јасно обележени

грециста. За латинску старину интересује се Доситеј, углавном, мало и узгред. А из онога што смо већ рекли види се још једна ствар: да је наиме Доситејево класично образовање зависило од прилика у којима се он налазио, и да је имало три етапе.

У данима рођења и детињства Доситеја Обрадовића — прва половина XVIII века — налазио се цео грчки живаљ у једном, релативно, доста завидном положају. Грци су још много раније, још од XVII века, створили себи у турској империји, на основи повећаног материјалног благостања, извесну моћ; последица овога била је што се сада отпочело интензивно радити с једне стране, на просвећивању простога народа, с друге стране на ширењу грчке просвете и по негрчким крајевима, свуда докле су допирали ма и најслабији таласи грчкога мора. Ово ширење грчке идеје и језика, овај процес „грецизирања", није се јавио сада први пут у грчкој историји — та пангрчка идеја врло је стара; она се јавила у већем стилу још у јелинистичком времену. Та идеја није била напуштена ни доцније, у византијском времену, и колико је она била јака наћи ћемо забележено и на сваком листу из *наше* културне историје. Турска инвазија није могла да је уништи и да за вечито време заустави природан процес. Када су се, после пада Цариграда збуњени Грци, опоравили, морално и материјално, отпочела је са поновним буђењем грчке националне свести и са рашћењем грчкога утицаја, и њихова национална пропаганда, лагана и латентна. Њу је сада прихватила грчка новчана аристократија, у првом реду фанариоти, у Цариграду, који је сада поново постао центар за грчку образованост. Нарочито се грчки живаљ осетио јак и на сигурним ногама у почетку XVIII века, када је грчка аристократија у Цариграду успела да, у Влашкој и Молдавији, изврши политичку рестаурацију у своју корист. Од овога времена Грци без обзира иду напред, и, обдарени несумњивим трговачким талентом, продиру полако на Север, међу Словене, пошто је Оријент већ одавно

засићен њиховим елементом. Али они нису имали више способности за асимиловање; они нису — да споменем најважнији *против*разлог — због фаталне диглосије у свом језику, никада могли да чине наступање са пуном снагом, него су трпели неуспех и уступали пред младим народима. О потпуном *грецизирању* није могло бити ни речи. Али да је постојао известан велики културни утицај од стране културно надмоћнијих Грка, није потребно нарочито ни истицати.

Такав је утицај постојао и у целом *нашем* културном животу оставио трагове. Грци су се, као што сам споменуо, почели кретати на Север, и ту су, сада већ у српском живљу, заузимали сигурне позиције у центрима — у варошима, паланкама и већим селима. Ту су они чинили културно и материјално најјачи део становништва; ту су независно од тога какав је режим, били привилегисани и чинили малобројнији али надмоћнији део становништва. Таквих освојених позиција било је у српском свету и с ове и с оне стране Саве и Дунава, у великом броју. И као што је некада, за културу јелинистичких Грка, било врло карактеристично позориште и позоришне преставе, тако су две установе биле стални атрибути за ову позновизантијску диаспору: то су црква и школа. Нарочито школа. Од XVIII века, нарочито, грчке се школе отварају свуда и издржавају општинским или приватним средствима. Таквих је школа било, много, и у српским крајевима, и њих посећују и српска деца. На тај је начин грчка пропаганда и у српским крајевима узела знатне размере. — Не треба заборавити још један разлог да се грчка идеја шири даље. Грци су у туђини, опкољени туђинцима, сасвим опортунистички оставили једну своју домаћу слабост. Док су они на дому раскомадани и за себе; док у византијском времену готово и не постоје, у грчком друштву, ни сталежи ни корпорације; док Грци нпр. немају чак ни своје речи за еснаф — дотле су њихове општине у туђини једнодушне и лепо уређене. Оне су сада постале бедем

противу околостојећих варвара, и сигурне позиције за ширење грчке пропаганде. Уз ово не треба заборавити да је национална свест била развијена код сваког појединца, и да је сваки Грк сматрао за дужност да шири идеју о грчком супериоритету.

У таквим се приликама родио и провео своју младост и Доситеј Обрадовић. Шта је све могао Доситеј да научи узгред, у мирном банатском селу, и на који је начин могао добити извесне идеје о грчкој класичној старини — то је ствар о којој немамо никаквих података, и о којој можемо, на основу онога што смо рекли, само да нагађамо. Сам Доситеј говори нам о овој ствари сасвим узгред, на један комичан, скурилан начин. Личност Кир-Димина и подаци о „почетку греческе књиге" унесени су можда више ради комичног ефекта него ли да биографски тачно преставе ситуацију. Једно је сигурно: да је Доситеју у овоме времену отворена воља за грчким студијама. „Као да је душа моја пре много хиљада година у ком Питагореву ученику била, и као да је знала једанпут златни и славни Сократов и Омиров језик, пак као да га је по напитку воде заборавила, пак истом у једанпут опет као да се је с медоточном сладошћу његовом састала и с горећим срцем и душом почела га учити, тако је мени било гледајући грчка слова, и изговарајући алфа, вита, гама, делта, епсилон и прочаја" — тако описује Доситеј своје прве тренутке у грчкој школи. На који је начин Доситеј осетио респект према грчкој старини, и ко му је отворио вољу за грчке студије — то су ствари о којима, као што сам рекао, можемо само нагађати, али које нису неочекиване у друштву у коме културну надмоћност играју досељеници *Грци*. Од великог утицаја да се Доситеј овако класички определи била је и његова искључиво побожна и богословска лектира. „Читање књига, прича Доситеј, од дан до дан све ми је милије бивало; житија сва не само сам очитао неколико крат, него и свако сам на кратко исписивао, и на ови начин знао сам ји сва као наизуст, после тога, обеде духовне, вечеру ду-

ховну, беседе Златоустове, Маргарит, Камен вери, светога Ефрема, и друге различне књиге црковне, све сам то ја с великим вниманијем и усердијем прочитао, и што би ми се најугодније видело, исписивао бих“. Доситеј је, још у својој првој младости, у манастиру Хопову, читао историјске анегдоте и причице, Езопове басне и Езопову биографију. Са Златоустом се је интимније упознао и код попа Аврама Симића. И тако је он још врло рано добио, из старе и средње грчке књижевности, солидан фонд, и према својим идејама и стварима које је читао и знао обележио се још сада као, у маломе, класично образовани *Византинац*.

После овог првог времена Доситејевог учења, у коме је Доситеј прилазио раду са мало система и критике, а са много одушевљења, настаје у Доситејевом животу извесна перипетија. На добро. Доситеј се креће на науке. Два су била пута којима је сада Доситеј могао да крене — једно је Запад, друго Исток. Доситеј је пошао да реализује своје идеале из младости, и зато се кренуо овим другим путем.

У то је време, као што се већ лако може наслутити из онога што смо рекли, на Истоку постојала само једна образованост — то је била грчко-византијска. Византинизам је, после пада Цариграда, као што смо напоменули, за неко кратко време био отеран у позадину. Али само за кратко време. Византијски је дух био и сувише јак, и грчко-византијска традиција и сувише стара и солидна, и на непуних сто година после националне катастрофе концентрише се поново византијска образованост, на старој византијској територији, у оним истим центрима у којима је била и раније, на првом месту у Цариграду. Каква је била византијска образованост, какве византијске идеје Доситејевог времена? У главном се може рећи да су оне биле старе, оне исте које су наслеђене из средњевековне Византије, пре пада Цариграда. Прогрес је учињен у толико што су се Грци сада окренули и *Западу*, и ту тра-

жили интелектуалну помоћ и стављали се под интелектуални утицај *одатле*; основа је и даље грчко-византијска, али са извесним концесијама западној образованости. Но када се одбије овај плодни западњачки утицај, који је у сваком случају значио преокрет на боље, остали су за грчки интелектуални живот сви атрибути из средњевековне Византије. Грци су од увек били више диспоновани за радове разума, него ли за фантазирање; зато је и у XVIII веку правац још једнако рационалистички, и опажа се нарочита тенденција за радом на *науци*. Што се тиче наука, од њих се са највећим интересом култивирала теологија, на стари, догматички начин, са великим багажом из старе и средњевековне софистике. Осим теологије, поклања се нарочита пажња оним наукама које су још у византијском времену радо обрађиване: то је на првом месту филологија и политичка историја, за литерарну историју имају нови Византинци мало смисла и интереса. И у XVIII веку, као и у најбољим временима византијске књижевности, опажа се тенденција *полихисторска*, и образовани се Грци не задовољавају само једном науком или групом наука, већ, са чудном енергијом с једне стране, и, често, с једним енциклопедијским неразумевањем с друге стране, растурају свој таленат у све могуће науке. Карл Дитерих нам у својој историји византијске и новогрчке књижевности[1] наводи *једно* дело, од *једног* аутора, у коме је био 1) путопис по кикладским острвима, 2) расправа о астми, 3) студија о Хомеру, 4) студија о магнетизму. Разуме се да је ово све често водило невероватном дилетантизму, и ми из овога времена имамо примере који изненађују по неразумевању ствари и нездравој фантазији. Поред покушаја, на пример — још чак у почетку XIX века! — да се пронађе праузрок, праматерија, за сав физички и психички живот, подухватио се још 1816 године један грчки схоластичар да обори Коперникиов систем!

[1] Karl *Dieterich*, Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur, Leipzig, 1902, стр. 159.

Према свему томе јасно је да је грчко-византијска наука овога времена стајала углавном на слабој основи и имала рђавих преставника. Али је било и лепих изузетака. Један такав изузетак био је и Евгеније *Вулгарис* или Булгарис, кога је и Доситеј желео да има за учитеља; такви су били и Стефан *Дука,* и Константин *Иконом*, и драги Доситејев учитељ, Јеротеј *Дендрин.* Сви су ови византијски просветитељи били готово исте судбине. Они су, као задоцнели апостоли византијски, пропагирали нове, здраве идеје, и посредовали између западне и источне образованости; зато су имали да издрже тешку борбу са клирицима, који су се сада јавили као фанатички заступници старога времена. Та се борба по правилу завршавала на штету реформатора; њихове су школе обично затваране, они би били прогањани и суспендовани; или би им, у најбољем случају, рад у школи био у сталној опасности да буде обустављен.

На овакве је људе, по срећном инстинкту, наилазио и наш Доситеј. Од оваквих је учитеља добио он много модерних идеја; у њиховој школи и по њиховом рецепту спремао се он и за *српског* реформатора. То је био последњи поклон, отмени и несебични поклон, који је Византија учинила Јужним Словенима!

Али има још један моменат из византијске културне историје овог времена који нас овде нарочито интересује. У XVIII веку, и раније још, било је у целом широком грчком свету, колико се онда могло, *школско* питање доста срећно решено. Грчких је школа било доста, оне су биле добро уређене, рад је у њима био интензиван. Да оставимо на страну какав је све, у тим школама, био програм; једна је ствар несумњива: у тим су се школама врло темељно учили грчки писци и грчка историја — у њима се могао и морао лепо научити *грчки језик.* Тај је моменат био од великог значаја и за образовање нашега Доситеја, који је неколико година био грчки питомац, премда о Доситејевом знању

класичног грчког језика, и *књижевног* језика, не смемо — као што ћу доцније показати — да правимо велике илузије.

У оваквој је средини провео Доситеј неколико најбољих година. Он се није задржавао на једном месту, него је, учећи увек, обишао приличан део грчкога света. Нарочито је плодно време које је провео у Смирни, на Крфу, на Хиосу, и у Цариграду. Од највећег значаја за целокупно Доситејево образовање и за правац којим је Доситеј доцније ударио — ствар коју и сам Доситеј не пропушта да нагласи (в. нпр. Житије II, стр. 35 идд., изд. С. К. Задруге) — било је Доситејево доста дуго бављење у Смирни. Ту је Доситеј био примљен у школу чувеног позновизантијског хуманисте, „новога Сократа“, Јеротеја Дендрина. О овом свом школовању говори нам Доситеј доста опширно у другој књизи своје биографије. Само се из дата која нам том приликом износи, не може добити јасна слика о програму и садржини његова рада. Доситеј нам углавном говори о приватном животу, о предусретљивости коју су Јеротеј и његова околина показали према њему; о настави и о идејама у Јеротејевој школи говори нам само узгред и генерално, тако да ми тек из споредних, случајних података морамо покушати да реконструишемо, отприлике, Јеротејев програм. Јеротеј је имао у својој школи два курса: један за мање ученике, кроз који је прошао и познати грчки реформатор, Доситејев савременик, Адимантаос *Кораис;* други за одрасле, и на томе је курсу био и Доситеј. Док је први курс имао да задовољи чисто локалну потребу, и док се ту Јеротеј јављао, за своје ученике, као Orbilius plagosus, дотле је виши курс имао много узвишенији задатак: он је постао препарандија за народне учитеље, и семинар за напредне идеје XVIII века, које су их Запада почеле продирати, кроз оријенталску маглу, и у грчки свет. Јеротеј је био неуморан реформатор; он је ступио у борбу са старим предрасудама, али је зато стално био на ратној нози са нај-

вишим представницима клира. „Митрополит смирнејски Неофит — прича Доситеј (Житије II, 31 ид.) — иначе благи чесни и добродјетељни муж, но по нешчастију православан даже до сујевјерија, равно петнаест година мрзео је на њега, нити га је за све то време пуштао, у церкви проповед говорити; и да је могао и власт имао, би га не у Сибирију него Камчатку у заточеније отправио...“

Из ове велике опозиције од стране црквених власти, и из Јеротејеве популарности „по свој Азији, Грецији и Архипелагу“ може се назрети колико је замашан био реформаторски покрет Јеротејев. „Да је у овом веку — вели Доситеј на истом месту — мода била саборе купити и, ко свашто не верује, проклињати: мој би учитељ много горе прошао него исти Ориген, кога су проклели и анатеми предали...“ „За такову своју философическу и управ благочестиву љубоистиност сви калуђери, Јерусалимци и Светогорци, ко жив зна, што би му учинили, да су могли“. Реформатору *оваквог* рода и *овакве* енергије предао се Доситеј сав савцит, и без икакве резерве примио његове идеје. Ја ћу на другом месту имати прилике да се вратим на један детаљ из Доситејевог образовања у Јеротеја — за сада констатујем само да је Доситеј своју велику идеју о реформисању хришћанске религије и цркве, идеју која се, највећа међу Доситејевим идејама, провлачи кроз све Доситејеве списе и цео Доситејев живот, добио баш од скромног грчког калуђера Јеротеја из Смирне. Јеротеј је са својим принципима остао Доситеју образац за цео живот; Доситеј га упоређује са својим идеалом из старог века, Сократом. Сасвим је у Јеротејевом духу што је Доситеј, и поред свег незадовољства, према институцијама православне цркве и њеним преставницима, остао ипак религиозан, и то није била старачка девоција, већ последица чврстог и непромењеног мишљења кроз цео живот, што је Доситеј пред смрт наредио да га сахране као калуђера.

Још један прогрес учинио је Доситеј у Смирни — он је ту научио грчки. Кад је дошао у Смирну, Доситеј је знао само нешто новогрчкога, колико је пре тога научио на Крфу, у Мореји и Хилендару; у Смирни је за кратко време научио и модерни, „прости“ језик, и класични, „јелински“. „Јелински“ није био сасвим савладао, али је новогрчки несумњиво научио сасвим лепо. Чак је, од својих другова у интернату, којих је било из свих крајева, научио и разне модерне диалекте. Кад је доцније отишао на Крф, осећао се тамо „како год... у Банату, нити... се је гречески језик чинио одвећ ситан[1], него баш како ваља, за собеседовати с мусами и грацијами“. На Крфу је Доситеј учио темељно и класични језик и код учитеља Андрије Петрицополиса слушао „изјашњенија филологическа ритора и појета гречески“.

Доситеј је, дакле, за оних неколико година проведених на грчком Оријенту, научио грчки, упознао се са грчким ауторима, научио грчку историју, добио *грчке* идеје XVIII века и *грчко* образовање. Тек после овога кренуо се Доситеј на Запад, у Германију, и даље.

Из овог *трећег* периода његовог учења и рада немамо ми довољно података, али према ономе са чим данас располажемо, можемо рећи ово. Доситеј је у Германији продужио рад на *старој основи* — он је повећавао своје *искуство*, али, углавном, није мењао *идеје*. Он се чак осећа, у извесном погледу, засићен и довољно формиран, и не иде даље. Доситеј је модеран дух, он зна за идеје хуманизма, али је он те идеје научио од *грчких* хуманиста, и он је, у свој својој величини, био и остао ученик подмлађеног и еманципованог *византинизма*. Врло је интересантно да нпр. Доситеј своје реформаторске идеје меће у уста *Грку* (упор. Ж. I, 125, и I 127) Зи-

1 Алузија на Житије II, 24 (издање С. К. Задруге), где Доситеј говори о свом првом бављењу на Крфу: „Никад довека, помислим у себи, не научи ја овог језика. Што је ситно ситно, преко сваке мере и разлога. Просипљу им се речи из уста како суште просо“....

лотију, ма да аутобиографију пише у Немачкој — значи можда да су те реформаторске идеје у ствари *грчке.* Колико је утицај западних идеја на Доситеја био ограничен види се, на пример, и из тога што у Доситеја нема ни трага од једног великог покрета у германској науци, одвајања филологије од теологије, од покрета који би по својој садржини *морао* интересовати Доситеја, и чији је центар била баш Хале „у Саксонској“, готово баш у оно исто време када се Доситеј ту бавио.

Доситеј према овоме — са гледишта са кога ми *овде* гледамо на Доситејев живот и рад — има у српској литерарној и културној историји изванредно и усамљено место. Он је у свој народ унео масу просвећујућих идеја не из извора њему туђег, не из културе њему неразумљиве, не са *Запада,* чије су идеје, често, на српском земљишту биле депласиране и претрпеле неуспех, него са Истока, одакле је балканским Словенима од увек долазила светлост. Доситеја је његов срећни инстинкт и његов велики геније водио, увек, да из некритичног хаоса новог византинства одабере оно што је добро, и да се у бескрајној пустињи византијске схоластике задржи баш на свежим и плодним оазама. Не само то, Доситеј нам није само посредник за нововизантијску образованост — он је, као што ћемо видети, тумач и адмиратор *класичне* грчке и римске старине. И он, као и преставници новога ренесанса, мисли да морални препорођај човечанства треба отпочети на старој основи, да за тај циљ треба имитовати примере из старога века и тежити оним идеалима којима су тежили и класични народи. На плочи на којој се набраја шта је све био Доситеј, мораће се урезати да је он у српској књижевности био једини преставник идеалног класицизма — да је био *први и последњи хуманиста.*

II

Доситеј се није обележио као хуманиста само утолико што је свуда у своје списе уносио примере

из класичне старине, наводио грчке и римске цитате, и имитовао старе, у првом реду *грчке* ауторе — он је неколико својих дела превео или прерадио с *грчког*. Што је при том у област своје обраде увукао и неколике византијске и модерне грчке ствари, то је због тога што је Доситеј био *византијски* питомац, па је за њега, као и за сваког Византинца, грчка књижевност била, од Хомерових времена, *једна* целина. И у погледу избора класичних аутора пустио је Доситеј, као што ћемо видети, да га воде његови византијски учитељи.

Ми ћемо се овде задржати само на неколиким интересантним списима.

1. *Басне.* — Према Езоповим баснама и, доцније, према Езоповој биографији имали су Грци од увек симпатија. За Грке пред крај старога века, у време цветања софистике и реторике, дошле су Езопове басне до веома великог угледа; то би се још више и нарочито могло рећи за византијско време, које је по својим литерарним тежњама и укусу са временом друге софистике врло сродно. Езопове су басне читане по школама, нарочито ради реторских циљева; реторско се образовање, као што се види из реторика класичног и византијског времена, није дало без студирања басана ни замислити. Колико је лектира Езопових басана била Византинцима омиљена, види се по многим парафразама из византијског времена.[1] Езопове су басне, за грчку публику, често преписиване и штампане, и као доказ њихове популарности може послужити и то што су у XVI веку превођене и на народни језик. Овакву је популарност имала и биографија Езопова, која је од Византинаца прешла и другим народима Истока и Запада. У једном таквом преводу читао ју је и Доситеј.

[1] В. о томе нарочито, поред друге литературе, Prolegomena у издању Бабријевих басана од Крузијуса (Babrii Fabulae Aesopiae, recogn. O. Crusius, Lipsiae, 1897), затим A. *Hausrath*, Untersuchungen zur Überlieferung der äsopischen Fabeln. Jahrb. f. class. Philol. Suppl. 21 (1894), стр. 247 идд.

Од Византинаца је и Доситеј научио да воли Езопа. Он је чак на Езоповом тексту изводио и наставу грчког језика — онако како се то ради у грчким школама још од пре Христова рођења. У његовој Буквици расути су примери из Езопових басана у великој количини. Интересантна је и за Доситејев класицизам карактеристична „Похвала Басне“, у III глави Доситејевог „Собранија“. Доситеј је ту, на један реторско-развучени начин, казао неколико идеја о вредности и задатку басне, и интересантно је да су све те идеје узете из грчко-римске реторске топике. Ми ћемо исте мисли наћи и у предговорима ка Федровим баснама, и, свуда, у заморној серији класичних грчких и византијских ретора.[1] Теорију о фригијском пореклу басне (упор. Доситејеве стихове „с топлим срцем ја призивљем *из Фригије* мусу, Да приопшти своју сладост и сербскоме вкусу“) могао је Доситеј знати, рецимо, из Езопове биографије, или из свог омиљеног аутора, Плутарха; премда је та теорија била, у Доситејево време, и сувише популарна (у старијим издањима, поред Езоповог имена, стоји увек апозиција *Φρύξ* — Фрижанин), тако да ју је Доситеј могао наћи и иначе.

Доситеј је своје басне превео, највећим делом, с грчког. Од 160 басана, колико их има свега у Доситејевој збирци, узето је из Езопа, сасвим отприлике, првих 12 декада. Од осталих збирака басана Доситеј је систематски ексцерпирао још и збирку Лесингову;[1] осим тога, Доситеј је употребио још и Лафонтена, и, што нас на овом месту нарочито интересује, римског песника *Федра,* али ни једног ни другог није ексцерпирао систематски, већ је њихове басне овда-онда уносио у своју збирку, или је према њима дотеривао *Езопове.*

[1] Прегледати за ово *Walz,* Rhetores Graeci, Stuttg. 1832 — 36. vol. 1—9.

[2] Упор. Jvan *Šercer,* O Dositiju Obradoviću. Rad Jugosl. Akad. 134 (1898), стр. 164 идд., и мој рад: О реду и изворима Доситејевих басана. С. К. Гласник 26 (1911), стр. 485 идд.

Што се тиче Езопових басана, за њих је Доситеј употребио неколико извора. Ту на првом месту долази нека збирка у којој су басне, изгледа, биле поређане по садржини и у исти мах по азбучном реду. Ја сам (у споменутом раду у С. К. Гласнику) скренуо пажњу на извесне особине те збирке, али је нисам био у стању да идентификујем. Осим тога, употребио је Доситеј и неке друге збирке, у којима је био известан број ређих, мање приступачних Езопових басана. Али се Доситеј није задовољио само тиме: он је потражио и друге изворе. Езопове су басне, као што сам већ напоменуо, биле у грчком свету омиљене, па се зато, сасвим природно, налазе расуте по целој грчкој књижевности. Њих има и у Есхиловој трагедији, и у озбиљним и сувим списима Аристотеловим, и у фриволним комедијама Аристофановим, и у лирских песника, и у ретора, и уопште свуда. Тако је Доситеј могао да допуњава Езопове збирке из свог богатог литерарног искуства. Не улазећи детаљније у анализу његових узгредних извора, напомињем да је он у овом циљу доста издашно употребио *Плутарха* и *Лукијана*. Доситеј је на овај начин дошао до тако великог броја басана да је морао правити ужи избор. „Басна — каже нам он у почетку друге књиге аутобиографије — да сам хотео више преводити, нашао би три и четири крат још толико или и веће число. Но ја, изабравши само оне које су мени најугодније биле, проче сам другима оставио, да с временом преводе и издају.“

Басне нису само једно од најбољих дела Доситејевих, него су и за његов начин превођења од највећег интереса. Ни један рад није Доситеј радио толико дуго и са тако добрим познавањем материјала. При превођењу није се Доситеј код сваке басне држао истог принципа. Само је један мали број басана преведен верно, и од тог малог броја само је неколико басана преведено од речи до речи. Доситеј обично гледа да задржи, углавном, исту идеју,

а споредне ствари у басни распоређује, и скраћује или их развлачи, према томе како му се у којој прилици учини најцелисходније. Нарочито се често може констатовати некаква реторска развученост. У Езопа — да наведем само један од многих примера — басна о лаву и лисици почиње отприлике овако: „Лав, остаревши и не могући снагом прибављати себи храну, увиде да то треба да учини лукавством“. Доситеј то вели овако (басна 3): „Лав дуго живећи оматори и врло остари, и не могаше нити брзином ни снагом својом, као у младо доба, другу животињу надјачавајући прождирати. Мислећи дакле и на сваку руку размишљавајући у тако бедним опстојатељствам шта ће од њега најпосле бити, дође му на памет, да често, овде на земљи, оно што сила и снага не може, мајсторија и хитрост учини“. Као што га ова тежња за реторском развученошћу карактерише као византијског ученика, тако је Доситеј од Византинаца добио симпатије за патетичким и сентименталним местима. У Доситејевим баснама има доста додатака којима је једини циљ да се подигне патос. У басни о орлу и лисици, где се прича како је најпре орао прекршио пријатељство и дату реч и појео лисичиће, па му је после лисица, када су приликом једног пожара испали орлићи из гнезда, вратила жао за срамоту, налазе се два места којих нема у оригиналу: ...„Мало по том врати се лисица и упази жалосно позориште: кров која јоште врућа из гњизда тече, бедни лисичићи плачевне гласе дају, а орао им ноктима утробу дере и кљуном им очи вади! Како је лисици било на то озго гледајући, свак себи ласно представити може“, и, на завршетку: „Како ли ти нам их је лисица радо дочекала, како је с њима пред орловим очима о раст ударала, срце из њи јоште живи чупала и прождирала — свак то ласно погодити може“. — Ствари за које је мислио да ће српској публици бити мање разумљиве, Доситеј је изостављао, нпр. у басни 69 изоставио је из оригинала детаљ о псима

и мајмунима које морнари собом носе,[1] о рту Суниону, итд. Исто тако, изостављао је конзеквентно из грчког оригинала све што се односило на стару религију, или је прерађивао према хришћанској (в. нпр. басну 111).

2) *Собраније.* — По самој природи овог конгломерираног списа, који нас јако потсећа на византијске codices miscellanei, није проста ствар одредити му изворе. Собраније је, управо, једна антологија Доситејеве начитаности, па је питање утолико компликованије. Са истраживањем стојимо ми још у самом почетку: само трима местима доказан је до сада извор.[2]

Уколико је Доситеј употребио овде класичне писце — а употребио их је прилично издашно — долази на прво место *Плутарх.* На овога аутора, који је Доситеју тако сродан, потсећа нас одмах на први поглед и садржина и план целога дела. „Собраније“ је у ствари збирка малих диатриба, онаквих какве су популарни филозофи, нарочито перипатетичари и киничари — још од Теофрастових времена — упућивали најширој публици. Тенденција је Доситејевог списа углавном етичка — Доситеј се дакле и у томе погледу слаже са Плутархом, чији „морални списи“ имају првенствено етички карактер.

На Плутархове нас списе опомињу ове главе у Доситејевом „Собранију“:

Глава 11 О пријатељима и пријатељству, упор. Плутархов спис de adulatore et amico[3] и, други, de amicorum multitudine,

[1] За ову мало познату ствар в., између осталога, Theophr. Charact. 21, 9 и 5, 9, и коментар уз ова два места у лајпцишком издању. (Theophrasts Charaktere, herausgegeben, erklärt und übersetzt von der philologischen Gesellschaft zu Leipzig. Leipzig, 1897).

[2] В. *Радченко*, о. с., стр. 153. Последњи рад из ове области је *П. Поповић*, Доситеј и Лабријер, С. К. Гласник 26 (1811), стр. 477. идд, у коме је одређен извор историје о Ирени („Мезимац“, гл. XI), са додатком пишчевим да је он, осим за ово место, „нашао изворе приличном броју пасажа и глава „Собранија“ и других Доситејевих дела“.

[3] Наслови делâ класичних грчких писаца цитирају се обично у латинском преводу, па их тако цитирам и ја.

Глава 14 О славним женама, упор. Плутарха, de mulierum virtutibus,

Глава 16 О начину с ползом читати, упор. Плутарха, de recta ratione audiendi, и de audiendis poetis,

Глава 18 (2) Чему ваља младић да се учи, упор. Плутарха, de liberis educandis, и оба малочас споменута списа,

Глава 20 (1) Накратко похвала добродетељи и Глава 20 (2) Характер добродетељнога, упор. Плутарха de virtute et vitio, и de virtute morali,

Глава 21 (3) О целости и безпритворности характера и о притворству, упор. Плутарха, de adulatore et amico.

Као што се из овога види, Плутарх и Доситеј имали су доста заједничких тема. Када се још узме у обзир да је Доситеј Плутарха и иначе радо читао и употребљавао, и да га баш у „Собранију" често наводи; да осим тога, Плутарх долази међу писце који су у Доситејевом времену уопште били врло у моди — онда је вероватно да је Доситеј идеје и тезе за своје Собраније добио из Плутарха. Али само толико. Иначе је Доситеј у обради био слободан, и његово Собраније преставља један интересантан конгломерат из старог и новог, из детаља одасвуд покупљених. Плутархови се слојеви често јављају на оним местима где им се много не надамо, а зато, понекад, не долазе тамо где бисмо их могли очекивати. У XIV глави, на пример, у којој се налази доста анегдота о женама из старога века, узет је само један једини пример из одговарајућег Плутарховог трактата (de mulierum virtutibus) — остали су узети опет из Плутарха, али са других места. Као још један парадокс спомињем да у XI глави („о пријатељима и пријатељству") нисам нашао ни једне додирне тачке са познатим Цицероновим трактатом de amicitia, који је Доситеј, иначе, вероватно познавао.

Анегдоте из старога века узете су, највећим делом, из Плутарха. Ту долазе у питање на првом месту сва могућа Плутархова apophthegmata, али исто

тако и биографије, нпр. Темистоклова, Катона Млађег, Солонова. Сви Плутархови фрагменти ове врсте лако се распознају у Доситејевом тексту, и није их тешко идентификовати.

О траговима из класично-византијског уџбеника за реторику у III глави („Похвала басне“), говорили смо мало раније. Детаљније о изворима није могуће говорити, јер су сви подаци у „Похвали“ скроз безлични. Те се идеје провлаче кроз све уџбенике још од времена Аристотела и Димитрија „Фалеронског“.

У VI глави, пред крај, онде где се говори о последњим тренуцима Сократовим, опажају се, у одбрани Сократовој, јасни трагови *Платонове Апологије*. Доситеј је Платонов текст употребио врло слободно; он га је, управо, у изводу парафразирао. Ни ред није исти који је у оригиналу: у Доситејевом преводу опажају се најпре трагови из 22, затим из 19, најзад из 23 главе. У превод је унео Доситеј и неколико споредних детаља, а извесна је места редиговао према сличним идејама из Новога Завета.

У XXI глави („о неким различним вештма, и перво о вкусу“) има Доситеј један мали пасаж из класичне поетике. Доситеј сам цитира своје изворе: то су Аристотело и Хорације, Аристотелова Поетика и Хорацијево писмо de arte poetica. Доситеј говори о стилу и језику, и за то је употребио *последње* главе у Аристотела, од XIX до XXII, нарочито XXII главу. Узете су само генералне идеје. Те исте идеје излаже Хорације у *почетку* своје Поетике. У стварима које Доситеј додирује, Хорације се углавном слаже са Аристотелом. То су, уосталом, све „општа места“ из поетике јелинистичког времена, па зато нема ни потребе ни вредности колационирати грчки односно латински текст са српским текстом у Доситеја.

3) *Христоитија.* — То је византијски savoir-vivre, из XVIII века. Оригинал је на модерном грчком језику, веома дотераном. До пре кратког

времена о оригиналу се није знало ништа одређено; ове је године, међутим, у јубиларном броју Бранкова Кола (бр. 12 и 13), у три чланка[1] то питање и покренуто и решено. Тихомир Остојић, индиректно, утврдивши најпре да је Дарваров превод („Благонравіе“, Беч, 1789) од истог оригинала од кога је и Доситејева Христоитија, показао да је оригинал од Антонија Византијског. Сам оригинал није могао пронаћи; њега је пронашао анонимни писац, који је знао за Остојићев рад. Он је пронашао у Народној Библиотеци у Београду грчки текст, из године 1800.[2] Дугачак и фразаст наслов овог грчког оригинала је (у изводу): *Ἡ χρηστοήθεια, πρὸς διακόσμησιν ἠθῶν τῶν Νέων πάνυ λυσιτελής. Ἐκ τῆς Λατινίδος μὲν ποτε εἰς ἁπλῆν μετενεχθεῖσα φράσιν.. ὑπὸ τοῦ... Κυρίου Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου.*

Доситеј је са овим преводом учинио рђав избор. У њему имамо пуно аргумената e contrario за невероватну запуштеност и подивљалост друштва коме је Христоитија намењена. Са кањавом садржином стоје у складу и две несимпатичне рекламе у почетку оригинала, једна од стране типографа, друга од аутора. За *овакав* прилог нашој књижевности и није, ваљада, Доситеј толико одговоран — њему се бар не може *много* пребацити што се није уздигао изнад друштва у коме су овакве књиге могле бити примане!

Превод је, иначе, доста слободан. Српски је текст, према потреби, скраћиван, или су у њега уношени извесни додаци. Доситеј је свакако имао намеру да редигује текст за српску *ширу* публику. Док грчки текст има јаких литерарних претензија, док у њему има много теофрастовских термина и

[1] М. *Решетар*, Два ситнија прилога, II, О христоитији (стр. 187), Тихомир *Остојић*, Извор Доситејеве Христоитије (стр. 187 идд), и *Анонимни* писац, Још о извору Доситејеве Христоитије (стр. 207).

[2] Мени је Г. Др. Васа Руварац љубазно скренуо пажњу да се у Народној Библиотеци налази једно издање од 1870 (Н. Библ. Бр. 6871 – 8°). Издање од 1800 није ми познато.

много багажа из литерарне *κοινή*, дотле је Доситејев превод у знатној мери модернизиран и писан на језику потпуно народном.[1]

4. *Κυριακοδρόμιον или толковани*је *воскресних евангелија*. Аутор оригинала је Никифор Теотоки, доста истакнут полихистор из XVIII века. За ово дело упор. J. *Скерлић*, Српска књижевност у XVIII веку, Београд, 1909, стр. 377 ид.; и *Владан Ђорђевић*, Грчка и Српска Просвета. Београд, 1896, стр. 123. Да је Доситејев превод уопште постојао, оспорава *Д. Руварац*, Противници штампања Доситејевих дела. Бранково Коло 17 (1911), стр. 193 идд.

III

У почетку друге главе рекли смо да Доситеј није само уносио у своје списе идеје из старога века, него да је и преводио и прерађивао дела из грчке и латинске књижевности. Овде ћемо то да обрнемо. Доситеј није само преводио класичне и византијске ауторе, него је своја дела у великој мери илустровао идејама и примерима из старога века. У оваквом непрекидном наслањању на класичну старину и јесте Доситејев класицизам! За избор старих аутора и уопште за своју лектиру имао је Доситеј *византијски* критеријум: он је читао и студирао, у првом реду, оне писце које је *византијска* критика огласила за добре, и који су и у византијском свету највише читани.

За ову ћу ствар одмах навести аргуменат. У чувеној „Јелинској Библиотеци", колекцији грчких писаца, која је била упућена најширој публици и коју је редиговао познати грчки просветитељ, Доситејев савременик, Адамантиос Кораис, били су публиковани међу осталима и ови аутори: Исократ, Плутарх, Езоп, Марко Аврелије, Епиктет, Ксенофонт

[1] Ово већ и зато што је то спис из времена када је Доситеј уопште писао чистије. Упор. о томе Р. *Врховац*, Доситејеве књижевне првине. Бранково Коло, 17 (1911), стр. 185.

(коментари), Платон (Горгија), Ликург и т. д. Поред ових аутора спомињем још неке које је издао други грчки просветитељ из истога времена. Неофит Дука; то су Тукидид, Аријан, Јован Хризостом, Максим Тирски, Аполоније Рођанин, Палефат, Херодијан, Есхин, и други грчки беседници. То су дакле аутори које је византијска литерарна критика огласила за најважније и грчкој публици најпрече. Међутим све је те ауторе и *Доситеј нарочито волео и истицао.* Ово не може бити случај: Доситеј је овај канон грчких писаца добио од Неовизантинаца. Зар би се иначе могло објаснити зашто он готово и не зна баш за ауторе који нису код Византинаца били врло у моди, као што су на пр. Софокле, Есхил, Херодот, и један известан број лирских песника?

Овде ћу навести једну серију грчких и римских аутора које је Доситеј познавао и наводио их или их употребио у већем или мањем обиму.

На првом месту долази *Плутарх* из Херонеје. Међу старим ауторима нема ни једног који би по карактеру, по таленту, по врсти и по начину рада био тако сличан Доситеју као Плутарх. Карактеристика Плутархова у кога било литерарног историчара могла би поднети, до невероватних детаља, и за Доситеја. Плутарх и Доситеј били су подједнако благе, хумане природе; и један су и други удесили и свој живот према идеалима које су пропагирали. „Као што је потребно, вели на једном месту Плутарх, да беседник говори сходно закону, тако и још у већој мери, треба да филозоф живи према својој теорији“. Обојица су били веома начитани, и са полихисторском заинтересованошћу третирали питања из области етике, религије, политике, природних наука, литерарне историје. А нарочито и у првом реду етике. И један и други волели су много да пишу и имали заједничке све добре и рђаве стране оваквог писања. Што их чини обоје нарочито симпатичним, то је она искрена морално-естетичка тенденција

у њиховим списима, и симпатично одушевљење и оптимизам у приватном животу и у делима. Код оваквих заједничких особина није чудо што је Плутарх био омиљен Доситејев[1] аутор. Доситеј му и верује много, и од њега је на пр. научио да нарочито респектује два песника, Хезиода и Пиндара, Плутархове земљаке. Доситеј га чита много и употребљава често, и детаљна конфронтација ова два аутора је, свакако, један од најпречих задатака Доситејеве критике.

Има још једна личност за коју се је Доситеј нарочито интересовао — то је *Сократ*. Код Сократа, онаквог какав је идеализиран у Платона и Ксенофонта, пронашао је Доситеј много симпатичних идеја. На првом месту ваља истаћи Сократов однос према религији, Сократове религијске принципе, које је Доситеј посматрао са гледишта хришћанских теолога. Не мање импоновао је Сократ Доситеју са својим етичким идејама, које је Доситеј такође упоређивао са основним идејама хришћанства.

Доситеј спомиње Сократа врло често. У „Собранију" посветио му је целу једну главу („О историји и воспомињању великих људи"). Ми смо о том месту већ говорили. Ту је за Сократову одбрану употребљена, као што смо видели, Платонова Апологија. За остало у трактату употребљен је неки модеран писац. То је морала бити каква некритично израђена расправа о Сократу, у којој је, без критике, било поређано све што се набацивало и Сократу и његовим противницима. Ту је на пр. спомenута она вулгарна прича како је Сократ с планом изабрао напраситу жену, да би се научио трпељивости, или бесмислица да су Сократови непријатељи

[1] Имитујући Плутарха, намеравао је Доситеј да и сам приреди, за српску публику, животе знаменитих људи. В М. К. *Драгутиновић*, Предговор у издању Домаћих Писама (изд. С. К. Задруге), стр. IV.— Плутарх је био и у Византији врло омиљен, у свима временима Када је једном познатог литератора Цецу — то је било још у XII веку — невоља нагнала да продаје књиге, он је од свих аутора задржао једино Плутарха.

„најмили комедијанта Аристофана“, да са својом поезијом „мало по мало привикне прости народ да Сократа за посмејаније узме“.

Осим Сократа и Плутарха има још две личности које је Доситеј нарочито респектовао и волео — то су *Езоп* и *Хомер*. О Доситејевим односима према Езопу говорили смо већ. Он га је познавао интимно, и није пропуштао да га нагласи као свога нарочито омиљеног аутора. „Ја к Платону и Тулију не подижем главу, нег у басни Езоповој иштем моју славу“ — каже Доситеј на често цитираном месту у XIII глави свога „Собранија“. Што се Доситеј у I глави „Мезимца“ вајка да је Езопа преводио на дохват, и журећи („У мојој первој басни. перви период ништа не ваља“ — каже он између осталога), то се може односити само на српску редакцију. Иначе је он грчки текст морао знати врло добро — знамо на пример да је он на Езоповом тексту чак изводио и наставу грчког језика. Чак је осим редовне Езопове вулгате читао и литературу сродну са Езоповим баснама. По стиховима у III глави „Собранија“: „Слона и *инорога* крокодила, бика, Свију се овде познаје својство и прилика“, изгледа да је Доситеј познавао и неку верзију „Физиолога“, јер се инорог не налази у Езоповим баснама, а у „Физиологу“ се налази. И *Хомера* је Доситеј добро познавао. Он на њега више пута прави алузије (од којих је до душе један известан број пореклом из Фенелоновог „Телемаха“), или наводи поједина места. Нарочито су нпр. у згодно време цитиране у почетку једне главе у II књизи Приключенија (стр. 77. издање С. К. Задруге) лепи стихови (из VI књиге Илијаде) са Глауковим одговором Диомеду. У Буквицама је читава једна серија епитета за Ижицу узета из Хомера.[1]

[1] *Βαθύκολπος* „са бујним грудима“ (?), у Хомера епитет за Тројанке и за нимфе, в. нар. Il. 18, 122; 24, 215, *λευκώλενος* „белорука“, у Хомера за Херу (често), Андромаху (Il 6 371), Наузикају (Od. 6, 101), у Арету (Od. 7, 233), *καλλίσφυρος*

На завршетку ових од Доситеја много читаних и цитираних аутора споменућу још два списа, управо још две групе списа, које је Доситеј познавао боље и наводио чешће но ма који други спис — то су списи *Старога* и *Новога Завета*. Али ови текстови, и ако су из старога века, немају овде за нас нарочитог интереса. О њима ће имати да говори онај који се буде интересовао за Доситејево *теолошко* образовање,[1] а ја овде само узгред констатујем да су Доситејевим делима алузије на Стари и Нови Завет и цитати одатле чести, и да је потребно да се та места маркирају и у тексту. Нажалост, ни у једном досадашњем издању није ова потреба задовољена.

Ја се овде не могу задржавати на сваком пасусу који је Доситеј читао. Његова је лектира веома велика; он сам наводи око 59 грчких и око 15 латинских аутора. Овде ћу те ауторе само укратко да споменем.

Доситеј се у првом реду интересовао за *дидактичке* писце, у прози и стиху. Он на поезију гледа прилично банаустички, и тражи од ње у првом реду корист и научну вредност „...гди је то све сад? реч је о богаству „царева персијски, македонски и римски“. Нигде. Нестало, пропало и ишчезло, да му ни трага нема... А списанија *просвештених науком умова?* Нећу ни Омирова ни Аристотелова спо-

„са лепим ногама“, у Хом. нпр. за Хебу (Od. 11.603) итд. *χρυσοπέδιλος* „са златном обућом“, у Хом. за Херу (Od. 11.604), *χαρίεσσα* „дражесна, мила“ у Хом. често, *ῥοδοδάκτυλος* „са ружичастим прстима“ у Хомера за зору (Od. 2, 1, и често) *τανύπεπλος* „са хаљином која има шлеп“, често у Хомера *ἀγανοβλέφαρος* је епитет из лирског песника *Ибика* (в. frg. 5. Bgk.); епитет *εὔπατρις* био је нарочито познат *трагичним* песницима (Еврипиду и Софоклу).

[1] О томе већ постоји један рад: Принеј *Ђирић*, Доситеј као богослов. Бранково Коло 17 (1911.), стр 189 идд.

мињати, зашто њихови имаде одвећ много, него само неколико стихова Симонидови, Фоцилидови, Солонови и Менандрови, којих је врло мало, али су свету *полезнији* и народу ови речени људи славнији него све оне више поменуте сласти, богаства и сујетне помпе". Доситеј дакле тражи од поезије да буде „полезна", а од песника да буду „науком просвештени". Сви песници које је Доситеј на овом месту набројао, збиља су *дидактични* песници, рачунајући ту и Хомера, који је, по раширеном грчком мишљењу, био *πάνσοφος*, први филозоф и први мудрац. Овакви погледи на поезију су чисто византијски. Они немају везе са познатом Платоновом теоријом у његовој Политици; њих је Доситеј могао добити на византијском Оријенту, и ово је утолико вероватније што су сви дидактични писци које Доситеј спомиње били у византијском свету радо читани и често парафразирани. Ти су песници: *Теогнид,* кога Доситеј, у Наравоученијама уз басне, наводи на пет места[1], (Псеудо-) *Фокилид* (у наравоученију уз 141 басну), *Солон* (кога Доситеј познаје преко Плутарха). Уз песнике спомиње и прозног писца, чувеног ретора *Исократа,* чији је паренетички спис *πρὸς Δημόνικον* у византијском времену радо читан и прерађиван, и из кога и Доситеј наводи неколико сентенција у Наравоученијама уз басне. Из дидактичких разлога читао је Доситеј и *Демостена* и из њега навео (у наравоученију уз 137 басну) једну не баш врло духовиту реченицу. Поред ових писаца, Доситеј је у својим делима издашно наводио и изреке тз. *Седморице мудраца,* изреке, које су, у свима временима грчке књижевности, биле врло омиљене, и курзирале под разним ауторитетима, или и сасвим анонимно. Доситеј је био предиспониран за Седморицу већ и зато што је — као што ћу другом приликом покушати да утврдим — несумњиво добро познавао Плутархов „Симпосион Седморице",

[1] На два места, у наравоученију уз 74 и уз 138 басну (= у изд. С. К. З., I 106 и II 84) без навода Теогнидовог имена.

и претурио преко руку доста збирака сентенција. На много више још места спомиње Доситеј *Питагору* и цитира његове „Златне изреке“. За Питагорину мистичку личност и за његов романтичан живот имао је Доситеј са својом маштом и иначе доста интереса. Доситеј је имао у рукама и неке *збирке сентенција,* које не можемо ближе одредити. Можда му је била позната чувена збирка *Апостолијева,* из XV века, која је била често преписивана и издавана. Сентенција узетих из разних византијских збирака има по свима делима Доситејевим.[1]

Најтежи задатак више критике Доситејевог текста је, несумњиво, идентификовање оног што је Доситеј позајмио од старих *философа.* Ја ћу овде, по школама и по хронолошком реду, побројати просто оне које је Доситеј *сигурно* читао и познавао. Из *предаристотеловске* философије ту долази, осим *Демокрита* и *Хераклита,* које Доситеј узгред наводи, нарочито *Питагора.* У Собранију цитира Доситеј и једно место из неопитагоровца *Окела Лукана.* Однос Доситејев према *Платону* и *Аристотелу* ваља испитати детаљније; он је, као што се може само очекивати, врло интиман. Од *стоичких* философа имао је Доситеј нарочитих симпатија за *Марка Аврелија* и *Епиктета.* Епиктет је употребљаван често (упор. нпр. Собраније, изд. 1808, стр. 37, са 29 главом у Епиктетовом „Енхиридиону“, итд.). „Имам на леђи торбицу, а у њојзи ми је једна светогорска тиква с водом, и *једна грчка књига;* а књига ми многе ствари каже, које ни мој бабо није знао“ — вели Доситеј. За ове речи мисли Милан Ј. Мајзнер, у предговору ка преводу Епиктетовог Енхиридиона[2] да се односе на Епиктета. По Мајзнеру (l. c), Доситеј је употребио Епиктета и у Буквицама. — Интересантно је да Доситеј никако не спо-

[1] Неколико изрека које Доситеј цитира у Нравоучениjама уз Басне, налазе се у збирци епископа *Арсенија,* сина Апостолијевог (XXXV, 91).

[2] Епиктит. Сети се... или ручна књижица стоичког морала, превео с грчког М(илан) Ј. М(ајзнер). Лесковац, 1892. Стр. IX.

миње *Хризипа* — можда зато што га ни Плутарх не воли! Од стоичких философа читао је Доситеј још и Римљанина *Сенеку*. Од *Епикурејаца* има Доситеј (у „Мезимцу“, изд. 1836, стр. 163 изд.) један цитат из *Метродора*. Када је већ реч о прозним писцима, да споменем још неке које је Доситеј познавао. Ту је нарочито познати сатиричар, ретор и философ *Лукијан*, од кога је Доситеј, између осталога, узео и неке басне, затим *Лонгин*, чију једну идеју наводи у I књизи „Собранија“. Од историчара читао је Доситеј нарочито *Плутарха*. *Херодота, Полибија* и *Тита Ливија* спомиње само узгред. О Полибију и Ливију говори само на основу података које је дао „Франсхемиус у своим дополненијама“. То је чувени суплеменат Јована Франсхемија, који је публикован у неколиким издањима Ливијевих дела; али је мало вероватно да је Доситеј и до ових података, из Франсхемија, дошао директним путем.

Остаје нам да кажемо још неколико речи о грчким песницима. Поред Хомера, Доситеј је нарочито волео и увек са извесним ентузиазмом говорио о *Хезиоду* и *Пиндару*. Ово је свакако било под утицајем Плутарха, који је ове песнике, као своје земљаке, сваком приликом рекламирао. Хезиода цитира Доситеј често — у првом реду свакако зато што је Хезиод *дидактички* песник. Од Пиндара не наводи ништа. Исто тако спомиње само по имену *Симонида* (ту свакако мисли на Симонида с Аморгоса) и *Теокрита*. По речи *ἀγανοβλέφαρος*, коју спомиње у Буквицама, изгледа да је Доситеј познавао и лирског песника *Ибика* из Региона, јер се та реч налази само у Ибика (в. горе); али је Доситеј до те речи могао доћи и индиректно, преко писаца који су Ибика цитирали. — Од *трагичних* песника Доситеј је, изгледа, читао само *Еврипида*. Интересантно је да су од четири Еврипидова стиха, које Доситеј цитира у Наравоученијама, три узета из *Медеје*. Исто је тако и једини цитат из Овидија, опет у Наравоученијама, узет из метаморфозе с Медејом. На

Доситеја је, дакле, овај мит морао учинити велики утисак. — Од *комичних* песника познат је Доситеју *Аристофан* само по имену. Од песника *Нове Комедије* цитира Доситеј *Посидипа, Филемона,* и, чешће, *Менандра*. Менандра, разуме се, због сентенција.

Од *римских* аутора читао је Доситеј, обратно ономе што је радио код Грка, углавном само песнике. На првом месту *Хорација,* кога наводи врло често. Очевидно је да су се Доситејеве симпатије за Хорација развиле под утицајем естетичке критике на Западу. Од *Вергилија* знао је Доситеј сигурно *Буколске песме,* а можда и *Георгика*. Од *Федра* је узео неколико басана. — Неколико стихова (асклепијадских мањих) у „Житију“ (II, 107. изд. С. К. Задруге) нисам могао идентификовати. Асклепијадским су се стихом, од класичних римских песника, служили Хорације, Сенека, Пруденције; стихови које Доситеј наводи нису од њих, него су модерног порекла. — Остале песнике и прозаисте наводи Доситеј само по једанпут: то су *Теренције, Овидије, Плиније Старији. Цицерона* и *Сенеку* познавао је свакако интимније но што би се могло закључити по готово апсолутном осуству цитата из њихових дела.

Ја овде нисам поређао све грчке писце које је Доситеј спомињао или наводио. Њихов је број знатно већи. Да ли је њих све Доситеј наводио директно или не, у то овом приликом нећу улазити. То питање треба тек да се реши; оно је интересантно, и *оно* ће тек бацити праву светлост на образовање и лектиру Доситејеву. Напомињем само, према материјалу који имам сакупљен и према личном искуству, да је Доситеј, у колико није цитирао класичне писце директно — да је то увек чинио опет преко *класичних* и *византијских* посредника.

ЈЕДАН ЕНГЛЕСКИ ИЗВОР
ДОСИТЕЈЕВОМ „ПРЕДИСЛОВИЈУ О БАСНАХ“

од

Д-ра ВОЈИСЛАВА М. ЈОВАНОВИЋА.

I

Већ је позната ствар од коликога је значаја за правилно објашњење, разумевање, — што ће рећи и оцену, — Доситејевога живота и рада чињеница да је Доситеј марљиво изучавао стране језике, трудио се да упозна стране народе и стране литературе. Уживања која само књига може дати: интиман и сталан додир са најодличнијим духовима разних народа и, донекле, разних векова, нису остала без последица по њега. Отуда је данас српском књижевном историчару немогуће представити писца *Живота и приключенија* ако претходно не представи стране, европске, утицаје под којима се овај стварао: општи талас епохе која га је носила и посебне упливе који су појачавали, подређивали, ублажавали или и мењали његов карактер.

Један од најлакших начина да се виде трагови тих утицаја, то је отворити дела Доситејева и наћи оне многобројне „златне стране“ из „преполезних“ и „преизрјадних“ латинских, грчких, француских, талијанских, немачких и енглеских писаца које Доситеј наводи: преводи или прерађује за свој „мили род српски“.

Међутим, поред тих означених, признатих, позајмица, налази се код Доситеја, као код сваког писца у осталом, велики број других: једних несвесно асимилованих, примљених у тренутку кад су пале у јавну својину једног покрета, — то су често пута најважније, — једних учињених свесно, непризнатих из разлога што књижевне нарави нису увек биле исте, што важност позајмице није подједнако велика ако се суди по разноликим циљевима којима она може бити намењена, што је, најзад, списатељска слобода поступати по свом нахођењу.

Истражујући узроке Доситејевих симпатија за писце којима се инспирише и идеје које усваја, — бележећи противречности у избору, ако их има, — испитујући развој, узајамне измене, промене, крајње производе узајмљених предмета, мотива, идеја: према личном и народносном карактеру Доситејевом, према карактеру Доситејевог века, приликама његовог народа, — доћи ће се до извесног броја закључака врло корисних за боље и тачније разумевање његовог дела.

Тај посао нити је мали, нити је лак, нити се да извести са материјалом објављеним до данас. Остаје да се изврши стотинама сићушних „открића“, тисућу проверавања, идентификација, упоређења. Овај наш мали прилог само је један од детаља из којих ће се конструисати целина.

II

Од енглеских писаца, Ричард Стил и Јосиф Адисон свакако су највише утицали на Доситеја. Њихов лист *Спектатор* (1711—1714) послужио је као углед „нравоученијама“ у *Баснама*, у којима Доситеј и иначе наводи толико пута „инглескога Сократа“, паметнога Адисона.

Познате су велике Доситејеве симпатије за „премудре Инглезе“ и за „одавна чувену и задуго пожељену Инглитеру“, у којој је он провео шест задовољних месеца, крајем 1784 и почетком 1785 године.

И Немачка, на чијим је универзитетима он учио, и Француска, чије је извесне добре писце дубоко ценио, имале су у другој половини XVIII века мноштво одушевљених обожавалаца „најслободнијег народа на свету“. До тада тако рећи непозната на континенту, Енглеска почиње узимати своје место и импоновати оригиналношћу и солидношћу. Путописци и преводиоци отварају поље оном светском духовном утицају који је она и данас сачувала. Ствар чудна, Волтер и Лесинг, Русо и Хердер, енциклопедисти и млади Гете подједнако се инспиришу из енглеских узора, тако да у земљи Шекспировој треба тражити порекло и француском космополитизму XVIII века и немачком национализму истога доба.

Отуда су Доситејеве симпатије за Енглеску само део или последица једног општег европског култа: чак и да није, лично и непосредно, био упознат с њом, Доситеј би самим стицајем прилика био доведен да упозна, из друге руке, без познавања земље, људи и језика, енглеску књижевност, — поглавито моралне есејисте којима се највише бавио, — енглески живот и енглеску историју.

У осталом, до извесне мере то је и био случај с њим. Још за време свога бављења у Бечу, око 1772 године, Доситеј је читао енглеске писце *у преводу*. „Мој последњи у француском језику учитељ, пише он у својој аутобиографији, био је (на велику моју ползу) чловек преизрјаднаго у чтенију књига вкуса и познанства. Овај ми даде познати избранејше не само францеске но и с енглескога на ови језик преведене књиге“.[1] Тек дванаест година доцније, он учи енглески и образује своју малу књижницу енглеских књига.

Доситејеве симпатије за Адисона врло су разумљиве. Има више од једне сличне црте између просветитеља једног народа заосталог у глибу незнања, и безлобног моралиста који је дошао да по-

[1] *Живот и прикљученија*, изд. С. К. З., књ. II, стр. 66.

прављa зла која je оставила бурна и раскалашна Рестаурација, проповедајући сласти врлине у класичном смислу речи.

Као доцније Доситеј, Адисон налази да је *басна* један од најзгоднијих облика у коме се може рећи истина. „При читању басне, нама изгледа као да ми дајемо сами себи савет. Ми писца читамо само ради његове приче, а морал сматрамо више као наш рођени закључак него као његову поуку... У кратко, на овај начин човек је наведен да мисли да сам себе води, док у самој ствари послушно иде за другим, и према томе неосетљив је за најнепријатније последице које један савет има". (*Спектатор*, бр. 512). „*Басне су први производи људскога духа који су се појавили на свету, па су опет зато биле стално цењене високо, не само у време највеће простоте, већ и у најуглађенијим вековима човечанства. Јотамова басна о дрвећу најстарија је басна која постоји, па је опет толико лепа колико макаква басна написана од тог доба. Натанова басна о Сиромаху и његовом јагњету, која је исто тако стара, имала је тако добар утисак на ухо једнога цара да му је донела поуку не увредивши га. У најранијим вековима грчке историје имамо Езопа; а ако погледамо на сам почетак римске републике, видимо да једну народну буну стишава басна о трбуху и удовима, која је била врло погодна да освоји пажњу раздражене руље, која би можда поцепала у комаде човека који би се усудио да јој исте ствари говори отворено и непосредно*". (*Спектатор*, бр. 183.)

Претерано би можда било рећи да је Доситеј код Адисона нашао инспирацију за своје *Басне*, али се ипак може рећи да је нашао бар потврду, појачање инспирације. У своме *Предисловију о Баснах* на име, он преводи слободно горње место из *Спектатора*: „*Басна је први израстак и пород човеческога остроумија; и њом су се служили велики људи за учинити сваком чувствителне високе и општеполезне науке. Јотам, син пророка Гедеона,*

обличујући неправду граждана своји, каже им басну, како су древеса избирала себи цара. Натан пророк дајући Давиду цару да позна богомрско и неправедно дело које је он учинио против Урији, каже му басну сиромаа човека и његова јагњета. Један од први и древни Римљана утишава бунту свега разјаренога народа чрез басну трбуа и прочи части тела“.

ПОСЛЕДЊИХ ПЕТ ГОДИНА ЖИВОТА И РАДА

ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

(од 13 јуна 1806 до краја марта 1811 године).

од

МИЛЕНКА ВУКИЋЕВИЋА.

I

Доситеј поздравља устанак у Србији и заузима се у Трсту за новчану помоћ устаницима. — Његова жеља да дође у Србију. — Утицај родољубивих Срба изван Србије на устанак. — Устанак и Срби Тршћани. — Доситејев одлазак из Трста. — Доситеј у Смедереву. — Карађорђе и Stратимировић. — Први пут Доситејев у Влашку. — Зашто је ишао у Влашку?

Доситеј Обрадовић, одушевљавајући се вазда високим идеалима и стално проповедајући ослобођење духа од незнања, желео је и политичко ослобођење свога народа. С тога кад је у старим данима дочекао право ослобођење под Карађорђем, поздравио га је познатом похвалном песмом Србији, њеним витезовима и храбрим борцима за слободу.

Али пратећи устанак није се само одушевљавао њиме, и певао песму Србији и њеним витезовима. Знао је он да онима који се боре против непријатеља за слободу своје земље и народа, треба оружја, барута, хартије и много других разних потреба.

С тога, кад су се устаници 1804 године обратили за помоћ Тршћанима, он не само да сам даје што може, већ се труди да и други приложе што на олтар слободе.

Па и с тиме се није задовољио. Догађаји у Србији и успешно ратовање толико су пробудили у њему љубав према народу и према отаџбини, да је мислио да му је дужност поћи у Србију и помоћи својој браћи чиме год може. С тога 18 јуна 1805 године пише своме синовцу Григорију Обрадовићу: „Ако Бог да какву добру промену ствари у Србији (као што новине обнадеждавају), радо бих у „земљу прародитеља прешао“.[1] Али то није учинио све до половине 1806 године.

Међутим борбе су се у Србији наставиле и срећа је била на страни устаника, особито после знамените битке на Мишару, у којој су устаници славно победили Турке. Али како су устаници после борбе били исцрпени, то су трпели велику оскудицу у свима потребама за војевање. С тога се Управни Савет, обративши се понова својој браћи преко Саве и Дунава, обраћа 7 августа 1806 године молбом и Тршћанима, у којој им захваљује на лепим жељама и на племенитом храбрењу, али се брани од прекора, што досада нису више постигли. У поменутој молби вели се: „Благодаримо, јер чрез „таква ободрења радосно идемо и весело гинемо „за славу општу и вашу и нашу, које славе учесници сви можете бити; отворен пут имате, само „ако хоћете. Неки пак и то нам поручују, да би се „досад нешто више могло учинити за избављање „отаџбине, него што је учињено. И то је истина. „Би без сумње више, и све би, што желимо, досад „учињено било, кад би сваки штогод и у толико „само отаџбини помогао, у колико благодетни људи „један другога приватно помажу.

[1] Домаћа писма Д. Обрадовића. Издање Срп. Књ. Задруге. Стр. 89—90.

„А принуђени смо вам казати, да је досад врло „мало било тако племените наше српске браће, који „би чимегод боље отаџбини помогли, осим само ле„пом речју, уздисањем и изјавом својих красних „жеља, а сваки зна да онде где се тражи хране, „оружја, барута и олова, од самих жеља и уздаха „помоћи нема.

„Зато, предрага браћо, кад нас је преблаги „творац сподобио, да баш ми, који сада у ово „време живимо и при овој прилици, коју наши стари „нису имали за ослобођење отаџбине своје, а по„томци тешко да ће је имати, јер обазрите се на „сваку страну сад, и гледајте, шта ће бити, хоће ли „овакве прилике и ове среће кад год бити; зато „говоримо вам: сада је, сад, и нигда! И с тога кад „сте нас, који смо овде, побудили на то: да ми сви „сложно, докле је српске једне капљи крви, непри„јатељу попустити нећемо, нити ћемо се у туђу зе„мљу закопати, то је већ једанпут време да и ви „један другога побудите и охрабрите где год се „двојица састанете, те да и ви од ваше стране дате „помоћи отаџбини, која се подиже, а која се сада „колеба онако, као на пољу Косову што се коле„бала, само с том разликом што смо ми досада, по„моћу Божјом, свагда издржали мегдан противу „силе непријатељске, а уверени смо (и) у Бога жи„вога (надамо се) да ћемо се и одсада ограђени све„тим крстом добро одржати. Дакле ми од вас, драги „роде, не тражимо да ви с нама на војску идете, јер „их и овде има доста, који пушке ни у руке узео није. „Ми војске оружане имамо доста, али их има доста „који би војевати могли, кад би оружја доста било. „А друго, предрага браћо, ви знате да смо ми, од „ово четири године војујући и зими и лети, пољ„ске послове запустити морали, те сад довољно хране „немамо.

„Сад, браћо Тршћани, видите, а преко вас нека „виде сва остала једноверна браћа наша..., шта ми „од вас свију, који благородну крв у себи осећате, „иштемо. Ми ћемо војевати, а ви, који сте богати,

„можете нам помоћи, доносећи нам оружје, муни-
„цију и храну, које нико други не може учинити
„него ви који сте богати, а чија ће имена као света
„остати како у срцима нашим тако и у актима срп-
„ским. И то све од вас отаџбина ваша која страда,
„не иште да јој поклоните, (осим ако који хоће
„сам од своје воље), већ само, као људи богати, да
„кредитирате своју отаџбину као што разумни Ен-
„глези кредитирају своју отаџбину и сами себи ду-
„гују а не туђину и зато им отаџбина славно стоји
„и сваки је утешан и срећан. Зар не може тако
„исто и Србија срећна бити? Зар је благородство и
„великодушност само Енглезима привезана и свој-
„ствена“.[1]

Ова молба Управнога Савета упућена Србима Тршћанима казује колико су Срби изван Србије утицали на устанике, али казује и то да су Доситеј и Соларић створили живо средиште српско од Срба у Трсту, које је с највећом пажњом пратило судбу устанка. Политички догађаји толико су привлачили пажњу Доситејеву да је он још 14 јуна[2] оставио Трст и упутио се ближе Србији. У време кад је Управни Савет писао поменуту молбу Тршћанима и кад су се саветски изасланици Аврам Лукић и Јеремије Гагић спремали да с молбом пођу у Трст, Доситеј је већ био у Земуну и може се мислити да су се, прешавши у Земун, састајали с Доситејем.

Из Земуна Доситеј је гледао да пређе у Србију, али аустријске су власти браниле сваку везу прекосавских Срба са устаницима. Оне су сметале чак и опуномоћеним представницима рускога двора да пређу десну страну Саве и Дунава и да се састану са старешинама устаничким, као што је доцније био случај са изаслаником рускога министра иностраних дела Паулучијем, кад је јуна 1807 године дошао у

[1] Писмо Управ. Савета Тршћанима од 7. августа 1806. г. (Архив Акад. Наука бр. 427).

[2] Годишњица Н. Чупића. Књ. XXIII. Чланак А. Гавриловића: Доситије у Трсту. Стр. 264.

Земун и хтео прећи у Београд.[1] Доситеј, кад није могао слободно, могао је прећи другим путем у српски логор под Београдом, али није хтео. Његова жеља да ма у чему помогне браћи својој, а потреба у спремним људима коју су устаници јако осећали, нагнали су Доситеја да нађе тај други начин да пређе у Србију негде близу Смедерева и да се састане како са члановима Управнога Савета који су били у Смедереву, тако и са Карађорђем, који се у то време (после 2 септембра) био вратио с бојнога поља у Смедерево, где је био дошао Петар Ичко из Цариграда и где је очекиван царски мухасил Хасан-ага, па да се отпочну преговори за мир.

Шта је тада Доситеј разговарао са члановима Управнога Савета а шта са Карађорђем, не зна се, али да је тај њихов разговор имао важан политички значај, види се из онога што је Доситеј радио крајем 1806 године.

По повратку из Смедерева Доситеј је писао једном свом пријатељу у Карловце 24 септембра како се за длаку није утопио пред лицем рај-земље пожељене близу банатских ритова, па вели: „Но да би и то било, утешен би пошао, почем су ноге моје ходиле по земљи обетованија“, а у другом писму од 25 септембра хвали лепоту предела од Београда до Смедерева[2]. Међутим у овим писмима је врло обазрив, и гледа да му се не омакне ниједна реч по којој би се могло слутити да је био у Смедереву и зашто, бојећи се без сумње аустријске полиције.

Кад је Доситеј по повратку из Смедерева отишао у Карловце, не зна се тачно, али изгледа да тај његов пут има везе са његовим бављењем у Смедереву, јер по одласку Доситејевом из Земуна а пре 17 октобра, Карађорђе је добио од митропо-

[1] В. Богишић. Разбиръ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія“. Стр. 97—98.

[2] Домаћа писма. Писмо XLI од 24 септем. Стр. 111–112, а писмо од 25 септем. стр. 114.

лита Ст. Стратимировића Библију, дурбин и кесу на дар, да ли и писмо не зна се, па му се писмом од 17 октобра, писаном у Смедереву, захваљује на дару. У писму Карађорђе вели да ће се вечито сећати његове љубави како према њему лично тако и према народу. У исто време вели: „Ја осећам „колико сам дужан роду моме, али и просвећени „рода, који све то боље знаду, нека своје не заборáве... то јест настављати и поучавати невеште и „помоћи својима, који помоћи потребују и у сиро-„маштву им олакшати“.[1]

Који су то просвећени рода, којима су упућене наведене речи? Не тиче ли се то заиста најистакнутијих учених Срба, као што су били Стратимировић, Доситеј, Лукијан и други? Нема ли везе долазак Доситејев у Карловце са његовим доласком у Смедерево и путем који је предузео крајем 1806 године за Влашку?

Шта је Доситеј радио од свога одласка у Карловце до почетка децембра, не зна се. С киме се још састајао и да ли се враћао у Земун, шта му је поверено од Управнога Савета у Смедереву, данас је на све то тешко дати тачан одговор. Али је 9 децембра 1806 године писао из Чакова Управном Савету у Смедерево и препоручивао му је своје рођаке да им се нађе у помоћи, ако би трговине ради имали каква посла у Србији. Уз то додаје: „Они су ми при овом мојем путу на руци били“.[2]

Значи, дакле, да је Доситеј крајем новембра или почетком децембра 1806 године предузео некакав пут или по жељи Управнога Савета или по жељи Карађорђевој. Из његових писама не види се каква је била намера овога пута. Прво познато писмо после овога из Чакова, јесте оно од 19 марта 1807 године из Земуна, у коме се помиње страшан пут преко Олте, где се доста наплашио и настраховао

[1] Писмо Карађорђево Стратимировићу од 17 октобра 1806. Архив Академ. Наука. Бр. 448.

[2] Домаћа писма. Стр. 191. Писмо LXXVI.

јер вели: „Верујте ми, доста ми је плашње и ужаса — рад бих већ мирно спавати“.[1] Где је Доситеј провео време од 9 декембра 1806 до 19 марта 1807 године? Његова писма кажу на путу који је предузео по жељи Управнога Савета, али не веле на каквом путу, где и у каквој мисији.

Г. Анд. Гавриловић пишући о Доситеју 1900 године вели: да је Доситеј, због народних послова, провео зиму 1806—1807 у Букурешту и да се при крају зиме вратио из Влашке, и у марту 1807 већ је био опет у Земуну,[2] а две године доцније опет је г. Гавриловић поновио то.[3]

Мало више светлости на ово Доситејево путовање даје писмо руског агента у Београду, К. К. Родофиникина, главном заповеднику руске војске на Дунаву, кнезу А. Прозоровском, од 15 јануара 1808 године.

„Карађорђе ми је послао јеромонаха Доситеја, „који је *био прошле зиме у Букурешту и добио* „*тамо духовни крст,* сличан онима који су по- „слани последњи пут овамо од стране Ваше Све- „тлости... Јеромонах Доситеј човек је учен и по- „знат својим списима међу аустријским Србима. Овамо „је дошао (у Србију) из љубави према својој браћи „(изъ любви къ соотчичамъ своимъ), да би им по- „могао својим знањем“.[4]

Из ових речи Родофиникинових дознајемо да је Доситеј заиста декембра месеца отпутовао у Букурешт и да је тамо провео зиму 1806—1807 године. Намера његовога пута била је нека поверљива мисија, коју је он свршио као што треба и

[1] Ibidem Писмо XLIII. Стр. 48.

[2] Анд. Гавриловић, Димитрије Обрадовић. Београд. 1900. Стр. 48.

[3] Анд. Гавриловић, Доситеј у Србији 1807—1800. Београд. 1902. Стр. 54.

[4] Моји исписи из петроградског архива (Архив Мин. Ин. дела у Петрограду. Campagnes de Turquie. 1808 год. № 134. Оригинал поменутог писма у Военно Учен. Архиву Главн. Штаба. Дѣло № 257. часть. I. лит 192—195).

с тога одликован златним крстом на златном ланцу, као што су доцније, у новембру 1808 године, били одликовани прота Матеја Ненадовић и архимандрит рачански Мелентије Стевановић, што се види из поменутога писма Родофиникиновог. Дипломе проте М. Ненадовића и архимандрита Стевановића налазе се у препису међу актима генерала Михељсона, а Доситејеве нисмо могли наћи, а можда ће се и она наћи. Треба напоменути још и то да је Доситеј одликован златним духовним крстом у исто време кад су Карађорђе и Миленко Стојковић одликовани сабљама, као и то да су то прва одликовања дата од стране Руса Србима устаницима. А то значи да је Доситеј већ 1806 године отпочео радити на стварима српског устанка и тиме ушао у политичка дела устанка, која није напуштао до своје смрти.

Зашто је Доситеј ишао у Влашку 1806 године? Намеру своје мисије Доситеј нигде не помиње; не помиње је ни Родофиникин у свима својим писмима од 1806 до 1810 године, која су ми дошла до руке. Исто тако о њој нема непосреднога трага ни у преписци Михељсоновој од 1806—1807 године. Али одмах напомињемо да Михељсонова преписка није потпуно сачувана ни у Војно-Ученом Архиву Главнога Штаба ни у Архиву Министарства Иностраних Дела, није бар у оним картинима, које смо до сад имали у рукама.

Г. Стојан Новаковић у својој књизи: „Ичков мир", а на страни 120 говори о мисији Доситејевој ово: „У јесен 1806 Срби су по захтевању К. К. Ро„дофиникина, који у исто време улази у послове „српске, слали у Влашку Доситеја Обрадовића, да „тачно каже жеље и потребе српске". То исто помиње г. Новаковић и у књизи: „Васкрс државе српске", на стр. 62 (издање Срп. Књижев. Задруге).

Друге половине 1806 године, а нарочито од кад су Руси почели кретати своју војску са Дњестра и заузимати Бесарабију, Молдавију и Влашку, комуникација између српских устаника и Руса била је тешка. Аустријске власти биле су, као што је по-

менуто, забраниле сваку везу са Србијом. Исто тако и Турци у Кладову и Адакалу као и у другим местима према Влашкој гледали су да пресеку сваку везу између Руса и Срба устаника. С тога су се Срби морали довијати од сваке руке да је одрже. У то време одржавали су Срби везу с Русима преко богатога трговца и родољуба Тодора Демелића и Гаврила Вујановића, који су неколико пута крајем 1806 и почетком 1807 одлазили у Јаш или у Влашку. Али ни један ни други нису били људи који би добро познавали стање у Србији и који би могли представити српске жеље и потребе руским представницима у Влашкој, а српске старешине опет нису смеле све то изложити написмено, бојећи се да писма не падну у руке Аустријанцима или Турцима.

Међутим у септембру месецу Руси су тражили од Срба да изаберу погоднога човека, који би добро познавао стање у Србији и да га пошаљу у Влашку, где би могао руским представницима изложити и објаснити све оно што се у Србији догађа, затим изнети колики је број војске под оружјем, колики је број топова којима устаници располажу, као и количина готове муниције и других ратних потреба, а нарочито који би умео да изложи жеље и представи тежње српских устаника.[1] Осим тога требало је упознати руске представнике с предлозима Портиним за мир, које је био донео из Цариграда Петар Ичко и царски мухасил Хасан-ага, као и с одговором Срба на те захтеве. Све су то биле ствари крупне и за устанике од великога значаја. Ко је то могао представити Русима као што треба, и у исто време сазнати намере Руса, које у то време Србима нису биле јасне? Лако је погодити да устаничке старешине нису могле наћи бољега и погоднијега човека за то од Доситеја, нарочито у тренутку кад је он сам дошао Управном Са-

[1] В. Богишић, Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Сербія и Россія". стр. 70 и даље.

вету и Карађорђу, и ставио им се на расположење да са пуном готовошћу послужи „земљи обетованија“ и „роду“, који је он изнад свега волео.

На основу овога што је изложено, Доситеј се крајем новембра кренуо на пут, по свој прилици из Земуна, свратио у своје родно место Чаково, одакле је писао поменуто писмо Управном Савету. Из Чакова могао је ударити на Темишвар или право на Лугош, на Добру, затим уз реку Мориш на Миленбах у Сибињ (Херманштат), па одатле преко Трансилванских Алпа теснацем Црвене Куле низ реку Олту до Римника, и најпосле из Римника преко Питешта и Друганешта у Букурешт. Имао је и други пут, који је водио од Лугоша на Карансебеш и Хатсаг па кроз Вулкански кланац преко реке Сила (Sill или Sehij) и трансилванских планина у Римник, али Доситеј није могао поћи тим, за оно време, врло тешким путем зими у декембру месецу, тим пре што је пут био несигуран од Турака.

Кад је Доситеј пошао на пут, руска војска није била заузела Влашку, али већ 14 декембра Руси су имали Букурешт у својим рукама, где је неколико дана по том дошао и главни заповедник руске војске Михељсон. Доситеј је некако после тога дошао у Букурешт и остао је ту све до краја фебруара или до првих дана месеца марта. Он је, нема сумње, успешно извршио поверену му мисију и с тога је одликован златним крстом од стране Михељсона у име рускога цара. Бавећи се у Букурешту био је сведок свих оних писама и манифеста упућиваних Србима устаницима крајем декембра 1806 и кроз цео јануар и фебруар 1807 године, којима се утицало да устаници одбаце погодбе Ичкових преговора за мир, и да постану савезници Русима у рату против Турака.

При повратку, месеца марта, Доситеј је морао ударити опет истим путем уз реку Олту, која је заиста у марту месецу могла бити страшна, гледана са оних стрмени преко којих је пут водио.

II

Затегнуте везе између устаника и Аустрије пред прелазак Доситејев у Србију. — Покрет Срба у околини Раванице у Срему 1807 године. — Прекосавски Срби осумњичени као издајници према цару и држави. — Гоњење слика и списа који славе српску прошлост и устанак у Србији. — Прелазак Доситејев у Србију.

По повратку из Букурешта Доситеј се бавио у Срему. Из његовога писма од 19 марта 1807 године види се да је био у Земуну и гледао да пређе у Србију. „Не чудите се, вели у поменутом писму, „што јоште нисам у Београду; рад бих лепо проћи „а не продирати — а проћи ћу“.

Али се Доситеју жељена прилика није скоро указала, јер су настали догађаји који су му одложили прелазак у Србију за четири месеца и више дана.

Затегнуте везе између Аустрије и устаника до освајања Београда и Шапца постале су још затегнутије после тога, нарочито пошто су устаници ступили у ближе везе с главним станом руске војске у Влашкој и пошто су постали руски савезници у рату против Турака.

Како је устанички покрет у Србији имао врло јак утицај на образованије Србе родољубе у суседним земљама под Аустријом, који су устаничку ствар гледали као своју и трудили се, колико су умели, да јој буду од помоћи, — Аустрија се прибојавала да тај покрет Русија не употреби у своју корист и да се поред устанка у Србији не појави устанак међу Србима у њеним земљама. Трудећи се с једне стране да сузбије устанак у Србији и потисне руски утицај, гледала је с друге да спречи везу између Срба у Србији и оних преко Саве и Дунава у њеним земљама. Тиме је желела показати се пред Турском као неутрална и задржати Србе преко Саве и Дунава да се не угледају на оне у Србији. Да што већу брану метне између Срба у Србији и оних преко Саве и Дунава, ишле су јој и саме прилике на руку.

Због ратовања 1806 године народ у Србији није имао кад обрађивати земљу, нити је стигао средити оно летине што је било засејано. С тога је морила глад по свима крајевима Србије нарочито с пролећа 1807 године. Уз то још Аустрија је од друге половине 1806 године била забранила извоз жита и других потреба у Србију. Међутим Срби нису могли доћи до хране ни са које стране по ма какву цену. Узалудне су биле молбе Карађорђеве и Управнога Савета пограничним аустријским властима и самом цару у Беч. Граница је остала затворена и онострани трговци нису смели продавати жито и ако су код онога малог острва више Аде Циганлије стајале многе лађе житом натоварене и чекале само одобрење, па да га превезу на ову страну и по добре новце продаду гладном народу. Међутим из свију крајева Србије а особито из брдовитих, било је дошло много света у Београд да купи хране. На Врачару је био читав логор гладнога народа, који је тражио да купи жита и не питајући за цену, јер је сваког појединца жељно ишчекивала гладна чељад код куће.

Чекајући узалуд на допуст а видећи да људи недељама чекају, јер нису имали куд враћати се без жита, Младен Миловановић, као командант Београда и старешина, с неколико десетина оружаних људи оде тајом ноћу до лађа са житом код Аде Циганлије, зајми две и пушкарајући се с аустријским стражарима, преведе их на ову страну, те жито раздели народу да не помре од глади. Због ових узетих лађа аустријске власти затворе скелу, тако да за шест недеља нико није могао прећи из Земуна у Београд, нити су допуштале да из Београда ко дође не само у Земун него ни у парлаторију на разговор.[1]

Осим ове препреке била је и друга. У почетку пролећа јави се покрет међу сељацима око Ра-

[1] Архив Академије Наука. Бр. 207. Животопис Павла Поповића. Стр. 14—16. — B. Kállay, Geschichte des serb. Aufstandes. 1910, Стр. 354.

ванице (Врдника) у Срему, који се изметне у буну против спахија, за тим противу власти. Ма да је буна врло брзо угушена, истрага је поред датога царскога помиловања вођена скоро годину дана. За овај покрет аустријске су власти окривиле на првом месту некоје српске војводе а нарочито Луку Лазаревића, за којега се тврдило да је послао добро наоружане људе по мачвански богато одевене, који су покрет изазвали; на другом месту окривљени су образованији Срби под Аустријом, који су било својим списима било ма којим другим путем ширили народну свест и будили родољубиво осећање. Осумњичен је чак и карловачки митрополит Стеван Стратимировић, те га је аустријска полиција од тога времена непрестано имала на оку.[1]

Побројани догађаји учинили су те је власт аустријска била врло оштра према онима који су ма какве везе имали са устаницима у Србији и гледали у њима издајнике према цару и држави, као што се то лепо види из једнога извештаја Емерика Млинарића. Овога је била послала царска канцеларија из Беча, да се обавести о стању у Србији и о устаничким везама са прекосавским Србима и са Русима. Млинарић, дошавши у Земун у половини јуна, прешао је после у Београд, и одатле отишао у Неготинску Крајину, па оданде у Букурешт, одакле је послао непосредно цару извештај. У том извештају он између осталога вели: *како је после вишедневнога бављења у Земуну могао пратити издајничку радњу тамошњега становништва (Срба);* за тим именује главније личности које се налазе у Бечу, Пешти, Новом Саду, Карловцима, Земуну и по другим местима. За све личности које помиње у свом извештају, не изузимајући ни митрополита Стратимировића, Млинарић вели: *да само чекају миг од Карађорђа па да се*, *како они тако и њи-*

1 Kállay B., Geschichte d. serb. Aufstandes. Стр. 346—360. Ignaz Soppron, Monographie von Semlin und Umgebung. Semlin. 1890 J. 495.

хови повереници, не само у Земуну, већ на целој граничној линији до Оршаве придруже Србима.

Оптужујући земунске Србе за издајничку радњу према Аустрији и њеном цару, Млинарић вели да њиховом помоћу сваку ноћ прелази по 10—12 царских дезертираца на ону страну (у Србију).[1]

У оваквим приликама Аустрија се бојала свега што је будило народну свест у Срба. С тога је још од 1805 године обратила пажњу на поједине слике и списе који су говорили о прошлости народној или славили славна дела устаника, и забранила да се растурају по народу не само у земљама под својом влашћу, већ се нису смели ни у Србију преносити. Још 1805 године 18 јуна Доситеј је писао из Трста своме синовцу Григорију у Карансебеш како чује да је забрањено „из ових страна тамо наше књиге шиљати“.[2] Нарочиту је пажњу аустријска власт била обратила на „Стематографију“ Жефаровића, у којој су се налазили између осталога и ликови српских владалаца и архијереја из прошлости и српски грбови. Уза слике ишла су тумачења најпре у стиховима а потом у прози. Затим забрањен је један бакрорез, на коме је израђено крунисање Душаново. Душан је представљен на коњу, чије ноге газе по грбовима свију земаља које су некада припадале српском царству. Ову слику Душанову, како тврде извештаји бечких архива, узеле су вође устанка 1807 године као симбол, и преко тајног изасланика растурили у народ по Војничкој Граници. Ко је ту слику радио, не знамо. Напомињемо само да је устаничку заставу од 1804 године радио у Карловцима ондашњи сликар Стефан Гавриловић.

Од књига забрањене су биле песме Гаврила Ковачевића, земунског књиговесца; списи Николе Стаматовића, особито похвални стихови; поменута песма Доситејева у похвалу устаницима; календар

[1] Архив Академије Наука. Исписи Др. Влад. Ђорђевића из Бечког Архива. Млинарић цару 12 октобра (30 септ.) 1807 год.
[2] Домаћа писма. Стр. 89.

за 1807 годину намењен госпојама и госпојицама, на крају кога је била песма „на славу српских јунака.[1] Овим забрањеним књигама до 1807 године додате су доцније и друге, као: 1. Календар за 1808 год. са сликом Карађорђевом на првом — насловном — листу, штампан крајем 1807 године; 2. Песме о српском устанку од Милоша Поповића; 3. Савети Карађорђа Петровића, Врховнога Вожда, народу српском; 4. Надгробни говор Доситеја Обрадовића Петру Новаковићу Чардаклији; 5. Песма на радост српском роду за избављење Србије, од Јеврема Лазаревића; 6. Француске војне катихизме; 7. Цариград у рукама европских народа, и још неке.

Све наведене слике и књиге, у којима је слављена српска прошлост, српски народ, српски устаници и њихова борба за слободу, аустријске су власти биле забраниле да се растурају међу Србе и да се преносе у Србију. Цар Франц био је заповедио да се све књиге и слике које говоре с похвалом о српској прошлости и о устаничкој борби, не смеју растурати, а ако се где нађу код књижара или приватнога лица, да се одузму и вредност њихова дотичном књижару исплати.[2] Тако су све књиге те врсте одузете 1807 године од поменутога књиговесца и књижара Гаврила Ковачевића.

И ако нема података, опет се може скоро с поузданошћу тврдити да је у таквим приликама обраћена пажња и на Доситеја, тим пре што је он у оно време био најистакнутија личност у српској књижевности и што се не може узети да аустријска полиција није ништа сазнала о његовом преласку у Смедерево 1806 године и о његовом путу у Влашку Русима.

Због поменутих прилика дâ се такође лако разумети зашто је Доситеј тако дуго чекао на свој

[1] О овим забрањеним књигама говоре Игњат Сопрон у поменутој монографији Земуна, стр. 500—501 и В. Калај у поменутој историји српскога устанка, стр. 363—366.

[2] J. Sopprон, на поменутом месту. — B. Kállay, на поменутом месту. Стр. 365.

прелаз у Србију, а нарочито с тога што је желео прећи редовним путем, или како он вели „лепо проћи, а не продирати". Али кад се зна да је прелазак био свакоме забрањен, може се мислити да је морао „продирати" и да није могао „лепо проћи". Да је тако прешао из Земуна у Београд, изводимо отуда што су, у исто време августа месеца 1807 године, истим начином прешла још двојица Срба из Земуна у Београд: Стефан Бојовић и Петар Станимировић. Њих су тајом превезли земунски учитељи Јоаким Вујић и Тодор Томић. При преласку рекли су у Земуну да ће да се прођу до Панчева, па пошавши с овом двојицом, Томић је остао на Ратном острву, а Вујић с весларима упути се право пристаништу испод доње тврђаве. Многи Србијанци Београђани били су се скупили на пристаниште, међу којима су многи били свечано оденути у хаљине златом извезене. При изласку поменуте двојице из чуна настало је на обали између њих и Србијанаца грљење и љубљење, и узевши се под руку отишли су праћени гомилом света кроз доњу у горњу тврђаву. Кад се вратио Јоаким Вујић у Земун, наскоро је због овога превоза повучен на одговор, затворен, и у току две недеље испитиван, па затим кажњен тродневним затором.[1]

Поменута двојица, које је Ј. Вујић превео у Београд, у колико се зна, нису никакве знамените личности, због којих би Вујић био кажњен. Биће томе и други узрок. Не може се замислити да се Доситеј, као најзнатнији Србин књижевник онога времена, за кога се поуздано зна да се бавио у Земуну у месецима марту, априлу и у августу 1807 године,[2] није виђао и састајао са Вујићем, који је такође већ био познат као књижевник. Исто тако и земунским властима био је познат Доситеј и његови списи, а то све могло је спречавати Доситеју да лепим начином пређе у Београд. С тога ми-

[1] J. Sopprоn, на помен. месту. Стр. 498—499.

[2] Домаћа писма. Стр. 118—122, 122—124 и 125.

слимо да је прешао у Београд исто онако као поменута двојица. Можда би се, како о прелазу Доситејевом тако и прелазу поменуте двојице, нашло трага међу хартијама у Архиви Земунскога Маги страта.

Потрзање на одговор и кажњавање Ј. Вујића мислимо да има везе с преласком Доситејевим тим пре што је он и у пролеће 1809 године по други пут не само потрзан на одговор, већ због поменутог календара с ликом Карађорђевим и због осумњичених веза с Доситејем осуђен на неколико месеца затвора, као што сам описује у свом животопису.[1]

Дан преласка Доситејева у Србију није био тачно одређен. Последње Доситејево писмо из Земуна писано је 1 августа, а прво из Београда 13 августа, што значи да је Доситеј прешао из Земуна у Београд негде између 1 и 13 августа 1807 године. Г. А. Гавриловић, професор, још 1902 године према писму војводе Петра Милера које је писао Доситеју 1 маја 1810 године, утврдио је да је Доситеј прешао у Београд *на Преображење 6 августа*, што се може узети као поуздано.

III

Доситеј у стану код П. Н. Чардаклије. — Зашто је Доситеј дошао и шта је хтео радити у Београду? — Политичке прилике у Београду у време његова доласка. — Рад на уставу од 8 августа 1807 године. — Има ли Доситеј учешћа у том раду? — Доситејев рад у Савету на разним предлозима за уређење земље — Предлози за школе и за просвету. — Доситеј постаје директором школа. — Његова радња на просветним установама. — Доситеј постаје чланом Управнога Савета 18 јануара 1808 године. — Доситејев говор на погребу Чардаклином. — Доситеј као главни радник у Управном Савету. — Аустријске уходе о Доситеју. — Сукоб с Југовићем. — Марко Добрић трговац из Саксоније. — Доситеј у Тополи 3 јуна 1808 године. — Доситеј и отварање Велике Школе. — Предлог новога Устава с руске стране. — Доситеј у Тополи новембра 1808 године. — Први Карађорђев устав и учешће Доситејево при његовом грађењу.

[1] Ј. Вујић, Животописаније. Карлштат 1833. Стр 351—360.

— Рад на уставном уређењу. — Доситеј и сликање београдске цркве. — Доситеј и београдска болница. — Утицај Доситејев на Карађорђа. — Доситеј и Карађорђе 16 августа 1809 године. — Доситеј међу политичким струјама. — Доситеј за време борбе туђинских утицаја. — Доситеј и богословска школа. — Доситејева страст за штампањем књига.

Доситеј је по доласку у Београд првих петнаест дана становао у горњој тврђави у великом пашином конаку, а потом се преселио у кућу свога давнашњег пријатеља Петра Новаковића Чардаклије, у којој се наместио као у својој. Живот код пријатеља и уопште у Београду тако му се допао, да је писао једном свом пријатељу: „И ако никада „за пресељеније са овога света нисам много марио, „сада заиста не марим“.

Петар Новаковић Чардаклија имао је велики утицај на устаничке старешине, и Карађорђе га је ценио и радо слушао његове савете. Па и Доситеј га је много ценио и поштовао не само као пријатеља већ и као јавног радника, јер у поменутом писму вели: „Чардаклију је промисао неба на ве„лику ове земље ползу овде упутио“.[1]

Међутим знао је Доситеј да с политичком слободом није ни упола постигнуто ослобођење народа; знао је да поред ропства туђину постоји јаче ропство незнања. Зато је често пута говорио своме ученику Павлу Соларићу: „У ослобођеној од Ту„рака Србији ма каква била после њена политичка „судбина, ваља да пример, брате, нашем раду дамо, „да учитељи његови не заслужују да се увек боре „и дангубе с невољном сиротињом и бедом оску„дице. Купићемо дом и хладом обилну башту; и ви, „драги мој, ваља да се ожените таком женом, која „ће како ви мушку дечицу тако она младе кћери „наших витезова обучавати и воспитавати.“[2]

Доситеј је дошао у Србију да отвори већу школу, а поред школе да заснује штампарију за

[1] Домаћа писма. Стр. 136.

[2] Мезимац Доситеја Обрадовића. Будим 1818. Стр 15.

штампање српских књига. Осим тога одредио је био што је требало дати српском народу да чита. Тако је мислио да треба дати: опширну књигу о земљорадњи и сеоском газдинству, удешену према српском земљишту и клими, затим књигу заната, књигу уметности, књигу ручног рада (рукодеља), књигу за трговину и мореловство, књигу математике и опште статистике, књигу природних права, опис нарави, обичаја и живота старих народа, путовање младога Анахарзиса по Грчкој, природну историју о човеку и, критички написану, популарну и опширну историју Српскога Народа.[1]

Али као год што је Доситеј 1806 год. пошао из Трста у Србију с једном намером а политичке потребе нове српске државе одвеле га другој, тако се 1807 године хтео не хтео морао латити сасвим другога посла него што је мислио кад је прелазио у Србију.

У време његовог доласка у Београд већ је био дошао Родофиникин у Србију; примирје још није било уговорено између Русије и Турске; око Србије још су стајале турске војске а у Србији још није било утврђено никакво уређење; ред и поредак недостајао је у свима гранама нове државе, која се тек заснивала. Много се што шта започињало, али ништа није било довршено, једно због непрестаног ратовања, а друго због незнања и немања спремних људи, који би знали како ваља државу уредити.

За време првих дана бављења Доситејева у Београду рађен је основни закон за уређење нове државе. Једна комисија, коју је састављало неколико чланова (од стране руске агенције *К. К. Родофиникин,* „надворни" саветник Пизани и влашки бољар *Расти,* а од српске стране *Карађорђе, Младен Миловановић,* два саветника и један секретар)[2]

[1] На истом месту. Стр. 26—27.

[2] Moniteur. 1807. Бр. 272. Допис из Земуна 26 августа (7 септембра).

претресла је *„Развитије правитељства српског“*. Ко су била она два саветника у комисији, не знам, али они су дошли с Родофиникином из Смедерева, а секретар је био Иван Југовић, јер је његова рука писала цело „Основаније правитељства“.

Карађорђе је примио с неповерењем долазак Родофиникинов, али на заузимање старешина и саветника, а нарочито на заузимање Чардаклијино Вожд је отишао Родофиникину, и познао се с њим. Ово све било је у очи преласка Доситејева у Београд. Долазак Доситејев пао је у добри час. Мислим да су његови савети и Чардаклино заузимање учинили да је Карађорђе чешће одлазио Родофиникину, питао га о свему и тражио савета, као и то да се рад на уставу како тако повољно заврши. Кад је комисија у претресању устава дошла до питања о уређењу земље, и Карађорђе и старешине тражили су што пре то уређење.[1] Судећи према доцнијим везама између Карађорђа и Доситеја, мислимо да се Карађорђе у послу око овога Родофиникиновог устава прво саветовао с Доситејем и Чардаклијом. Том приликом, мислимо, засновано је између њих оно срдачно и узајамно поштовање које је трајало до смрти Доситејеве. Пошто је донесен основни закон, преписан је начисто, прошивен свиленим концем, утврђен Карађорђевим печатом и потписом, и 13 августа по надворном саветнику Пизанију послан руском министру А. Будбергу.[2]

Од тога времена свеколики рад на унутрашњем уређењу земље није рађен без Доситеја. Пошто је написан устав и послан у Петроград, да га одобри и потврди руски цар Александар, српске старешине наставиле су рад на уређењу земље, припремајући што је потребно да се попуни Управни Савет, да у њему буде преставник из сваке нахије и да се премести из Смедерева у Београд. Али тај

[1] Богишић, Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербия“, Родофиникиново писмо А. Будбергу 12 августа. Стр. 114—118.

[2] Jbi. стр. 117. — Moniteur. 1807. Бр. 272. поменути допис.

рад на уређењу задржавала је неизвесност о примирју и неповољни гласови који су стизали из Влашке у Београд преко Острва, где се налазио Петар Добрњац. У месецу октобру пред Митров дан позвана су још три члана савета из Смедерева у Београд и придодата оном одбору који је радио на уређењу земље. Радом овога тела Управни Савет почео је добијати све већи значај и почео улазити у послове ојачавајући мало по мало своју власт, а сузбијајући самовољу појединих војвода и старешина. У овом погледу Савет је највише помагао Карађорђу, јер је он од свију старешина највише тежио да се заведе стални ред у земљи[1]. Савет је редовно држао састанке, на којима су претресани нови предлози за административно уређење земље, за уређење судова по варошима и по селима, за подизање школа и за васпитање деце, за уређење војске и т. д. У свима тим пословима Доситеј се трудио, колико је могао и умео, да својим знањем и искуством помогне својој браћи. И разуме се, радећи заједно са саветницима и доносећи одлуке о појединим питањима и предлозима, није заборавио ни главну намеру свога доласка у Београд. Како Југовић није био у то време у Србији, јер је још августа месеца послан у Влашку, то је највећи део послова у Савету морао пасти на Доситеја и он је неуморно радио. У једном извештају, посланом страним новинама у новембру, јављено је како је Савет донео решење, да се предузму нарочите мере ради ширења просвете и науке у земљи и како је наређено управним старешинама по нахијама да нарочиту пажњу поклоне школама и васпитању деце[2]. Зар се на овоме послу на први поглед не види рад Доситејев? И заиста, већ у извешта-

[1] Моји исписи из петроград. архива. Писмо Родофиникиново кнезу Прозоровском од 9 новембра 1807 год. — Moniteur 1807. Бр. 325. Допис из Земуна од 21 октобра.

[2] Moniteur. 1817. Бр. 361. Допис из Земуна од 22 новембра Augsburg. P. Zeitung. Допис из Земуна од 9/21 декем. 1807 (Српска Независност 1903. бр. 92).

јима, који су послани страним новинама крајем 1807 и почетком 1808 год., видимо *Доситеја као директора свију српских школа* који се труди да не само у Београду већ и по осталим местима у Србији отвори школе по немачком плану, који је, нема сумње, он изабрао као најбољи, а већ новембра месеца он је отворио школу у Београду под својим директорством. Вест која је о тој школи допрла у стране новине, гласи: „Још од месеца новембра по-„стоји у Београду завод намењен за васпитање омладине (il existe à Belgrade un établissement destiné „à l'éducation de la jeunesse) и уређен је по немач-„ком начину а под управом ученог Србина *Доси-„теја Обрадовића* (nommé Thosside Obradovitch). „По заповести Сената српске школе и по осталим „варошима и главнијим селима уредиће се по истом „плану“[1] — то јест по немачком начину.

Каква је била та школа коју је Доситеј засновао и постао њеним директором, данас се при недостатку грађе не може ништа одређено рећи. Основна школа у Београду постојала је и пре доласка Доситејева, а не мислим да би то била ни она школа у којој су се учила и васпитавала покрштена турска деца, јер су она већ толико била спремна да је држан испит (негде крајем новембра или у декембру) на којем је Доситеј, као директор школа, заједно са Чардаклијом био присутан, као што и сам вели у једном писму писаном крајем 1807 године. „Ово дана били смо на егзамену 85 новокрштене дечице и момчића“.

Како се Доситеј већ у почетку 1808 год. помиње као васпитач Карађорђева сина Алексе, који је становао код свога васпитача у кући Чардаклиној, то бисмо били склони да мислимо да је ова Доситејева школа била почетак оне Велике Школе којом је доцније Југовић управљао. Не може се замислити да је Доситеј од новембра 1807 до септембра 1808 предавао само Карађорђевом сину. Морала

[1] Moniteur. 1808. Бр. 41. Допис из Земуна 3/15 јануара.

је постојати школа у којој је поред Карађорђева сина било још ученика које је Доситеј учио. Да овако мислимо, нагони нас још више то што ни у Родофиникиновим ни у немачким извештајима нема помена да је Југовић отварао какву вишу школу. То помињу само Вук Караџић и Баталака. И по томе мислимо да је ова Доситејева школа од новембра 1807 године била као припрема оној коју је у септембру месецу отворио Југовић, пошто се Доситеј није више могао занимати тим послом као директор свих школа и као члан Управног Савета. Према томе мислимо да се Југовићева школа развила из Доситејеве. Доситеј, дошавши у Србију, постао је директором свију школа, што би одговарало у неку руку данашњем министру просвете. Као директор школе остварио је једну од својих жеља, и при крају 1807 године отворио је школу у Београду, поставши уједно и васпитачем Карађорђева сина Алексе. О свом раду у школи говори у свом писму од 3 јануара 1808 године, писаном Стевану Константиновићу: „Ублажавам малену дечицу „и будући род људи, који ће видети да златни век „у свој царствује Европи! Ови су народи много „страдали: није шала пет стотина година! Кад Бог „да, да се у добро прављеније поставе и утврде, „имаће шта памтити и на чему Богу благодарити, „паметнији ће и срећнији постати“.[1]

Али Доситеј је имао и других жеља. Још док се бавио у Трсту, писао је Глиши Трлајићу у Петроград ради штампарије,[2] а кад је дошао у Београд, приликом распродаје турских кућа купио је једну пространу кућу и припремио је за штампарију, коју је, како изгледа, мислио набавити уз помоћ земунских трговаца Михаила Павковића и Луке Кисића. С тога им пише 1 фебруара 1808 године: „Желим вас у мојем дому видети, који сам „у Београду за штампарију купио и приуготовио,

[1] Домаћа писма. Стр. 192—193.

[2] Мезимац Д., Обрадовића. Стр. 4.

„ако Бог изволи нам благополучан даровати мир, и „ако се ова прекрасна земља у добро уређење и „стање постави, а пређе тога о штампарији није ми„слити“.[1]

Међутим послови друге природе почели су га све више одвлачити од просветног рада. Како је децембра 1807 године Управни Савет сасвим премештен из Смедерева у Београд, то је током месеца јануара 1808 претрпео корените измене и на седници од 18 јануара 1808 године изабран је за члана Управног Савета Доситеј, оставши и даље директором школа.[2] Од тога времена морао је радити у Управном Савету на уређењу земље и трудити се око подизања школа. У току ондашњих политичких трзавица, у сукобу аустриских и руских интереса у Београду, где је била јако развијена шпијунажа пуна разноврсних интрига и клевета, положај Доситејев био је врло тежак. Али исправан свакад, чист у свакоме послу, савестан и марљив, не гледајући на своје већ на опште користи, он је стекао поверење код већине старешина, а поштовали су га и Карађорђе и Родофиникин. Како је о њему мислио Родофиникин, речено је раније, а Карађорђе оставивши Београд 18 јануара писао је 5 фебруара Чардаклији и Доситеју. У писму пита једнога и другога за здравље и вели како од растанка није за њих ништа разумео, а знајући да је Чардаклија болестан, пита га како му је, и је ли му лакше? Затим: „Ја се вама двојици препоручујем, да ми за „свашта често јављате што ново добијете, и за сва„шта будите мукает и за тамошње старешине по „Београду јавите нама, да знамо шта се тамо по „Београду чини, или зло или добро, јер ми нико „правије неће казати него ви, јер данас мало правде

[1] Домаћа писма Доситеја Обрадовића. Стр. 140. и 141.

[2] Да је Доситеј као директор школа изабран за члана Управног Савета, види се по допису из Земуна од 9 (21) фебруара (Moniteur. 1809. Бр. 76) а да је и даље остао директором школа види се из писма П. Соларића од 12 марта 1808 године (Срп. Летопис, књига 25. Стр. 139).

„има“.[1] Али када је Карађорђе писао ово писмо, Чардаклија је већ био умро, а умро је увече 4 фебруара.[2] Погреб Чардаклии био је 5 фебруара и Доситеј се топло одужио своме пријатељу говором над гробом његовим. Говорећи да Бог и од људи на земљи и од анђела на небу прво тражи славу, вели како „сви умиремо и умрећемо, али слава имена „не умире ва веки; зашто слава је Божије својство „и с Богом ва веки живи и пребива.

„Умро је премудри Катић, умро је неустра„шими Конда, умро је бесмртни Чарапић и храбри „Жикић, али слава њихова неће умрети ва веки, „док је год на земљи српскога рода и имена. Имена „ће њихова славна и слатка бити српском роду „докле год нас Бог на земљи држи и догод име „српско буде на свету. Од ових славних и великих „људи ево, мила браћо, један, који пред нама лежи, „капетан Петар Новаковић Чардаклија.

„Довољно је година од кад се он за Србију „труди и мучи. Најпосле, када настаде најмучније „време за Србију, он по речи Христа... одрече се „од свега, што је човеку најмилије на свету: од „дома, од господства, од покоја и од супруге своје; „све то он остави и пређе у то време у гладну, без„оружану, сироту а од љутих врагова, као од стра„ховитих лавова, опкољену Србију; мучи се, труди „се, путује, подлаже живот свој сваким бедама и на„пастима за Србију; као апостол Павле за Христа „болује, умире; не могаше дисати за четрнаест ме„сеци. Но ништа то не може горећу љубав његову „преодолети и победити; најпосле не могући више „противу јестества борити се, преда тихо душу своју „Богу Творцу својему и пређе у крило небеског „оца Бога, где праведне душе находе вечну на„граду .. О, ти мила, верна Петра Чардаклије душо... „како си се за живота земном цару за нас молила,

[1] Моји исписи из петрог. архива. Карађорђево писмо као прилог уз писмо Родофиникиново од 10 фебруара 1808.

[2] Ib. Родофиникиново писмо од 10 фебруара 1808.

„тако се сада небесном цару за Србију моли, а име „ће твоје и труди твоји довека Србији достапа- „метни бити...“[1]

После смрти Чардаклине Доситеј је прешао с Карађорђевим сином Алексом и неко време становао код Родофиникина, који је имао на расположењу за становање пространи конак Кучук-Алијин.

У току 1808 године Доситеј као члан Савета, нема сумње, врло је много радио у Савету. Његов политички рад много је знатнији, него што се уопште досада мислило. У петроградским архивама има доста писама која је писала његова рука[2], што ће рећи да је често пута поред многих других послова у Управном Савету вршио и дужност секретара, нарочито у поверљивој преписци. Погдекад одлази и у Тополу, саветује се с Карађорђем и пише му потребна писма. У сукобима између Карађорђа и Родофиникина он се јавља као посредник; зна свакад утишати бујну нарав Карађорђеву и умирити његову плаховитост; уме тешка политичка питања представити Карађорђу и другим старешинама просто, лако и разумљиво[3]; умео се наћи у великим политичким заплетима и јасно видети шта је за земљу кориснија. Истина његови савети нису имали свагда успеха: једно, што је и он имао непријатеља у Београду, који су подбадали поједине старешине про-

[1] Срп. Летопис. Књ. 25. Стр. 83—86.

[2] На овом месту помињу се само нека писма, која је писала Доситејева рука у току 1808 године, тако:

12	јануара	1808	год.	Карађорђево	писмо	кнезу	Прозоровском.
20	марта	„	„	„	„	„	„
31	„	„	„	„	„	„	„
3	маја	„	„	Управнога Савета	„	„	„
14	„	„	„	„ „	„	„	„
19	„	„	„	„ „	„	„	„
3	јуна	„	„	„ „	„	„	„
3	„	„	„	Карађорђево	„	„	„
20	новембра	„	„	„	„	„	„

[3] О томе ваља видети Родофиникинова писма од 15 јануара, 17 фебруара, 22 фебруара, 26 марта, 7 маја 1808 године писана кнезу Прозоровском у Букурешт или кнезу Куракину у Беч.

тиву њега, а друго што је било тешко борити се са незнањем, које је владало како у простоме народу тако и међу старешинама. Доситеј је то разумевао и трудио се сваком приликом да обавести и уразуми, а ако му то није сваки пут полазило за руком, није се љутио, као Родофиникин, већ је праштао и опет се трудио да обавести. У таквом раду као урођеник Баната највише се замерио Аустрији, па с тога од аустријских агената није остављан на миру.

Из извештаја аустријскихухода јасно се огледа неизмерна мржња према Доситеју. Њега они по кадшто називају плеткашем, а врло често лицемером, превртљивцем, скитницом и другим именима. Нема сумње да је овакву мржњу Доситеј навукао на се својим јавним радом, који је јасно обележавао правац оне политике, који је Доситеј хтео дати Србији онога времена.

Готово у исто време кад је Доситеј дошао у Србију, дошао је и један аустријски шпијун поручник *Јаков Бреска,* који је пре тога био у Далмацији, и уходио Французе, а кад је дошао у Београд, показао се Родофиникину као пријатељ, који му је открио, тобоже, потајне везе између српских старешина и Француза. Родофиникин га је примио код себе у кућу и употребио за свога шпијуна, а кад се овај био толико избезумио да је не само по чаршији тукао поједине трговце, него негде у марту 1808 године, у дому Родофиникиновом напао ружним речима и Доситеја, Родофиникин му нареди да одмах остави Београд и Србију, што је он учинио и отишао у Влашку у Букурешт. Тамо нађе аустријскога консула *Игњата Бренера,* с којим је прошле године стајао у вези Иван Југовић. Живећи у Београду осам месеци у кући Родофиникиновој, Бреска је имао прилике да позна Доситеја и о њему је дао Бренеру овакву оцену: „врло знатну улогу „у Београду игра познати филозоф Обрадовић, „прави лицемер (ein wahrer Tartuffe), који код Ро„дофиникина ружи Савет, а код Савета Родофи„никина, и дражи их једне против других.

„Као васпитач Карађорђева сина он седи поред „свога питомца у кући у којој је Савет. Мржња „коју он гаји према Аустрији, безгранична је, и он „се труди да ту своју мржњу према Аустрији усади „и развије не само код српских власника (Machthaber) „већ и код њихове деце као директор школа (als „Vorsteher des Schulwesens) и код целога народа.“[1]

Из овога извештаја јасно се види какав је био моћан утицај Доситејев како на старешине тако и на омладину, која је учила под његовом управом, као и у опште на прост народ. Овај извештај допуњује други од 5 јуна (24 маја) у коме се вели:

„Карађорђе се врло мало труди о унутрашњој „управи земље. О томе се брине понајвише Младен „(Миловановић) човек здраве памети. Али на жа„лост обојица (Карађорђе и Младен) налазе се у „многоме (in vielen Puncten) под штетним утицајем „злогласнога Обрадовића... Осим Младена, совет„ника Аврама и пређашњега секретара Југовића, не „изузимајући ни Карађорђа, којега г. Родофиникин „непрестано почаствује краљевском титулом, све је „расположено према Аустрији; па ипак велики углед „који претворица (Heuchler) Обрадовић има код нео„бразованога народа, чини да може Србе лако на„говорити да освоје оне области које су под Аустри„јом, а нарочито темишварски Банат, где је неза„хвални филозоф угледао света. И тако овај народ, „који тек што се ослободио турског јарма, мисли „на освајања, а најжалосније је то, што ту мржњу „према Аустрији развијају неверни цесарско-краљев„ски поданици.“[2]

Поменули смо раније да је Доситеј имао противника у Београду, а зна се да је у почетку 1808 године дошао у сукоб с Иваном Југовићем. Није могуће на овом месту опширније говорити о Југо-

[1] Извештај аустријскога консула у Букурешту Бренера министру Стадиону у Беч од 30 (18) маја 1808 год. (Архив Академије Наука. Исписи Dr. Владана Ђорђевића из бечког архива).

[2] Извештај Иг. Бренера из Букурешту од 5 јуна (24 маја) 1808, министру Стадиона у Беч.

вићу, али је потребно поменути да је Југовић био човек, како вели Родофиникин у једном писму, врло немиран и злобан и ако учен, да је у Аустрији отеран са свих места, на којима је служио, и најпосле да га је и Карађорђе отерао из Управнога Савета[1]. Ову оцену Родофиникинову о Југовићу потврђује и његов ученик Вук Ст. Караџић, кад за свога учитеља вели: „Коликогод што је Југовић био научен „и паметан, толико је био поносит и бијесан: слабо „је ко могао с њиме лијепо говорити осим онијех „људи којијех се бојао или од којијех је што тражио... Казао сам како је до подне пио ракију, а „исто је онако послије подне пио црно (неготинско) „вино, и може бити да му је то прекратило живот.“[2] Осим тога ваља рећи да је Југовић поред тога што је био тако „бијесан“, како каже Вук, био уз то присталица аустријскога утицаја у Србији и у том правцу живо радио и агитовао још од свога састанка с аустријским консулом Игњатом Бренером у Букурешту (16 октобра 1807 године). Због таквога рада дошао је у сукоб прво с Родофиникином, па онда са свима онима који су тражили руску заштиту а нарочито са Петром Н. Чардаклијом. Жива агитација Југовића као и његови састанци с појединим аустријским агентима у Београду, нису могли остати потпуно тајни. Родофиникин и П. Чардаклија сазнали су нешто и он је крајем 1807 године заједно с Ј. Гагићем истеран из Управнога Савета. Како је у то време Доситеј седео код Чардаклије у кући, а већ истакнут као велики противник аустријскога утицаја у Србији, то, као „поносит и бијесан“, Југовић није марио за Доситеја. С тога кад Доситеј написа у стиховима натпис на гробном камену више гроба Чардаклијина, Југовић напише пасквилу против мртва Чардаклије такође у стиховима, у којима је нападао и на Родофиникина. Доситеј одго-

[1] Моји исписи из петроградских архива. Писмо Родофиникина од 30 новембра 1808.

[2] Правителствующій Совѣтъ Сербскій (1806) стр. 91

вори на ту пасквилу својим саставом у прози, који се починьао: „у лажи су кратке ноге“, који је преписиван и читан. Сад се Југовић окоми против Доситеја пишући „којекакве мале стишиће“ против њега и растурати их међу своје пријатеље.[1] Осим тога Доситеј је био написао поздрав у стиховима на нову 1808 годину цару руском и К. К. Родофиникину, што је доцније и штампао у Млецима 22 марта исте године. Југовић је исмејао и те стихове.[2] У опште, све што је ишло у прилог рускога утицаја у Србији, Југовић не само да је исмејавао већ се свима силама трудио да тај утицај сузбије. У осталом, ми ћемо опширније говорити о раду Ивана Југовића на другом месту. Овде смо поменули ово само колико да се обележи веза између ова два спремна и учена човека и да се види стање у коме се Доситеј налазио у почетку 1808 године. Ову мржњу Југовићеву против Доситеја између осталога изазвао је и избор Доситејев за члана Управнога Савета у оно време кад је Југовић отуда истеран. А како је био злобан и осветољубив, то није бирао начин ни средство у борби против оних за које је држао да су му противници. Из бележака и архивних аката онога времена не види се да је Доситеј дао повода Југовићу да онако пише против њега. Крив је био у очима Југовићевим зато што је писао поздрав за нову годину Родофиникину, што је држао посмртну реч и написао на надгробном камену натпис своме пријатељу и заиста заслужном Петру Чардаклији.

Има још једна ствар, коју ваља овде поменути, а која по свој прилици има везе с Доситејем. Поменути стихови Доситејеви испевани на нову 1808 годину, штампани су, као што је раније поменуто, у Млецима 22 марта 1808 године. Те стихове, као год и раније поменуте песме, аустријска власт била

[1] О овоме опширније код Вука Ст. Караџића Правителст. Совѣтъ Сербскій, стр. 84—88.

[2] На истом месту, стр. 88—91.

је забранила да се растурају међу Србе. У половини 1808 године (месеца јула) дође из Саксоније у Земун некакав Србин трговац *Марко Добрић* у намери да пређе у Србију, да се види са својим сродницима, да види своју отаџбину и да види не би ли могао ухватити какве трговачке везе са Србијом. Пролазећи кроз Беч видео се с руским послаником кнезом К. Б. Куракином, и овај му даде неко писмо да понесе Родофиникину у Београд. Добрић, кад дође у Земун (у почетку јула), потражи да пређе у Србију, али му власт аустријска не даде пасош, те с тога пошље поменуто писмо по прилици. Кад за то сазна власт у Земуну, ухвати Добрића и баци у затвор, па га потом спроведе главној команди у Петроварадин, где га подвргну испиту: Какво је писмо носио? Од кога? Шта је у њему и т. д. Између осталога питан је: Какве је књиге послао у Београд? На што је Марко одговорио: *да је послао похвалну оду Србима наштампану у Саксонији.*[1] Ова ода мислим да има везе с Доситејем и можда се тиче које од поменутих Доситејевих песама или је можда ту песму спевао сам Марко Добрић а књиге послао Доситеју.

Према писму Карађорђевом од 3 јуна 1808 године, које је писано у Тополи, на коме је печат Карађорђев и упућено кнезу Прозоровском а писано руком Доситејевом, мислимо да је Доситеј у то време био у Тополи. Можда је то оно бављење његово у Тополи за које по М. Ђ. Милићевићу а по казивању Јокића Андра Гавриловић мисли да је било у пролеће.[2]

Кад је Доситеј постао чланом Управнога Савета и кад су на њега пали многи послови народни ма да је и даље остао директором школа (Vorsteher des Schulwesens) или како то П. Соларић вели *„главни*

[1] Моји исписи из петроград. архива: Писмо Родофиникина кнезу Куракину у Беч од 5 јула 1808 и кнезу Прозоровском у Букурешт од 25 јула с прилогом о испитивању Марковом у Петроварадину.

[2] А. Гавриловић, Доситеј у Србији 1807—1811. Стр. 24.

надзиратель училишта", разуме се да није могао дуго вршити дужност директора школе коју је сам отворио. Изгледа да та Доситејева школа није имала своје засебне зграде, већ да су ученици њему долазили или је негде била привремено смештена. Тај посао око школе требало је поставити на бољи темељ, а бригу о томе морао је водити Доситеј, који је као главни надзорник свих школа био дужан да у Управном Савету заступа школске и просветне интересе. Како је Југовић у то време био изван службе а у оно време после Доситеја најспремнији човек у Београду, који је још 1801 године био професор у Карловцима и предавао у другом разреду гимназије, то је он био понајзгоднији да настави у школи рад Доситејев.

С тога је школа Доситејева била преуређена. Управни Савет по одобрењу Карађорђевом одредио је плату Југовићу у 1500 гроша годишње, затим је одредио једну кућу, у којој би се могла сместити школа, а која се налазила преко пута оне зграде на којој је 1908 године мермерна плоча ударена као спомен на стогодишњицу отварања „Велике Школе". Кад су све припреме биле готове, кад су прикупљени ученици који ће се у тој школи учити, она је освећена и Доситеј је пред свима члановима Управнога Савета, пред митрополитом, пред грађанима и пред будућим ученицима држао свечан говор у највећој соби, која је намењена учионици. Говор Доситејев имао је два одељка. Први је одељак био као неки увод, који се тицао непосредно прилика у Србији, сакупљених ученика и њиховога будућег рада, као и значаја који ће ти ученици имати кад сврше школу у отаџбини својој. А други део тицао се уопште поштовања према наукама, које треба сваки човек да има. У уводу Доситеј се обраћа ученицима: „Возљубљени ученици! Бог преблаги и „многомилостиви избавља земљу нашу и љубимо „отечество од сужанства турскога, а ми ваља да се „старамо да избавимо душу нашу од сужанства ду„шевнога, то јест: од незнања и слепоте умне. Благо

„вами ако будете учитељем покорни и послушни, „и ако возљубите мудрост и науку, зашто ово су „дарови Божији најмногоценији! Благо и целоме „народу српскому, ако ви постанете и будете бла-„гољубиви, правдољубиви и просвештени! Од вас „ће се сва нација наша просветити и на свако до-„бро наставити, зашто ви ћете бити с временом на-„родни поглавари, судије и управитељи, и од вас „ће зависити свеопште народно благополучије, чест „и слава! Ако ли ви будете — сачувај Боже! — зли, „неправедни, грабитељи и мучитељи, тешко народу „и с вами заједно! Зато, дражајши ученици, будите „благонаравни и послушни учитељем вашим, — учите „се и просвештавајте се у наукама и добродетељи, „и бићемо сви срећни и честити, пред Богом и пред „људма, које да нам дарује благи Бог! Амин!“[1]

Нема се података да се тачно утврди кад је 1808 год. освећена и кад је започела Велика Школа. Бата-Лака вели да је требало све да се припреми како би школа могла отпочети *1 септембра*, а на основу Бата-Лакиног казивања А. Гавриловић узима као вероватно да је освећена у недељу 30 августа а отпочела 1 септембра.[2] Могуће је да је тако, али из казивања Вукових и Бата-Лакиних не може се утврдити ова вероватноћа. Вук казује да су по препоруци Младеновој Карађорђе и Савет одредили Југовићу 1500 гроша плате на годину.[3] Бата-Лака казује како је намеру Југовићеву да отвори Велику Школу Младен од стране своје и Савета представио и Карађорђу, а овај не само што је тако узвишену и патриотску намеру Југовићеву одобрио, него одмах наредио да се и једна од турских кућа њему даде за ту цељ.[4]

Оба мемоариста помињу да је посао око припреме за отварање школе рађен са одобрењем Карађорђевим. Из писама Родофиникиновиx зна се да

[1] А. Гавриловић, Београдска Велика Школа. Стр. 16—17.
[2] А. Гавриловић, Београдска Велика Школа. Стр. 18.
[3] В. Караџић, Правителств. Совѣтъ. Стр. 81.
[4] Бата-Лака, Истор Устанка. Стр. 386.

је Карађорђе дошао у Београд 7, а отишао из Београда натраг у Тополу 9 септембра. Родофиникин не наводи никакав нарочити политички разлог због којега би Карађорђе долазио у Београд, већ напомиње само то, да је његов долазак био користан, јер га је Родофиникин том приликом измирио с Младеном.[1] Овај долазак Карађорђев у Београд о Малој Госпођи ми бисмо довели у везу са отварањем Велике Школе, и све оно што је Савет урадио и Карађорђе одобрио за Велику Школу, мислимо да је урађено том приликом и ако није искључена могућност да су се такви послови могли свршити и преко писама, само онда не знамо зашто је Карађорђе долазио у Београд о Малој Госпођи? Није немогуће да је и свечаност о отварању В. Школе извршена на Малу Госпођу.

После отварања Велике Школе рад на политичком пољу све је више заузимао пажњу Доситејеву. Истина, он је од друге половине септембра патио од грознице, која га је с малим прекидима морила све до половине марта 1809 године, али и за то време, кад год би му било боље, радио је на општим — народним — пословима. Не може се на овоме месту опширно говорити о раду Управнога Савета и о предлозима секретара Стевана Живковића за административну поделу земље, за организацију војске, за експлоатацију рудника, за подизање барутних магацина, за реформу народних школа и т. д., који су претресани у Савету, где је и Доситеј, као члан Савета и најспремнији од свију саветника, морао, у колико је доспевао од слабости, давати своје мишљење и трудити се да се све уради како ваља. Међутим је Родофиникин по заповести кнеза Прозоровскога у то време спремао устав за унутрашњу управу српске државе, али онако како је он то схватао са гледишта руско-политичких интереса. Тај посао био је готов крајем октобра, и

[1] Моји исписи. Родофиникиново писмо Прозор. од 10 септ. 1808 године.

он га је послао 2 новембра кнезу Прозоровском. Затегнутост између Родофиникина и Карађорђа, која је настала одмах по доласку Родофиникиновом у Србију, достигла је врхунац у ово време када је спреман овај нов устав за унутрашњу управу и када је Родофиникин одлазећи преоденут у Голубиње да води преговоре за мир између Срба и Турака преко видинскога митрополита без учешћа и једнога од српских старешина. Како је Родофиникинов устав од августа 1807 године био наперен противу Карађорђа и против потпуне независности земље, то су се Карађорђе и њему одане старешине бојали да им се овим новим уставом, који су спремали Руси, не сручи за врат што горе него што је било урађено првим Уставом. С тога су Карађорђе и њему одане старешине, да би омеле радњу Родофиникикинову, крајем новембра и почетком декембра 1808 године, спремили нови устав у смислу Карађорђевих личних интереса и потпуне независности земље.[1]

Овај Карађорђев устав од 1808 године, и ако је постао из личних потреба Карађорђевих, *јесте први писан и формалан акт самосталнога уређења обновљене Србије у коме је проглашено велико начело народне самосталности*, на које је насрнуо како Паулучи, као изасланик рускога Министарства Иностраних Дела приликом грађења оне конвенције од 28 јуна под Неготином, тако и Родофиникин, као руски дипломатски агент, приликом грађења устава од 8 августа 1807 године. Такав рад од њих није тражио ни цар ни руски министар иностраних дела, обојица су то радили највише због својих личних интереса и препорука код претпостављених.[2]

У овом судару између Родофиникина и српских старешина, који су тежили потпуној самосталности обновљене државе, за нас је од великог зна-

1 Ст. Новаковић. Устав. питање и закони Карађорђева времена. Београд, 1907 год. Стр. 38—42.

2 На истом месту.

чаја да знамо на којој је страни био Доситеј, као најученији Србин онога времена. И кад не би било онога писма које је Доситеј писао из Кладова јануара 1811 године, по свој прилици Карађорђу, и онога казивања Младенова у Бесарабији о Доситеју, које је забележио Сима Милутиновић, ми бисмо из онога што је досад речено, могли знати да је Доситеј био на страни Карађорђа и потпуне српске независности. Али има и нешто друго што нас још више у томе утврђује. Први договор за Карађорђев устав од 1808 године учињен је у Тополи о Карађорђевој слави Св. Клименту, 25 новембра. На слави су биле многе старешине и чланови Управнога Савета, о чему говори Родофиникин у своме писму кнезу Прозоровском од 30 новембра 1808 године: „25 новембра, вели се у том писму, дан је „Св. Климента који Карађорђе празнује сваке го„дине, и овога дана скупљају се у његово село к „њему готово све старешине. Младен је изабрао „ово време да употреби у своју корист. Узевши со„бом поменутога Југовића отишао је Карађорђу. Уз „пут свратио се и кнезу Сими, где је био дошао и „шабачки командант (Лука Лазаревић)“.

Наводећи даље о чему су се код кнеза Симе саветовали, Родофиникин завршује своје писмо како су старешине отишле Карађорђу у Тополу „где се „и до данас саветују и још се нико није вратио „из села“.[1]

Питање је да ли је био у Тополи при овоме саветовању и Доситеј? Родофиникин не помиње ништа о томе, али у Војно Ученом Архиву Главнога Штаба у Петрограду има једно писмо Карађорђево, писано Доситејевом руком 20 новембра, а упућено кнезу Прозоровском[2] Судећи по томе писму може се поуздано рећи да је Доситеј 1808 године, још 20 новембра, отишао у Тополу, и да је био у го-

[1] Моји исписи из петроград. архива.

[2] Военно Ученный Архивъ Главн. Штаба, Дѣло о Сербахъ. № 257. Томъ IV. листъ 69--70 (превод на руски у Богишића. Разборъ... Стр. 198—199.)

стима код Карађорђа скоро до краја новембра, па према томе и да је био на саветовањима при договору за грађење поменутога устава.

У осталом један тако значајан посао, као што је договор за уставно уређење земље, не би се могао ни замислити без Доситеја, тим пре што је он био члан Управнога Савета, и што знамо да је Карађорђе много ценио како њега лично тако и његово знање и искуство. И ако ово није први одлазак Доситејев у Тополу, то мислим да је први пут тада био на слави Карађорђевој.

Политичке прилике у Србији како унутрашње тако и спољашње крајем 1808 и почетком 1809 биле су врло тешке. Утврђено примирје у Слобозији 12 августа 1807 године, које је вредило и за Србију ако и прећутно, још је трајало. Али неизвесност да ли ће се доћи до сталнога мира и шта ће Србија добити при његовом уговору, јако је утицала на духове у Србији. Неповерење у Русију, подстицано аустријским интригама, распалило је још јаче унутрашњу борбу старешина, а невешто завођење сталне војске изазвало је нереде у земљи, који су на неким местима довели до отворене буне противу старешина, као нпр. противу Стевана Синђелића. У то време Доситеј је био болестан од јаких грозница које су га тресле час сваки други, час сваки четврти дан, као што сам вели у једноме писму: „И „као да јој то јоште није доста: поче и у вече и „јутру и овде постане ужасно сраженије: удри она „на мене, а ја на њу, док најпосле даде Бог те ми „она окрете леђа и отиде некуда“.[1]

И за време те слабости Доситеј је, у колико му је стање здравља допуштало, радио државне послове, писао поверљива писма кнезу Прозоровском, утишавао распаљену борбу између старешина, ублажавао распре између Родофиникина и Карађорђа.[2]

[1] Домаћа писма, стр. 158—159.

[2] Моји исписи из петроград. архива. Родофиникиново писмо од 12 фебр. 1809 год.

Осим тога трудио се да тадашња београдска црква добије леп иконостас, јер дотле није имала готово никакав. За тај посао још у почетку 1809 године писао је у Карловце сликару Арсенију Тодоровићу, тражећи од њега да он изради поменути иконостас, али тако да прво изради ликове српских краљева и српских светаца. На то писмо, које није сачувано, одговорио му је Арса фебруара између осталога и ово:

„Ја немам ништа друго рећи на Ваш предлог „осим то да пристајем како год Ви удесите ствар, „и ето ме с кичицом и осталим онај дан у Београд.“[1]

Да ли је Арса свршио посао око сликања иконостаса и зидова београдске цркве, не знамо поуздано. Али да је тај посао свршен до маја месеца, видимо из Родофиникиновога писма од 20 маја у коме се каже да је посао око малања, иконостаса погођен за 2000 гроша (око 200 дуката), да су већи део новца дала поједина приватна лица. Како је ипак недостајало 65 дуката да се исплати, то их је положио Родофиникин из суме новца одређене на помоћ Србима.[2]

У ово време видимо још једну лепу црту код Доситеја. У Београду је постојала болница, у којој је било доста рањеника а мало средстава да се лече. Доситеј је обилазио и ту болницу, и дешавало се да је од своје сиротиње одвајао по што, и давао рањеницима који су се мучили у болници. Леп пример Доситејева милосрђа видимо према Топал-Ђорђу Петровићу из Ески-Загоре, који је дошао у Србију и 1807 године ранио се у колено при опсади Беграчика и лежао у болници више од годину и по дана. Сам Топал-Ђорђе о томе забележио је 1841 године године ово: „Кад сам се ранио, за годину и по дана „лежећи у болници нисам примо милостиње ни од

[1] А. Гавриловић, Доситије у Србији. Стр. 70.

[2] Моји исписи из петроградских архива.

„кога... до један цео дукат цесарски и то од покој-„нога Доситеја Обрадовића на велики петак.“[1]

Кад је реч о овој милостињи и о сиротињи Доситејевој, треба да се напомене да је Доситеј и као директор школа и као члан Управнога Савета вршио државне послове без плате све докле 1811 године није наименован за министра просвете. О томе он сам вели у једном писму: „Плате овде ни-„какве немам осим хране... и сам умерено живим. — „Не тужим се, но кажем што јест.“[2]

Међутим, крајем јуна 1809 године стање у Србији било је врло тешко. Због оклевања руског да пређу Дунав, неповерење према Русима достигло је врхунац. Проносили су се гласови како ће Руси оставити Србе да се сами боре против Турака. Говорило се како ће Родофиникин отићи из Београда и т. д. Карађорђе се на то све више пута тужио поред других и Доситеју. Да су то биле интриге аустријских агената, то је данас јасно, али у оно време Доситеј је могао само слутити откуда долазе такви гласови и трудио се, колико је год могао, да ублажи Карађорђа,[3] да му улије веру у добре намере Руса и да сузбије туђе интриге, које су сејане не само по Београду, већ и по унутрашњости Србије, о чему ће на другом месту бити говора. Доситеј је заиста могао врло јако утицати на Карађорђа, јер његов углед од почетка 1808 године не само да није опао у очима Карађорђевим, већ је много више порастао, што се види из једнога писма Родофиникиновога из 1809 године, у коме се за Доситеја вели: „Овај човек, може се рећи, ужива по-„верење целога народа српског који живи на аустриј-„ској страни, а особито га цени Карађорђе.“[4] И у

[1] Државна Архива у Београду. Минист. Просвете. 1841. Фасц. II. Рег. 47.

[2] Домаћа писма. Стр. 161.

[3] Моји исписи из петроград. архива. Родоф. писмо кнезу Прозоровском од 2 јула 1809 године.

[4] На поменутом месту. Родоф. писмо кнезу Прозор од 20 маја 1809 године.

најтежим приликама 1809 године, када је изгледало да ће Србија пасти и да су изгубљени сви напори Срба за ослобођење, Доситеј је рекао неким Србима који су га звали да с њима заједно бежи: „Ја сам „добегао у своју отаџбину, па сад ако она страда, „нека и мене погазе турски коњи.“[1] А кад је од страха турскога Родофиникин оставио Београд и побегао у Панчево са још неколико Срба, Доситеј не само што је остао у Београду, већ је умео охрабрити Врховнога Вожда, подржати му наду и улити веру у лепшу будућност. Јер, кад је Карађорђе 16 августа изјутра освануо у Београду и у конаку Родофиникиновом, нађе само Доситеја и архимандрита Спиридона Филиповића где ходају по диванани, и кад их запита зашто је побегао Родофиникин, они му не умедоше рећи, а кад их запита: „Па сад шта „да се ради? Народ је и без тога јако смућен и по„плашен, а сад ће се још више забринути и узнеми„рити?“[2] Доситеј му је одговорио:

„Господару, поступак је Родофиникинов са сваке „стране незгодан... али се поуздај у Бога и сада, „као што си и до сад увек радио, па се не бој ни„какве силе ни људске ни непријатељске! Само те „молим, господару, да се ти не смутиш, да не кло„неш духом и да се не изгубиш... Ти си се, госпо„дару, с овим народом, у име Божје, подигао про„тив Турака, да збациш јарам тиранства турскога „са српскога врата; освојио си толике градове; тур„ске си силе, као и ова садања што је, дочекивао, „надбијао и из Србије истеривао без Родофиникина „и без ичије помоћи. Бог милостиви... надам се да „ће и унапредак нам у помоћи бити и надам се „неће овај народ и тебе, Господару, без заштите „и помоћи оставити...“.

Може се лако замислити колики су утицај имале ове речи на Карађорђа кад су долазиле од човека, седамдесетогодишњега старца, кога је он

[1] М. Ђ. Милићевић. Поменик Стр. 458.

[2] Бата-Лака. Историја Устанка. Стр. 587—588.

заиста јако ценио и поштовао. А нико му то боље није умео рећи од Доситеја, нити би он коме више веровао, јер је још 1808 године испраћајући га са своје славе рекао пред многима : „Коекуде, овај чича „ако и не зна шта цареви ручају, зацело зна шта „раде, а то је баш оно што нам треба“.[1]

У немачким белешкама, писаним крајем 1809 године, говори се како су се у Србији по одласку Родифиникиновом јавиле три странке, од којих је једна била за то да се земља потчини царско-аустријској кући; друга је тежила Русији, а трећа желела да Србија постане самостална. Од тих странака, вели се у поменутим белешкама, била је најслабија она која је желела Аустрији, а најјача она што је теглила Русији. Као што се види, средња, по броју присталица, била је странка која је желела да Србија буде самостална. Судећи по свему ономе што се до сада зна о Доситеју, по његовим писмима и саветима која је давао Врховном Вожду и Саветницима, мислимо да је Доситеј припадао групи људи која је желела да Србија буде самостална и да је види у реду осталих европских држава.

Крајем 1809 а почетком 1810 године партијска и великашка борба биле су јако распаљене у Србији. Миленко се био одметнуо од Карађорђа, а Милоје Петровић истеран из службе подбадао је седећи у Остружници многе људе против Вожда. У таквим приликама тешко је било Доситеју наћи се међу домаћим несугласицама и сукобима, који су све јаче са стране распиривани, пошто је петроварадински командант држао страну Карађорђу а темишварски Миленку Стојковићу.

У тешким приликама и незгодама с Русима Карађорђе се крајем 1809 и почетком 1810 године обраћао за заштиту и помоћ Француској и Аустрији; затим, тражећи помоћ од Руса, у исто време слао је Југовића у Беч аустријском цару с пуномоћијем од 4 марта 1810 године. На све молбе које је Кара-

[1] А. Гавриловић, Доситеј у Србији. Стр. 22.

ђорђе слао преко барона Симбшена, Срби нису добили никаквога одговора, а сва заузимања Југовића и Симбшенова сина који су се бавили у Бечу седам недеља, остала су такође без успеха. Карађорђе, не добивши никакве помоћи ни заштите од Аустрије и Француске, обрне се опет Русима и ако преко воље, јер није имао куд на другу страну. Веровао је извештајима које је добио од Милана Обреновића из Влашке, и очекујући руску помоћ одбијао је Турке и спремао се за одлучну борбу.

За то време Доситеј је опет отпочео обраћати пажњу просвети и школама. Поред Велике Школе желео је да оснује и богословију у којој би се младићи спремали за свештенике и учитеље. О овој својој жељи писао је негде у пролеће војводи Петру Молеру. То се његово писмо није сачувало, али се сачувало писмо Молерово од 1 маја 1810 године као одговор на Доситејево, у коме се између осталога вели: „Сад на некоје тачке вашега писма „(да одговорим). Ваша жеља основати корисне школе, „завод у коме ће се пастири стада опремати нау-„ком и милошћу душевном, мора свакога родољуба „развеселити... Ту се тек нема друго шта казати „него само пожелети свака срећа чина таквог... има „доста (нас) који ће храбро војну водити на нашем, „али колико их је на вашем мегдану“.[1]

Али он није дочекао да му се та жеља оствари. Њега су друге половине 1810 године политички догађаји опет одвукли на другу страну. Нико боље од Доситеја није знао да Срби сами не могу учинити да Србија буде самостална. Знајући то, а познавајући добро судбу српскога народа под Аустријом, желео је да Србија постигне своју самосталност помоћу и заштитом руском, али само као савезница Русије. С тога су га обрадовали добри гласови које су Срби добили из главнога стана руске војске крајем маја 1810 године, па је зато писао 21 јуна Петру Молеру: „Сад нас благи Бог одушевљава благона-

[1] А. Гавриловић, Доситеј у Србији. Стр. 29—31.

„деждијем и славни нам гласови долазе од наших „савезника и великих заштитника.“[1]

Радећи више на политичким пословима откад је дошао у Србију него на просветним, њега је крајем августа била обузела жеља да још што за живота наштампа. С тога је 25 августа писао двојици фрушкогорских игумана како га је почела морити жеља за књигоиздавањем:

„Верујте ми, права је истина. — Чудновата је „ствар владајућа човеком страст... Хоће да штампа „било како било, и да би право знао да ће му се „у наштампаној хартији сир у бакалницама замота„вати... типоманија је необуздана! Пошао сам тим „путем, ваља вући напред, ил’ ми се хоће ил’ неће! „Втора част моји „Собранија вешти“ ваља да се изда, „да би знао у Камчатку поћи! — Ако се овде на„скоро нека уредба не уведе и ако се штампарија „не намести — с Богом моји бели двворови!“[2]

Па ипак Доситеј није отишао; а зашто, видећемо у идућем одељку.

IV

Договор старешина у Враћевшници о аустријској и руској заштити и милостима. — Доситеј на том договору. — Шта је решено у Враћевшници. — Под Лозницом после 6 октобра. — Доситеј код Лознице одређен за депутата у Влашку. — Доситејев одлазак у Влашку и бављење у Букурешту. — Карађорђев рад на другом уставу и вероватно учешће Доситејево у том раду. — Доситеј пре повратка у Србију наименован за министра просвете. — Његов положај као министра. — Његово писмо из Кладова од јануара 1811 године. — Сукоб између Миленка и Карађорђа. — Интриге аустријске распаљују унутрашњу борбу. — Указ којим се Доситеј поставља за министра. — Његови предлози за уређење и радња аустријских агената у Београду. — Доситејев амамет српским старешинама. — Његово последње писмо. — Судба његовог предлога о младим спремним људима за време министровања Југовићева. — Када је умро Доситеј?

[1] Домаћа писма. Стр. 171.

[2] На поменутом месту. Стр. 174—175.

У време када су Турци навалили и од Дрине и од Ниша, кад се Карађорђе трудио да их задржи на Дрини и на Јасици код Крушевца, када је руска војска дошла Србима у помоћ и борила се против Турака у Неготинској Крајини, — петроварадински командант барон Симбшен, испуњујући царске заповести по свом нахођењу, упути Управном Савету и Карађорђу три писма, у којима им јавља какве је милости учинио цар Србима. Између осталога јављао је како је за царскога конзула у Београду одређен Ј. Паулић.

Појава аустријскога конзила у Београду у тренутку кад су му се Срби најмање надали, била је ствар врло незгодна, јер тек што су успели да се опросте Родофиникина и да га одстране од српских послова при главној команди руске војске у Влашкој. Нарочито би била незгодна појава Паулића у Србији у тренутку кад су Срби мислили да морају избегавати сваку ситницу која би могла да увреди Русе, пошто су се надали да једино помоћу руском могу одбити турску војску, која је у то време навалила на Србију са запада и са југа. Осим тога Карађорђе је морао нарочито бити обазрив да долазак аустријскога конзула не изазове још јачу унутрашњу борбу, јер је знао да би његови супарници, нарочито Миленко и Петар, као најистакнутији приврженици руски, употребили то у борби против њега. Симбшенова писма примио је Карађорђе на Морави сузбијајући турску навалу пред долазак руске војске.

Међутим с руском војском дошао је био из Букурешта и Милан Обреновић, али се до почетка септембра није састајао с Карађорђем, и овај није знао у појединостима шта је Милан постигао као депутат у руском стану. Осим тога Карађорђу је јавио Доситеј из Београда како је тамо стигао некакав руски официр преко Аустрије као курир са некаквим писмом на француском језику из Петрограда за Карађорђа.

Долазак Миланов, долазак писама од барона Симбшена и овога из Петрограда тражили су да се састави каква скупштина старешина, те да се види шта да се ради. Међутим старешине и већина чланова Управнога Савета били су у војсци по граници, као и Карађорђе што је био на Морави. Како је Карађорђе пред Варваринску битку позвао некоје прваке на договор у Враћевшницу, то се, пошто по жељи рускога заповедника Орурка и војвода који су били на Варварину, није требао да учествује у борби, упути у Враћевшницу. Ко је био позван на договор, и ко је од старешина био на скупу у Враћевшници, не знамо тачно; али се поуздано зна да су били: *Карађорђе, Милан Обреновић* и *Доситеј Обрадовић*. Да је Доситеј заиста био у Враћевшници, знамо из извештаја земунских официра Перса и Ланца барону Хилеру у Петроварадин од 9 (21) септембра 1810; у коме се каже: „Сенатор Доситеј Обрадовић вратио се јуче (то јест 20 (8) септ.) у Београд из манастира Враћевшнице, где је међу српским старешинама држан договор (Unterredung der serbischen Häupter)“.[1] И са друге стране знамо да је Карађорђе позвао Доситеја и онога рускога официра, који је као курир донео преко Аустрије оно писмо на француском језику из Петрограда, да му обојица дођу у Враћевшницу.[2]

У Враћевшници имало је да се реши:

1. Шта да се одговори петроварадинском команданту Симпшену на она три писма и на царске милости из Беча;

2. Да се саслуша извештај Милана Обреновића о порукама руским из главне команде, и

3. Да се саслуша курир и официр који је донео оно тајно писмо из Петрограда и да Доситеј прочита и протолкује то писмо с француског на српски.

[1] Архив Академије Наука, Исписи Dr Влад. Ђорђевића.
[2] Моји исписи из петроград. архива. Рапорт Кутузова цару од 27 августа 1811 год. (Военно Ученый Архивъ Глав. Штаба. дѣло № 287 I лист 400—407.

Шта је решено по наведеним тачкама, види се из писама која су писана у оно време или доцније. Тако из писма Карађорђевог, писаног на сам дан битке на Варварину (6 септембра) барону Симбшену, видимо да га Карађорђе моли да се царске милости које им је цар учинио (тиче се аустријскога конзула за Београд), одложе за доцније време, што ће рећи да су аустријски предлози одбијени.[1] То је уједно и решење по првој тачци.

Решење по другој тачци видимо из писама Карађорђевога и Милановога. Карађорђе је писао из Враћевшнице Петру Добрњцу 5 септембра 1810 године и износио му како је стање у народу по крајевима око Левча, Крушевца и Дрине, па затим наставља: „али нужно находимо да сада час прије „иде г. Милан и г. архимандрит Филиповић (у главни „руски стан)... да нашу нужду покажу, да би ову „војску (руску) код нас задржали, и да би јоште „помоћи искали.“[2]

Из Милановог писма, писаног такође 5 септембра у Брусници, види се да је он изнео пред старешине руске поруке, па затим даље: „намера мога „посланства била је да у колико се може на веки „утврдим срећу нашега народа. То ћемо, надам се, „скоро добити. С тога ми је намера опет ићи до „главнога команданта (у Влашку) и молити за милости.“[3]

Из наведена три писма види се да су у Враћевшници између Карађорђа, Милана и Доситеја, а можда и других војвода који су могли доћи ту, решавано: хоће ли Србија поћи за Аустријом или за Русијом. Види се да је решено да се и даље ослања на Русију, али да се тражи још помоћи у војсци која би остала у Србији, у новцу, и другим ратним потребама.

[1] Отаџбина. Књ. XXIX. Страна 286—287. — Исписи Драг. Костића из беч. архива. 47.

[2] Споменик XXXVII. Стр. 119.

[3] На истом месту. Стр. 139.

У погледу тајнога писма из Петрограда наводимо овде један део поменутога Кутузовљевог извештаја цару: „... генерал Зäс трудио се да прикупи податке о овом куриру и његовом одласку (у Србију), и сазнао је: да је један од српских командананата(?) Доситеј Обрадовић, који је недавно „умро, позван Карађорђу заједно с куриром да „прочита писмо на француском језику ове садр„жине: „У почетку су се сви Срби родољуби ра„довали успесима Карађорђевим, али на жалост виде „да он сада тако рећи спава, не ради и не улази у „политику и не схваћа данашње њене намере и тиме „убија наду код свих родољуба; затим да је он „велики човек и отпочео је дело ослобођења у „такво време у које може постати заиста потпуно „великим, али се не уме користити случајем или „нема могућности, јер су му за тај посао потребни „људи, каквих он нема око себе (сад онај који пише „писмо говори о себи и о брату своме у Паризу и „тражи да му Карађорђе отворено каже шта на„мерава, па ће се он постарати да нађе и средства „(новаца) за остварење планова Карађорђевих. Из„међу осталога напомиње да у Петрограду за Србе „није ништа учињено нити се шта ради).“

Место потписа написано је било „тајни саветник“.[1]

О овом писму Карађорђе се саветовао с Доситејем. И Доситеј му је саветовао да на писмо не треба ништа одговарати, пошто онај који га је писао, није хтео потписати своје име. А куриру да се усмено захвали и каже да ће се дотичноме дати одговор тек онда кад он каже своје име.[2] На до-

[1] Поменути рапорт Кутузова цару из Ђурђева, од 27 августа 1811 год. № 575.

[2] Главна команда трагала је за аутором писма и за официрем који га је донео у Србију. Аутора није могла сазнати, али је официра ухватила. То је био некакав Михаило Сулиот, родом из Суле. Њега је Кутузов затворио у Каменец-Подолск, затим је предлагао цару да се премести у Кијев и стави под надзор (поменути рапорт Кутузова).

говору у Враћевшници, као што смо видели, кад су одређивани депутати за главни руски стан у Влашкој, није био одређен Доситеј, већ Милан Обреновић и Спиридон Филиповић, архимандрит. Може бити да је Доситеј нуђен и да се изговорио старошћу и тегобом дугога пута; можда је желео остати у Београду и довршити послове око отварања богословске школе. Међутим унутрашњи заплети тражили су баш искуство и знање Доситејево. Карађорђе као да је једино њему могао веровати. Ствар је у овоме: Пошто су одбијени Турци од Варварина, оде Карађорђе у помоћ Лозници. Кад победи Турке на Лозници (6 октобра), случајно сазна од рањенога Луке Лазаревића да се Јаков Ненадовић пре онога састанка у Враћевшници састајао са Миланом Обреновићем, а после тога да се састајао с многим пограничним старешинама на Дрини и договарао како и на који начин да се ограничи власт Карађорђева; затим да су и Јаков и пограничне старешине на Дрини тражиле од Милана да по повратку у Букурешт захтева од главнога команданта да се у руском главном стану напишу уредбе и закони, по којима би се морали управљати и Карађорђе и Савет.[1] Карађорђе бојећи се да се опет не уради нешто слично оној Паулучијевој конвенцији или оном уставу Родофиникиновом од 1807 године, у договору са старешинама који су били код Ло-

[1] Јаков Ненадовић састао се с Миланом негде пре 18 августа и договарао шта да траже од Руса. У свом писму грофу Цукату од 22 августа 1810 год. писаном на Рожњу вели: да се састајао с Миланом Обреновићем, да се по растанку с њиме састајао са свима пограничним старешинама и да је жеља свију старешина: да се од цара руског измоли право Србији, уредбе и закони да се сложе, по којима ће се управљати у Србији. Обилазећи пограничне старешине Јаков је узео у истом смислу „Свидетелство“ од Анте Богићевића писано у Лозници 18 августа; од Луке Лазаревића, писано у Лешничком логору 21 августа; од Петра Молера писано у шанцу на Бауриhу 22 августа, и тима додао своје „Свидетељство“, датирано у Ваљеву 20 августа, па све то послао Милану с опширним писмом такође датираним у Ваљеву 21 августа (сва ова писма у Државној Архиви у збирци Мите Петровића).

знице, одреди да иду у главни руски стан као депутати Милан Обреновић, Миленко Стојковић и Доситеј Обрадовић. Прва двојица били су противници Карађорђеви и да би њихове намере у неколико осујетио, Карађорђе је изабрао Доситеја као најспремнијега човека, који је најбоље разумевао потребе земље и народа и коме је потпуно веровао да ништа неће урадити против земље и против његове власти. Чим је то учинио, одмах је из логора код Лознице 9 октобра написао писмо Милану Обреновићу и Миленку Стојковићу и издао пуномоћије свој тројици депутата. Не знамо да ли је Доситеј морао из Београда долазити под Лозницу Карађорђу да се договори с њиме о ономе шта му је ваљало тражити од Руса. Према поменутом писму Карађорђевом од 9 октобра могло би се узети као да је долазио, јер Вожд у њему пише Милану и Миленку:

„Преко секретара Лазара Војиновића добио „сам извештај ваш, који сам давно очекивао, на који „кад би хтео главно-командујући обратити пажњу, „уверен сам да би тачно сазнао стање народа и не „би отказао своју милост.

„С радошћу сам јавио и Народном Савету и „старешинама који се овде налазе, и у договору „с њима шаљем вам пуномоћије у којем је придру„жен вам, као сарадник у пословима који су вам „поверени, г. Доситеј Обрадовић, члан Народнога „Савета, и надам се да ће он у тако важном послу „бити врло корисан... и молим да се г. Обрадовићу „одаје потребно поштовање, које је он бавећи се „код нас потпуно заслужио... Заједно с г. Доситејем „шаљем вам и Лазара Војиновића".[1] Истога дана Карађорђе је писао и Петру Добрњцу и јавио му да у „договору са Саветом и свима старешинама „шаље од стране народа као пуномоћнике г. М. „Стојковића, г. М. Обреновића и г. Доситеја Обра„довића с важним пуномоћијем поћи главно-коман„дујућем да раде о општем благу (народа). Ви из-

[1] Моји исписи из петроградског архива.

„волте састати се с пуномоћницима и замолите да „сазнате садржину повереного им посла, и не сумњам да се и ви, као прави поборник општега добра „народног, нећете сложити“.[1]

Према овим писмима Доситеј је с Лазаром Војиновићем морао отпутовати негде после 9 октобра, тако да се пре 19 октобра састао с Миленком и Миланом и већ 19 октобра јавили се писмом Карађорђу, затим пре 26 новембра прошли су кроз Краљево[2] и крајем новембра или почетком декембра били су у Букурешту.

Српски депутати дошавши у Букурешт изашли су пред главнога заповедника руске војске грофа Н. М. Каменскога пре 12 декембра, а тога дана Каменски је написао рапорт министру унутрашњих дела, у коме помиње сва три опуномоћена депутата српска, како су му предстали са пуномоћијем од Врховнога Вожда и Управнога Савета и молили га:

1. да се уведу руски гарнизони у све тврђаве српске; и

2, да се пошљу у Србију двојица чиновника да израде законе и уведу ред у земљи без којега не могу живети, пошто је народ због незнања старешина претрпео многе несреће.

Ниједну од ових молаба Каменски није могао испунити. На прву тачку одговорио им је да не може слати гарнизоне у све тврђаве српске, али да може послати у Београд извесан одред војске под изговором да чува магацине који се тамо подижу. „Али у исто време, вели Каменски, нисам им затајио „да ћу најоштрије заповедити одреду да се нико од „руских војника не сме мешати у њихове унутрашње „ствари“.

На ово су одговорили српски депутати (Миленко и Милан) да ће присуство ма и најмањег одреда руске војске у Београду потпуно задово-

[1] Споменик XXXVII. Стр. 120.

[2] Карађорђе пише 26 новем. 1810 год. депутатима и вели да му је генерал Зас јавио како су прошли кроз Краљево у Влашкој (међу мојим исписима).

љити њихову жељу, која се састоји у томе: да се прекрате раздори српских старешина и да се задржи Карађорђе од корака противних народној користи.[1]

Што се тиче друге тачке, гроф Каменски одговорио је српским депутатима: да им не може дати писце закона и уредаба: „заповедићу ипак, вели Ка„менски, војном началнику који тамо буде с војском, „или ћу послати тамо друго лице које се неће смети „мешати ни у каква њихова (унутрашња) посла, већ „ће им давати само некоје савете при увођењу реда „у колико је то могуће према данашњем стању њи„хових послова“.[2] За таквога чиновника био је одређен Недоба, који је и раније био у Србији при Родофиникину. Према упутствима која су дата Недоби, њему је заповеђено да се у послове управе земљом, у дела судска и полицијска нипошто не сме мешати ни делом ни речју, те да тиме не да повода ни Србима ни Аустријанцима да подозревају као да Руси желе да утврде своју власт у Србији, „али ипак није по„требно разглашавати да је таква заповест издана, „вели Каменски у поменутим упутствима, како би се „тиме задржао страх у срцима неблагомислећих и „тиме се задржали од свакога корака штетног ин„тересима нашим и користима српскога народа“.[3]

Као што се види, депутати су успели да Руси пошљу Србима помоћи у војсци, новцу, оружју и муницији, а у погледу закона и уредаба, на чему су највише радили Милан и Миленко, депутација је добила негативан одговор. Уз то треба напоменути још да је Милан умро у Букурешту, те су тако остали само Миленко и Доситеј,[4] који су, према

[1] Моји исписи. Рапорт Каменскога министру иностр. дела од 12 декембра 1810 год.

[2] На истом месту.

[3] Моји исписи. Писмо грофа Каменскога генералу Засу од 20 декембра 1810 године.

[4] Милан је по свој прилици умро 16 декембра, као што стоји записано на надгробном камену, а списак ствари које су остале иза Милана, а који се налазе у збирци писама Мите Петровића, биће да је писан 18 декембра а не 8, јер је Милан био жив још 12 декембра.

писму грофа Каменскога од 5 јануара 1811 године Карађорђу, враћени у Србију, а које је, према писму Петра Добрњца Карађорђу из Кладова од 12 јануара, Добрњац очекивао тога дана у вече у Кладову.

Карађорђе, сазнавши од Луке Лазаревића и од Лазара Војиновића, Миланова секретара, тачно шта су намеравали његови противници, бојао се да се у Букурешту опет не начини какав устав, који би био наперен противу његове власти, као онај од 8 августа 1807 године, с тога се потруди те задобије за се Јакова Ненадовића, који је још у фебруару 1810 године оженио свога сина Јеврема јединицом Младеновом. Осим тога, не знајући шта су урадили депутати у Влашкој, науми да предухитри намере својих противника и да земљи даде са̂м како устав тако и нове уредбе. То је и учинио на скупштини свију старешина 8, 10 и 11 јануара 1811, остваривши тиме пројекат покојнога Боже Грујовића од 1805 године, разделивши Управни Савет на *Министарство* и *Велики Вилајетски Суд*. У исто време донесено је на скупштини (на којој је било 66 старешина из целе земље) решење да се из земље истера сваки онај који се тима уредбама не би покорио. Све је то свршено пре доласка руске војске и српских депутата у Београд. Према решењима јануарске скупштине, за министре или за чланове тајног кабинета, како га називају аустријски агенти, били су наименовани:

1. Младен за министра војног,
2. Миленко „ „ иностраних дела,
3. Јаков „ „ унутрашњих дела,
4. Доситеј „ „ просвете,
5. Добрњац „ „ правде, и
6. Кнез Сима „ „ финансија.

Кад је 18 јануара 1811 године обзнањивано нахијским старешинама по унутрашњости о постављању министарства, кад је дошао ред на Доситеја речено је: „Господин Доситеј Обрадовић попечитељ (министар) је народне просвете; он ће знати (пра-

вило) за просвету издавати и ако у нахији учитељи требају, од њега иштите“.

Нас се на овом месту не тиче даља борба која се развила између Карађорђа с једне, Миленка и Добрњца с друге стране. Само ћемо напоменути толико да су Миленко, Добрњац и Доситеј Обрадовић дошли у Београд заједно с руском војском 29 јануара, да су Миленко и Добрњац одбили да приме наменована им места у министарству, образованом према новим уредбама, а Доситеј је примио одређено му место.

Занимљиво је знати какав је био положај Доситејев у новом министарству. Ми смо у досадашњем излагању изнели да су Доситеја Аустријанци јако мрзели и називали га разним нагрдним именима. У извештају који је аустријски агент Ћук послао 30 јануара (11 фебруара) 1811 године петроварадинском команданту Хилеру, Доситеј је назван *старом скитницом* (der alte Vagabund)[1]. А то значи да су на њега гледали као на непријатеља аустријских тежња у погледу Србије. Исто тако из ранијега излагања, као и из целе Родофиникинове преписке, и ако га Родофиникин поштује и цени, и ако Доситеј пише похвалне стихове о новој 1808 години у част цара Александра I и његовога представника у Београду, нигде га не истиче као слепога привrженика Русије, а најмање као човека који би желео да Србија дође под руску власт. Све до 1811 године Доситеј није обележен као непријатељ Русије. Међутим руски људи почињу сумњати на њега после 1811 године, као да се придружио људима који нагињу Аустрији. Тако у једном извештају који је 14 фебруара послао Недоба генералу Засу а у коме се говори о прогонству из Србије Миленка и Добрњца, вели како су они 9 фебруара отишли из Београда да узму своје породице, па да

[1] Архив Академије Наука. Исписи Драг. Костића из Бечкога Архива. Под бр. 70, лист 98. — Срп. Књижевни Гласник Књ. XXVI. Стр. 491.

иду у Влашку, па даље наставља: „Народ мисли да „Карађорђе не би овако нечовечно поступио према „њима да нису његовим умом овладали Југовић, „Младен, Грујовић секретар и сада придружени овој „шајци на зло готових људи *Доситеј Обрадовић*".[1]

Ми смо поменули раније да Доситеј није нагињао људима који су желели да Србија дође или под аустријску или под руску власт, рекли смо да је он желео да Србија буде независна и своја, као што је и Карађорђе желео[2]. У тој тежњи као да га је још више утврдио овај последњи његов пут у Влашку по народном послу код руске господе. Шта је он све тамо радио, шта је видео, данас се у оскудици података не зна. Али он није био задовољан тим путем нити оним што је постигла депутација. То се у неколико може видети из његовога писма писанога у Кладову одмах по доласку из Влашке, дакле негде после 12 јануара, и, како изгледа, свакако Карађорђу:

„За мога четиридневнога пута једва сам чекао „кад ћу стићи у Кладово. Ту моју жељу узроковале „су колико год путничке тегобе и препирке, што „се на путу могу имати и имају се, не мање толико „и осећање дужности, да се још одавде с вама поразговарам. Сад, хвала Богу, и то могу учинити, „и прилика се на мах за то укаже. Сад, помислим, „није друге већ седи и одмах пиши као но што се „казује или ти пева: како с коња, таки за трпезу. „Прво што вам имам казати јесте: човек ако ће и „по стотину пута неку ствар... у рукама имати, опет „ће, при сваком разгледању, ново и неопажено што „наћи моћи. И ја знавши многе земље и народе, „нисам опет лишен био и сада видети, на велико „дивљење, али не и на увесељеније, како наука још

[1] Међу мојим исписима.

[2] У једној немачкој ноти упућеној Хилеру од Т. Поповића, земунскога тумача, преко Червинке од 8 фебр. 1811, вели се за Карађорђа: он није руски, није ни аустријски, већ је молио независан да буде (sondern er hat gebeten unabhängig zu seyn).

„високо стоји изнад света простог јакога царства. „Видео сам солдате којима наши немају шта завидети, шта више морају се осећати веселим што „имају све боље и поспешније, осим државе своје, „коју они (Руси) имају од толико векова, а наши је „сада добити хоће. Нама ће Бог на помоћи бити, „јер ће нама дати за чим сви тежимо; нећемо ми „бити недостојни грађани своје државе, већ ћемо „бити као добра деца родитељске обитељи (куће). „Зато вам пуним срцем са задовољством и кажем „овако: не пометња већ смелост!... јер ви знате нису „(сад) ово времена за рахатлисање, него за брз и „по томе поспешан рад. Док преданим, ето ме полазим вами.“[1]

Не могу поуздано рећи, али ми се чини да се ово писмо тиче опет Карађорђевих реформа, које је он заводио 8, 10 и 11 јануара 1811 године, а за које је Доситеј морао знати пре одласка за Влашку, а можда се Карађорђе о томе саветовао са њиме још при састанку у Враћевшници или при другом у Лозници, ако га је било, као што ја мислим. Овим писмом Доситеј га је само храбрио да истраје у започетом послу, говорећи му: да немају шта од Руса препочети и примити, јер много што шта није ни код њих боље него код нас и ако имају своју државу од толико векова. Саветује му да наведене реформе што брже и што смелије изводи, те да се једном заведе у земљи ред и утврди средишна власт. Да је Доситеј заиста тежио томе, видећемо мало после.

Поменуто је да је Доситеј дошао с Миленком, с Добрњцем и с оном руском војском која је стигла у Београд 29 јануара. Он је био сведок свих оних бурних сукоба између Миленка и Карађорђа када је Карађорђе 3 фебруара хтео убити Миленка, потегнувши пиштољ на њега у кући заповедника руске војске у Београду, Александра Феодоровића Бале, с тога што није хтео примити одређено му

[1] А. Гавриловић, Доситеј у Србији. Стр. 61—62.

место у министарству и што није хтео пристати на ове уредбе.

Да дође до овако оштрих сукоба између Миленка и Карађорђа, нема сумње да је, и поред њихова супарништва о власт, играла велику улогу и аустријска политика, подстичући Карађорђа против Миленка и Добрњца као главних руских привржених, надајући се да ће тиме нагнати Карађорђа да заплива потпуно у воде аустријске. Милош Урошевић, један од главних аустријских агената, још 18 новембра 1810 године писао је петроварадинском команданту како је долазио у Београд и како се надао да ће се састати с Карађорђем, али Карађорђе није био у Београду; затим како се састао са Југовићем, који се препоручује милости петроварадинскога команданта и препоручује да му више не сме писати, пошто на њега сенатори јако пазе, „него ми „је, вели Урошевић, толико казао, што и ја видим „да докле год ови руски официри и козаци буду „по Београду, да се донде тешко може што са Ср-„бијанцима свршити... Него би најбоље било какво „насиље или затвор учинити, пак би се они сами „после међу собом поклали, као што и сада нису „исти поглавари један с другим у добром согласију“.[1]

Али иако је заиста завада дошла, иако су се старешине хтеле међу собом поклати, ипак се није постигло оно што су желели аустријски агенти радећи за новац у корист аустријске политике. Баш исти Урошевић писао је петроварадинском команданту 23 јануара 1811 године: како је 22 јануара био у Београду „и Карађорђе није хтео са мном „говорити, будући да се јесте врло понео и, од ве-„лике радости његове што му Руси у Београд до-„лазе, сада мисли да му нико ништа учинити не „може, нити пак он данас хоће за каква човека из „наше стране да знаде, јер као што јесте њихов „свет фалишан и лажљив, тако исто и Црни Ђорђе

[1] Архив Академије Наука Бр. 70. Исписи Драг. Костића из Бечкога Архива. Лист 78—79.

„с њима раван, и сви лажу, и данас јесам извештен „да они нама добра не мисле нити желе“.[1]

Пошто су Миленко и Добрњац отишли из Београда (9 фебруара), то су њихова места попуњена. За министра иностраних дела на место Миленково узет је Миљко Радонић[2], а на место Добрњца за министра правде и председника Великога Суда Илија Марковић.

Кад је 18 јануара 1811 године написана диплома којом се Доситеј поставља за министра просвете, у њој се између осталога вели:

„*У знак нашега признања а вашега одлико-* „*вања и награде, по општем договору, бирамо, име-* „*нујемо и постављамо Вас за члана Савета и ми-* „*нистра просвете народне.*

„Потпуну наду имамо да ћете се Ви драго- „вољно и овом приликом користити и Ваше *не-* „*бројене заслуге за отаџбину* у новом, важнијем, „делу јоште умножити и тако бесмртно име у ве- „читим књигама отаџбине доиста оставити можете“.[3]

Ако је ико од нових министара потпуно схватио како велику дужност прима на се примајући се министарскога положаја, тако и свеколику одговорност пред народом и будућношћу, то је схватио Доситеј. Али он је схватио и свеколику тежину свога посла у оном времену. Требало је заведене новине спровести и утврдити, и на њиховом основу утврдити свеколико државно уређење. Посао и велики и тежак, а људи спремних за тај посао у земљи није било. Шта да се ради? Он је на првој министарској седници (између 10 и 16 фебруара), коју је министарство држало пошто се конституисало, предложио, а министри примили: *да се потраже млади, што је могуће више школовани и образовани људи,*

[1] На истом месту. Лист 96.

[2] Моји исписи. Рапорт Недобин генералу Засу од 22 фебруара 1811 год.

[3] Оригинал у Народ. Библиотеци. Бр. 453. Штампана је први пут у Летопису Срп. Матице 1826 год. Затим у Поменику М. Ђ. Милићевића. Стр 457—458.

који ће доћи у Београд и неко би време провели у Савету при раду, и навикли се пословима, па би се затим послали по нахијама.

Кад је тај посао свршен у министарству, одређен је некакав Јаков Поповић Новосађанин, који је с пасошем генералне петроварадинске команде живео у Београду, да с потребним упутствима пређе у Земун, па да оде преко Новога Сада у Пешту и у Беч, и да потражи младе људе, на првом месту родом из Србије, ако таквих нема онда и друге, који добро знају не само српски језик већ и друге језике, и да их пошље у Београд.[1]

Намера је Доситејева била добра, али није дочекао да се његов предлог у дело приведе, а Бог зна какве би муке видео, да је дочекао те младе људе, јер су други агенти аустријски који су живели у Београду, одмах чим су сазнали за овај Доситејев предлог, јавили генералној команди у Петроварадин, преко својих земунских помоћника, да Аустрија треба да се користи том приликом, па да Јакову Поповићу пошље с времена на време своје најпоузданије људе, те би тако дошли у Савет и на управу сваке нахије аустријски најповерљивији људи. Има изгледа да је Доситеј сазнао нешто о овом шпијунском послу, те му је с тога Београд изгледао врло незгодан за средишну управу земље. Тога ради навешћемо овде оно што је Младен Миловановић казивао у Бесарабији, а што мислимо да се догодило друге половине фебруара или првих дана марта 1811 године. Тако, Младен је казивао:

„Заиста је онај Доситеј био човек и родољуб „да се ретко могао наћи. Упитамо га ми једном у „Савету: господине, ти знаш свет и државне послове, „па реци нам како би одржали ово што смо освојили и како би били срећни? На то Доситеј по„ћута, затим устаде и отиде не рекавши ни речи. „Ми снуждени дигосмо се за њим, па сваки кући „својој, не знајући шта да мислимо о њему. Кад су-

[1] Архив Академије Наука. Исписи Драг. Костића, лист 112.

„традан, дигнемо се опет у Савет на дужност, мрзо-„вољни и натмурени, јер заиста ниједан не знађасмо „шта да радимо, док ето ти и Доситеја: Добро ју-„тро, браћо и господо!... па весео седе на своју „столицу. Ми му вратисмо поздрав, па забринути „ћутасмо. Док он онако весео поче: „Тај сам срећни „и честити час, браћо драга, давно очекивао да ме „упитате, а сад знајте да решавате судбу народа „свога и општу срећу, па ваља вама послушати или „не послушати оно што вама кажем, а ја се овим „одужујем дужности својој, јер и онако нећу дуго „бити међу живима.

„Прва вам је дужност да управу земље, са-„стављену од паметних људи, преместите негде у сре-„дину у какво ма и незнатно место, близу Вожда; „друго пак, да господара земље, кога вам је Бог „даровао, поштујете и пазите боље од свега на „свету, да би се и он од срца могао бринути о свима „и сваку беду могао савладати, али му никуд из земље „не дајте путовати; и треће: за сада никуда, па чак „ни најбоље своје људе не шиљите у посланство као „депутате ни највернијим пријатељима својим, док се „земља не уреди, већ шаљите писма паметно напи-„сана по незнатним књигоношама.

„Ето, тога се држите у свом општем и светом „раду, пак ће и срећни мир доћи“.[1]

Али Доситејеве савете не послушаше ни Мла-ден ни многи други, а да је столица земље са министарством и великим судом била гдегод у унутрашњости, били би и Карађорђе и његови саветници поштеђени многих интрига, и ко зна да ли би се Вожд 1813 године нашао у Срему преко Саве или би остао у Рудничкој планини!

Износећи живот и рад Доситејев у Србији у вези са ондашњим догађајима у колико смо то могли према заосталој грађи која нам је приступачна била, ми смо допратили Доситеја до марта месеца 1811 године. Последњу вест од њега имамо у ње-

[1] Сима Милутиновић, Сербианка II. Стр. 151—154.

говом писму, које је писао на двадесетак дана пред смрт. Па и у том писму излази Доситеј пред нас светао, пун одушевљења за све оно што је добро, иако је већ једном ногом у гробу.

„А што ми сад тако живо и топло напоми-„њете, поштедите ме — молим вас, писаше Доси-„теј своме пријатељу Стевану Гавриловићу у Кар-„ловце. — Тиме ме доводите к сажаљењу што нисам „у стању јоште штогод учинити. Несити смо у на-„шим жељама и догод јоште што желимо, недостаје „нам. Дневи се и године поткраћују, тело изнемаже, „а душа би јоште нешто хтела". И у то време, поред свих послова као сенатор и министар просвете, он се брине шта би требало превести на српски, те у истом писму вели: „Телемака" препоручујем да ко преведе, али просто, чисто српски. Та књига може многима корисна бити".[1]

Крај месеца марта однео је Доситеја у гроб, а његов последњи предлог као да је привео у дело Иван Југовић, али не онако као што га је Доситеј замишљао, већ онако као што је Југовић препоручивао генералној команди у Петроварадин, то јест доведени су у Србију најповерљивији аустријски људи и понамештани у разне службе на разне положаје. Да је Југовић, дошавши за министра просвете на место Доситејево негде у половини 1811 године, понамештао на разна места у државној служби људе одане Аустрији, тврди у неколико и сам Карађорђе у својој молби руском цару Александру од 4 јула 1816 године приликом бављења свога у Петрограду. Тужећи се на зло понашање Бечкога Двора према њему и Србији вели: „Ја сам случајно „дознао, на жалост позно, коварство овога двора и „оних људи које је он понамештао у Србији под „маском искрених синова отаџбине ... а које смо „ми из непажње примили у службу". Мало даље наводе се некоја имена људи који су радили у корист Аустрије, па се вели: „сви су ови били „приврженици немачкога двора, а било их је много

[1] Домаћа писма. Стр. 177—178.

„више који су преко Југовића понамештани били „по школама и у полицији, и били под његовом заштитом примајући плату од реченога двора, па и „данас сви ови зли људи налазе се у Аустрији у части, што сам дознао бавећи се у Немачкој“.[1]

Доситеј Обрадовић умро је негде крајем марта 1811 године. Дан његове смрти још није утврђен. Једни узимају да је Доситеј умро 26 марта, па тога дана ове 1911 године прослављена је и стогодишњица од смрти његове; други узимају да је то било 28 марта. У расправљање тога питања ми нећемо улазити. Напомињемо само толико да су у недељу 26 марта 1811 године биле *Цвети*, а 28 марта да је био *велики уторник*. Добротом г. Јована Томића, библиотекара Народне Библиотеке, имали смо у рукама један примерак Доситејевих Басана, издање од 1788 године, које је у приватним рукама, а привремено се налази у Народној Библиотеци. На првом — насловном — листу тога примерка неко је забележио ово: *„1811 на велики четврт(ак) умро Досіѳей Обрадов(иħ)“*. Примерак ових Басана позније је повезан и опсечен, тако да су од речи „четвртак“ и од речи „Обрадовић“ последња слова сасечена. Према томе запису дан смрти Доситејеве био би 30 март 1811 године, јер је велики четвртак те године падао 30 марта.

[1] Моји исписи. Архив Мин. Иностр. дела у Петрограду. Дѣло I—9 1816 год. № 1, лист 4—13.

ЗНАЧАЈ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

ЗА

СРБЕ У КАРЛОВАЧКОЈ МИТРОПОЛИЈИ

ОД

Д-ра **ТИХОМИРА ОСТОЈИЋА.**

Данас нам је живот Доситеја Обрадовића већ доста добро познат. Посебна истраживања новијега доба су поједине периоде његова живота, богата у менама и догађајима, довољно јасно приказала. Много су се мучили његови истраживачи око извора и постанка његових књижевних дела. Па и у том послу се дошло до веома лепих резултата.

Па ипак не можемо још ни сад рећи да Доситеја потпуно разумемо. Његов унутрашњи развитак не може да се прикаже у таквом непрекидном следу, да не остане скокова или бар необјашњених прелаза. Где је том српском Анахарзису свануло у души, где га је обасјао нови свет, где је и кад је дошао на ону тачку с које му је пукао пред очима отворен видик на српски живот: да ли у Далмацији, или у Смирни, да ли у Бечу или Хали и Лајпцигу? Има ли у утицају ових средина поступности тако да оне чине у животу овога великог Србина уједињену веригу утицаја, или је која од њих имала одлучан значај и која? На ова питања се за сад може само с већом или мањом вероватношћу одговорити. Чини се да су архивски документи у овим пита-

њима рекли своју последњу, и сад нам не остаје друго него да кроз дела Доситејева покушамо продрети још дубље у његову душу и ум, и да, удубљавајући се у његове исказе и мисли, из њих реконструишемо ток његова развића. Осим тога, још даље се мора радити на том да се до могуће потпуности проуче средине у којима се он бавио и у којима је добивао утиске и потицаје.

Најмање је испитан Доситејев утицај на културу, књижевност и духовни развитак Српскога Народа. О том најмање знамо; то је и најтежи посао, јер је и најсложенији, а најмање приправљен. Иза познања Доситејеве личности и проучења његових дела и идеја морао би следовати читав низ испитивања културнога, нарочито духовнога и моралнога стања Српскога Народа у XVIII веку. И то, стања до 1783 године, до ступања Доситејева у јавност, а и стања после те године.

Само можемо рећи да ће се, с временом, то стање моћи добро знати. Разни архиви српски, угарски и аустријски крију у себи богато сировоградиво за познање нашега живота у XVIII и XIX веку. Само је, на жалост, веома мален део градива које би нам дало слику нашега живота у прошлости, изнесен на видело и обрађен. Стога се о теми: Како је Доситеј Обрадовић утицао на наш духовни живот, засад, може говорити само у опћим изразима, више наслућујући него поуздано тврдећи.

Али се једно може поуздано исказати, а то је, да је утицај Доситејевих књижевних радова и идеја које су његове књиге унеле у српско друштво, био веома јак и врло користан. По природи ствари у доба Доситејево и непосредно после његове смрти могао је тај утицај осетити најбоље онај део Срба који је живео у Карловачкој Митрополији. Тај огранак Српства је онда био најспремнији за примање културних утицаја. Остали Срби су до Доситејевих дела долазили доцније (у Србији су се изближе упознали с Доситејевим делима у Возаровићеву издању које је почело излазити 1833 године); могли су схва-

тити његове мисли и осетити утицај његових идеја онда и у ономикој мери, кад су и колико су били општим образовањем и школовањем спремљени за то.

И како је поступно ослобађање нашега народа испод азијатске управе, дакле и улажење у повољније прилике за културу, трајало цео XIX век, па још ни данас није довршено; како је, с друге стране, Доситеј веома дубоко задро у читав комплекс културних и моралних питања која су још и данас актуелна, нарочито за неке крајеве; како их је он решавао свагда рационално, у напредном духу и с пуно умне бистрине и топлине осећања; како су та питања приказана у делима писаним с много списатељског умења и непосредности: његов утицај није ни данас престао. То показује и потреба све нових и нових издања његових дела.

Утицај Доситејевих књига, разуме се, био је много непосреднији у доба њихове појаве. Данас притичу у наш народ извори науке и знања и с других страна. За савременике биле су Доситејеве књиге као путнику хладовити извори који изненада зажуборе у врелој, бескрајној пешчаној пустињи. Доситејева „наука“ била је за савременике право откривење, и мора да је изазвала у једном делу ондашњега друштва праву револуцију у духовима. Ондашње мало литерарно доба није нам, на жалост, оставило много докумената о том, али се и по оном што се случајно сачувало може судити о потресу духова.

Једно од најинтересантнијих сведочанстава је писмо будимског трговца Данила Марковића Доситеју. *Басне* и *Собранија* сматра овај пробуђени грађанин будимски „за највеће богаство и цену“ свога дома. Ове књиге су га ослободиле „од слепог сујеверија“. „За таково велико благодејаније, вели се у том писму из године 1800, ја вама не могу ни усмено ни писмено благодарити. Место мене Господ Бог, који је вами такови талент даровао, он да вам и награжденије учини... Ја пак с мојими домашњими од рода в род прослављати и чествовати буду име ваше.“

Још један сличан пример. Темишварски трговац Павао Лазаревић, који има све Доситејеве књиге

те их „повседневно с великим услажденијем чита“, беше 1804 године чуо да Доситеј издаје неко ново дело, јамачно *Песн на инсурекцију Сербијанов*. Одма пише Доситеју и наручује десет примерака, па додаје: „Премда ми је име ваше будуће књиге непознато, но све того ради знајући ја и прочитавајући неоцењено дело руку ваших, велику себи утеху из ње, како и из досад бивших књига ваших, обештавам получити“, јер све што је читао у његовим делима, вели, „све то дубоко на мом срцу впечатљено лежи и до гроба мога лежати будет“.

Са сваком новом књигом је Доситејев утицај на горње слојеве српскога друштва растао. Најзад се беше развио прави култ Доситеја. Арса Теодоровић, његов портретист и велик поштовалац, у једној доста успелој песми (за оно доба!) овако исказује, међу осталим своје дивљење:

Произвести чету ученика
у безбројном сонму пријатеља!
До најпосле и у враждебника
одобреље најћи својих жеља!

У лето 1806 га, на поласку из Трста, окружује така „чета“ његових ученика који се јагме да „још који кратки час у дружеском колу с наставником“ проведу. „Права нека тајна вечера!“ — узвикнуо је један Тршћанин, видећи их тако на окупу (случајно је око Доситеја било управо њих дванаест). Око поноћи дође час растанку. „Мојему свегдашњему растанку! уздише болно осетљиви Соларић, који је такођер био у колу дванаесторице и који нам је у предговору *Мезимца* сачувао спомен ове „тајне вечере“. „Последњему мојему, вели даље Соларић, наставника, благодеја, друга мојега облобизанију!“

У познатој посмртној песми *Сени Доситеја Обрадовића* (1811) назива Лукијан Мушицки Доситеја Анахарзисом, Арса Теодоровић и Соларић га зову Српским Сократом. Сретни сликар новосадски честита сам себи што му је допала част да (1794 године у Бечу) кичицом и бојама овековечи „подобност лица неосвудну“ „мужа небопарна“. Видако-

вић се на три године после смрти му овако изражава о популарности његових књижевних дела: „Тко не чита радо блаженог Доситеја нашег? И мало и велико, и старо и младо охотно и с услажденијем дела његова чита и ползује се“. Соларић га у предговору *Мезимца* зове „просветоначалником српским“ и „серблененстовим старцем“ (старцем који је махнит за Српством) и слави „његово народољубије, његово вештеведство, његово слаткоречије“. Код Константина Пејичића се поштовање развило у обожавање. У предговору *Христоитије* (1826), коју је он издао, пада овај „последњи ученик Доситејев“, као што га назива Г. Васа Стајић (Српски Глас за 1911 бр. 26—28), на колена пред великим духом Доситејевим.

Могао би се списак прослављача Доситејевих знатно умножити, али су доста и изјаве поменутих, у своје доба веома угледних људи, да би се видело колики је био занос савременика и млађег поколења за Доситејем.

Али поред све величине Доситејеве, поред све новине његових мисли и смелости његових предлога, никако не смемо његову појаву сматрати као нешто неочекивано и апсолутно ново, као нешто што нема везе са дотадашњим животом Српскога Народа. Ми смо се данашњи људи толико свикнули да и највеће људе сматрамо као продукте социалне и културне средине, свикнули смо се и на идеју еволуције, да тако што већ a priori не допуштамо. Ми смо код свакога писца уверени да му је корен и заметак, плиће или дубље, у родним тлима, да се побуде за његов рад и његове идеје налазе у домаћој атмосфери, да је често и обим идеја и правац рада условљен приликама и животом његове ближе и даље околине. Нешто апсолутно „ново“ не може ни да се хвата, или веома мучно и споро, ако земљиште за њ није припремљено. Ако би се и донело из туђине нешто сасвим ново на домаћу њиву, оно би се примило и укоренило само онолико колико је земљиште способно да асимилује и да от-

храни. Ово осећају и знају сви новатори и реформатори, па се, у корист успеха, прилагођују овом природном закону.

И наш Доситеј је израстао из домаћих тала, и он је, као што се каже, чедо својега времена. Он је продукат нашег друштвеног развитка. Живот и потреба нашега живота дали су побуду и одредили круг у којем ће се његов рад кретати. Допуштамо толико да је његов таленат и дуго бављење у страним срединама потенцирало до извесног ступња „новину“ његових идеја и висину њихову над савременим српским друштвом. Али одма морамо истакнути и велику гипкост његова духа и способност за акомодацију, јер је умео да се дивно прилагоди потребама народног живота. Таква спретна акомодација претпоставља и доброга психолога, и великог познавача народног живота (што се, у осталом, из његових дела и види), и танано осећање мере, те у својим захтевима није отишао одвећ далеко, што се веома лако могаше догодити човеку који је већи део зрелога доба провео у туђини и црпао из првих извора савремене културе, науке и цивилизације. Он је интуитивно осетио историјски моменат у којем се Српски Народ налазио, и дао је оно што је требало дати. То и чини знатан део његове величине.

Специална и детаљна истраживања ће, без сумње, потврдити ове тезе. Али се оне могу и данас, макроскопским посматрањем, показати.

Исходна је тачка васколике Доситејеве „науке“ његов захтев да се о свему суди по правилима здравога разума. У суђењу здравога разума нашао је Доситеј најлакше средство да духови у српском друштву, које је стењало у оковима тупог традиционализма, изађу на чистину и да познају како треба да живи свестан човек. У том је Доситејев „рационализам“, који не треба схватити ни као теолошки ни као философски рационализам, као што се то погрешно чинило. Доситејев рационализам је један практичан метод за нефилософске главе који

ће им помоћи, који ће им дати разлога и снаге да се ишчупају из канца одвећ силнога традиционализма. Свакојако је и Доситеј „рационалист“, али не теолошки рационалист него црковни (ако се тако може рећи), не теоретски него практичан — управо онакав какав је Србима требао 1783 године.

Али такав рационализам се у српском друштву није јавио истом те године. Тада је рационализам био најодлучнији, најсистематскији и најобилнији; свакојако и најбоље разложен и брањен.

За нашу тему није потребно да идемо далеко у прошлост и да говоримо о богомилима који су били нека рационалистичка опозиција православној цркви у старије време. Доста је да почнемо с осамнаестим веком у Карловачкој Митрополији у којем се одиграо први чин културне реформације православних Срба, реформације у којој после најважнију улогу узима Доситеј.

У Средњем Веку, понегде још и дуго после, црква је била и средиште културе. Али црква коју су православни Срби спасли под круну Светога Стефана, није била способна да врши културну мисију у новој средини. Тешко је вршила она ту мисију и у Отоманској Царевини, јер није имала никакве науке нити уређене школе; у Хапсбуршкој Монархији, која је стајала одувек под сфером западне културе, пећска црква, у онаквом расулу верских принципа, са свештенством балканскога морала и фанариотских манира, није била никако способна за то. Православље је било спало на религију обреда. Из њега је нестало душе, остало је мртво тело; остала је празна љуска без садржине. Узалуд су некоји митрополити покушавали да у мртво тело духну душу, да у празну љуску метну колико толико садржине — није им то полазило за руком, може бити стога што ни њихове тежње нису потицале из душевне потребе него из политичких, дакле, световњачких побуда.

Али религија обреда не може да задовољи људе који желе и траже религију душе. Него таквих

људи је међу православних Србима одувек било мало, поред свега тога што црква у њиховој историји има важну улогу. После пропасти српских држава црква је узела на се улогу политичке организације. Тиме се она сасвим посветовњачила. Њен политички карактер је у српском друштву претезао. Народ је сматрао религију и њене догмате не толико као ствар и потребу душе, него као национално обележје према својим непријатељима који су били друге вере.

То је схватање пренесено и у нову митрополију у Карловцима. И кад је однос према вери био тако чисто спољашње природе, и како је живот свештенства и црквених старешина стајао у очигледној супротности с вером, није чудо што се већ код првих покољења, која су у новој отаџбини, међу културним народима, стекли боље образовање, јавио рационализам који се показао особито код Будимаца у осуђивању калуђера и свештеника и опозицији према епископима. Живот њихов и рад изазивали су и сувише сваког културнијег грађанина на критику.

Рационализам је продирао међу интелигенцију све дубље. Што није дошло до отвореног расцепа, опет су одлучили политички моменти. Прекинути с црквом значило би издвојити се из народне целине. Оно се прво није смело, ово друго није се хтело. Тако се развио познати тип: човек остаје у православљу, извршује обреде, поји радо црквене стихире, али је према вери посве индиферентан. Особит пример рационализма видимо код Захарије Орфелина. Он је просвећен човек у европском смислу, цени науку и пропагира је, изјављује да без природних наука не може човек живети, напада грамзивост епископа за влашћу, калуђере зове „лесним тунежилцима“ (шумским бадаваџијама), али све то чини — анонимно, јер је као резач и цртач упућен на њихове поруџбине.

Што је најчудноватије, рационализам је био продро и у саме манастире. Дошавши у Хопово, за-

несени Чаковац, који је само сањао о пустињама, пећинама и испосницима, хтео је баш озбиљно да оствари у Фрушкој Гори стари идеал монаштва: религију душе. Започео је тешку борбу с телом, да би ослободио душу од свега земаљскога. У хоповских калуђера је наишао његов покушај само на жаљење, исмевање и ругање. Пала је том приликом класична напомена: да се залуду мучи, јер се још нико није у Хопову близу Ирига посветио. И његов „разумни" игуман био је одлучно противан борби против тела. Његов говор у Доситејевој автобиографији јасно доказује да су потомци великих бораца против тела: Пахомија, Василија, Теодора Студејског, Атанасија Атонског, потпуно капитулирали пред „светом". Игуман Теодор Милутиновић је одлучно против поста, он не осуђује само савремене калуђере „којих је сва наука да познају колико је ком вину и шљивовици година", него удара и на свете оце, а свом посинку саветује да тражи науку „и жеднећи и наготујући". „Нек мумла, вели игуман, ко је лишен разума, на мудрост и науку као совуљага на сунце". Ако је овај Теодор Доситејеве автобиографије, можда, нешто идеализован, реални Теодор, онај којега смо познали из архивских докумената, одиста је био сасвим светован човек, као и сва његова братија.

Наука, противница свакога заноса а пропагаторка трезвености, продирала је полако и у епископске дворове и манастире. Наши су осећали да ће пред њом пасти стари свет који су они донели с Балкана. Игуман Теодор вели Доситеју: „А ја сам то у свем мојем животу присмотрио, да сви они који много читају, мало посте". Митрополит Ненадовић прориче „малом Хоповцу" још више: „Како је њему одвећ мило много читање, он задуго у Хопову места неће згријати".

После свих ових навода је јасно да рационализам — онакав рационализам како је напред означен: у црквеном и друштвеном животу — није године 1783 изненада бахнуо у српско друштво, него

да је он одма после Велике Сеобе почео навирати, и да је до поменуте године у горњим слојевима — прилично танким, у осталом — подобро ојачао. Земљиште је за Доситејев рад, дакле, спремљено.

То, дабогме, нимало не крњи заслугу нити умањује вредност Доситеја Обрадовића. Шта више, после поређења Доситеја с његовим претходницима тек одскаче његова величина сасвим пластично. Оно што се ради до њега, то је само тапкање по мраку. Људи тек само слуте нешто ново. Свет се буди, али још није будан. Скепса према старом је ту; идеје новога су бачене у друштво, али, довољно необјашњене и јасно недоказане, оне нису могле у неуким људима да разбију све скрупуле, да створе бистре појмове и да људе охрабре на кидање са старим Позитивно знање, које би морало при том највише суделовати, било је и у врховима интелигенције плитко, јер је школовање у опће било неуредно, а наше домаће школе почетничке.

Само један карактеристичан пример за то. Кад је Таубе, кога је гроф Колер, председник Илирске Дворске Депутације, послао да проучи Славонију и Срем, године 1776 у Карловцима повео реч о огорченом рату у Америци који је тада водила Енглеска са својим непокорним колонијама, запитао га је један епископ, иначе паметан човек, чудећи се, да ли се збиља у Америци води рат, и између којих краљева? Други епископ није могао да се разбере, да ли Северна Америка лежи у Источној или Западној Индији (Friedrich Wilhelm von Taube, *Beschreibung des Königreichs Slavonien*, II књига, стр. 13).

Требало је питања која је сам живот у новој отаџбини, у новој околини заподенуо и покренуо, а нико није умео да их реши, или су их неки решавали без разумевања, површно, половно, или чак назадно, — сва та питања, необично важна за млад, нов народ, требало је узети на око, и то с очајном озбиљношћу, тачно их формуловати и правилно решити. Тај тешки задатак је чекао на човека који је

био нека врста Сократа и Анахарзиса, који је као што каже Лукијан, „видео многе народе, градове, школе, нараве, својему роду на стократну ползу“, који је „видео свет и скупио мудрост Грка, Немаца, Француза, Енглеза за браћу своју“, који је „окусио нектар истине“, који има, како Соларић вели, не само „народољубија“, него и „вештеведства“ и „слаткоречија“. И он је тај задатак сјајно решио.

И стога и ако долазак Доситејев није био са свим неприпремљен, ипак су његове идеје за савременике биле откривење и изазвале су праву револуцију у духовима. Јер оно што су дотле многи нејасно слутили, он је јасно представио; што су многи мислили а нису умели да изразе, он је речито приказао; у што су многи били уверени али нису имали грађанске храбрости да признају, он је с мушком одлучношћу и отвореношћу бораца за истину гласно исповедио пред лицем целога народа. Његове мисли су извршиле у српском друштву духовно ослобођење. Чисто осећамо из писма Будимца Данила Марковића, којега су мучиле скрупуле, како му је прочитавши *Басне* и *Собранија*, свануло у души, како му се свалио тежак камен са срца.

Па шта су, дакле, чули Срби 1783 и потоњих година од свог „просветоначалника“ (сад читалац боље разуме овај Соларићев израз)?

Већ опћи утисак Доситејевих дела морао је бити леп. То беху новине не само мислима и предметима него и обликом. Књиге ове писане разговетним слогом, разумљивим језиком, пријатним и занимљивим начином, морале су задобити људе. Може се слободно рећи: такве књиге нису никад писане код православних Срба. Из књига говори умна глава, бистра памет, велико знање и искуство, топло срце, добра намера, искрен пријатељ народа и људи, уз то човек сталожен, који је оставио за собом доба „у ком крв наша ври и мисли непрестано лете“, који је пребродио „многоволнујемо и свирепо море“ — младост. Што говори, сам је на себи искусио. Тако су га, дајбуди, читаоци на првом сусрету,

у првој књизи, познали, и тај утисак непосредности остао је и код даљих књига. Такве књиге освајају срца.

Ове књиге не садржаваху сухо морализирање и хладне поуке, као дотадашње махом. Читалац је нашао у њима пуно забавних ствари. Пре свега подужу историју о једном занесеном младићу који је хтео да се силом посвети, који се најзад међу веселим хоповским калуђерима растрезнио (у XVIII веку је тако што још интересовало људе), отишао у свет и пропутовао га унакрст, од Цариграда до Лондона. Каквих чудних ствари је тај човек доживео, каквих све земаља обишао, каквих народа видео, и како је о свему том умео интересантно и слатко да прича. У свима његовим књигама има пуно црта из историје, много описа српских крајева и живота народа који у њима станује, анегдота и типова из народа. Све је то било ново и занимљиво.

Било је у тим књигама и поуке, те још колико. Велик део књига су запремале поуке. Кад се човек добро промисли над овим књигама, рекао би управо да су оне и писане ради тих поука. Али баш то је оно, што се то скоро и не осећаше, јер то не беше сухо морализирање и хладно поучавање старих књига. Поука је овде текла из жаркога срца, истицала је из топлог живота и упућивала је опет на живот. Овај писац није лебдео по небесима, него је сишао на ову грешну, али нашу земљу. Говорило се у књигама баш о ономе што нас сваки дан тишти и што свак жели да зна. Давало се упутство како треба човек да живи, шта да ради, па да буде срећан.

Да, да буде срећан! Овде се прикричивало људима да воле живот, а не као што су старе књиге говориле да је живот зло, те да не вреди много. Човек је рођен да буде срећан, и он може бити срећан, само ако сâм хоће. Људи су од природе добри; што има и злих, незнање је криво. Треба их, дакле, просветити, васпитати, па ће бити добри. Како је морало годити ово оптимистичко величање живота!

Осим поука које сваком човеку, као човеку, требају, било је ту поука и за јавни живот. Овај човек који је живео у разним крајевима Српскога Народа, а који је видео и како други народи живе, имао је и о том много својих мисли.

Пре свега је требало Србима предочити разлику између турске управе и управе европске државе у коју су доспели после Велике Сеобе. Овде се не може, као у Турској, живети у нераду, робујући свакојаким старим обичајима и установама, без знања и просвете. „У садашње срећно време зраци ученија и философије до татарских граница досежу", пише Доситеј своме пријатељу Харалампију, мислећи ту на просветитељски рад Петра Великог и Екатерине II у Русији. И Срби се морају у просвети изједначити с осталим грађанима. Само, пре свега се морају одрећи „старих плеснивих и зарђатих обичаја". А да би се одвојило потребно од непотребнога у животу, треба све подвргнути суду здравога разума. „Зашто смо друго примили од Бога разум и словесност разве да се с њиме служимо, всегда мислећи и расуждавајући?" То није лак посао, али се треба једном усудити. „Кад душа наша ову богодану и себи природну свободу позна и искуси, никако се и ни по што већ поработити не може. Тело се да принудити, усилити и у железа сапети, а свободни дух ни по што". Треба, дакле, о свему слободно судити, па и о стварима о којима се досад нико није усудио ни мислити.

А ко суди тако, по здравом разуму и слободно, тај ће доћи до чудних мисли, али свакојако тачних. Једна од таквих мисли, за то доба, необичних је ово: у новим приликама не могу бити више неуки калуђери вођи народни. Осећали су то многи, али нико није смео отворено да каже. Што је досад био манастир (извор науке), то треба одсад да постане школа. Разуме се, учитељи треба да су за свој позив спремни, учени и просвећени. Њих треба да у просвећивању народа помажу свештеници и

архијереји. Али и они треба да прођу кроз школе. Васпитање је, уопће, једна од најважнијих ствари за некултуран народ. И женскиње треба да се редовно школује, јер од образованих матера се може очекивати да ће и своју децу добро васпитати и тако дело опћега народног образовања знатно потпомоћи. Како је ово за савременике била чудновата мисао, али ипак тако проста и јасна!

Ко суди слободно и по здравом разуму, тај ће и у питању разних вера исправније судити. Људи се не смеју због вере мрзети ни гонити. Све су вере од Бога. Нико не воли да му ко дира у веру, стога је сасвим умесно да нико и не чини другом оно што не жели да њему други чине. Нарочито нема смисла да се људи који једним језиком говоре, те, према том, припадају и једном народу, због вере гоне. Не само римокатолици су наша браћа, него и муслимани. Овакво мишљење може бити за некога чудно и необично, али је свакојако по здравом разуму.

Осим школа, важно је средство за ширење просвете и књига. Али се оне морају писати тако да је сви разумеју. Стога се мора оставити црквенословенски језик, па књиге писати народним језиком. Али како се на пречац не може створити читава нова књижевност, треба боље књиге превести са страних културних језика, где их има на претек.

То су главне поуке које је Доситеј дао својим савременицима. Он их је више пута и понављао на разним местима. Све су то нове мисли за XVIII век, нарочито у Доситејевој јасној стилизацији и снажној аргументацији.

Није ли он одвећ много тражио од својих савременика? Програм је, мора се признати, и у оваквом кратком изводу превелик.

Доситеј је имао веома високо мишљење о способностима српске расе. Он је уверен да је било и у његово доба Срба „који мужески мисле, суде и расуждавају". Он мисли да је Србима Бог дао „здрав

ум и поштено срце". „Гди год добро стоје, ту су великодушни, странољубиви, мужествени, поштени, на добро склони, и здравим то јест, општим человеческим разумом одарени, а при том и трудољубиви". На једном месту довикује Доситеј „славној Славеносрпској Нацији": „Ум кад с науком просветиш и с просвештеном добродетељу сајединиш, изабраније нације над тобом неће бити на земљи. Добродетељ је теби природна, поштење, слава, великодушје, мужаство, то су твоје прародитељске добродетељи. Ово су драгоцени дијаманти, но потребују да их рука мудрости очисти, углади и осветли."

Ово је било Доситејево уверење. У једном писму се правда: „Похваљујући Српскога Рода карактер нимало не желим мој род, зашто је мој, с ласкатељством кварити". Он је похвале Српском Народу смео отворено изрећи, јер је он том истом народу и његовим представницима и горких истина добацио у очи. Он је имао права на похвалу српског карактера, јер је он написао и ове лепе речи: „Ништа ми на свету није милије ни љубезније од мојега рода; но, колико га више љубим, толико сам му више дужан правду и истину представљати и говорити. Рад сам срцем и душом после Бога, који ме је саздао, мојему милому народу угодити, обаче не лажући и истину светлу као сунце под ноге бацајући, притворно и лицемерно за хатар пишући. А знам да мој поштени и славни Српски Род то од мене неће ни искати".

Онај ко је овако мислио, имао је права и да похвали у Срба оно што је за похвалу. Али и та похвала је имала васпитан значај. Он је од заосталог Српског Народа много захтевао у име напретка и културе. Нису ли морале и најодушевљеније присталице реформе клонути духом кад су читали у Доситејевим књигама шта се од Срба све тражи, а колико су Срби заостали? Али је њих Доситеј похвалом српског карактера и храбрио. Ко је веровао у такве особине Српскога Народа какве се читају у

Доситејевим књигама, тај није очајавао ни у могућност лаког и брзог просвећивања његова. Вера у способност народа је веома потребна у сваком јавном раду. Доситеј је и ту веру разбудио у српској интелигенцији.

Скупивши све уједно, можемо рећи за Доситеја: он ради на том да народ са скроз ориенталним менталитетом привикне европском мишљењу, и упозна с напредним моралним просветним и друштвеним идејама. На тај начин хоће он да га ослободи од сваковрсних предрасуда и празноверица које су штетно утицале не само на духовни развитак његов, него и на материално стање (Радченко, *Досиѳей Обрадовичъ,* стр. 193). Он учвршћује идеју народног јединства, буди успавану народну свест и уздање у се у Српском Народу. Он израђује програм рада, у смислу горњих смерова, за читаво једно поколење.

С каквим успехом?

На то питање, као што је у почетку речено, данас није лако одговорити. Да бисмо на то питање могли исцрпно и поуздано одговорити, морали бисмо много дубље познавати културну историју Срба у Карловачкој Митрополији. Уопће се може рећи да је огромна већина интелигенције прихватила програм Доситејев и изводила га је како је могла и умела.

Најлакше се може то потврдити у књижевности. После Доситејева примера и неодољиве мотивације, у књижевности православних Срба нестаје скоро сасвим црквено-словенског језика из књижевности. Преведене су и написане многе књиге од оних које је Доситеј у својим списима препоручио да се преведу или напишу. Обично преводиоци и писци таквих књига изреком признају да је духовни покретач њихова књижевног рада Доситеј. По примеру и захтеву Доситејеву књижевност се наша национализовала: приближила се народу и његовим потребама; она долази у додир са стварношћу и животом.

Постанак научне књижевности у Доситејево доба је непосредно заслуга Доситејева. Примери: Стојковићева *Фисика* и Соларићев *Земљопис*.

Колико су Доситејеве идеје утицале на реформу цркве и школе, није лако рећи. Али је тешко замислити да одушевљење Карловчана и Новосађана при оснивању двеју наших гимназија није задахнуо и дух Доситеја Обрадовића који је у својим списима толико лепога рекао о школи и васпитању. Да је Несторовић, оснивач прве учитељске школе, стајао под утицајем Доситејевих идеја, нема сумње.

Још је теже рећи што поуздано о томе како је утицао Доситеј на српско друштво. Ми одвећ мало познајемо нашега човека XVIII века и карактер тадашњег српског друштва. Примери Будимца Данила Марковића и Темишварца Павла Лазаревића ипак доста говоре. То неће бити усамљени случајеви. Ако би се њихов случај смео генерализовати, морали бисмо закључити да је Доситејев утицај на српско друштво био веома дубок и интензиван. Ми смо ову генерализацију напред већ антиципирали.

Смемо на основу свега тврдити да Доситеј Обрадовић са својим списима и идејама чини епоху у духовном развитку Срба у Карловачкој Митрополији. Утицај његов траје без такмаца све до појаве Вука Караџића. Вуков романтицизам стоји у начелној опреци с Доситејевим рационализмом. Доситеј осуђује традицију, окреће главу од прошлости, која за њ значи варварство, и очекује све од будућности. Вук је поштовалац свега традиционалнога у народу, с пиететом трага за „живом старином“ у народу, систематски је прибира и објављује.

Али Вук није одменио Доситеја, него само допунио. У нашем друштву и књижевности теку од то доба две струје: романтичка и рационалистичка, „патриотска“ и „трезвена“.

Доситејев утицај још ни данас није престао, као што показује овогодишња прослава. О стогодишњем помену смрти Доситеја Обрадовића сви смо сведоци његове ренесансе у Српском Народу. Његов утицај није ослабио, шта више, некоје његове мисли тек се сад као што треба разумеју. Ова стогодишњица је подигла завесу на позорници савременог живота нашега и с радосним изненађењем опажамо да под заставом српскога Анахарзиса стоји велика војска његових следовача.

ДОДАТАК

ПРОСЛАВА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА
ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ОД СМРТИ.

У почетку 1910 године покренула је Српска Књижевна Задруга мисао да се ове, 1911 године, прослави успомена на Доситеја Обрадовића, јер се у марту ове године навршило сто година од смрти овога заслужнога Србина. Мисао о прослави прихваћена је од свих културних установа и друштава у Београду, и Одбор за прославу који је изабран, израдио је програм прославе који је великим делом и изведен.

Прослава Доситеја Обрадовића, на дан 26 марта ове године, захватила је цео наш народ, и имала је општији и националнији значај но иједна слична прослава до данас. У свима крајевима српским, не само у Србији и Црној Гори, но и у старој Војводини, Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини, Старој Србији и Маћедонији, пред стотинама хиљада школске омладине, најсвечаније је прослављен спомен великог народног просветитеља. Српска Школа одслужила је тога дана велику просветну литургију у част онога који је више но ико учинио за просвету српског народа: цео српски народ, без обзира на политичке границе и верске поделе, извршио је неку врсту културне мобилизације на дан смрти онога који је створио модерно осећање српско.

У Србији нарочито прослава је узела велике размере. Србија се достојно одужила првом свом организатору просвете, који је на просветном пољу допуњавао оно што је Карађорђе

стварао на бојном пољу. У свима школама без разлике одржала су се предавања о животу и заслугама Доситеја Обрадовића. У свима црквама учињен му је нарочити помен. У *Београду* је нарочито свечано изведена ова прослава. Пре подне био је помен у Саборној Цркви, коме су присуствовали: Краљ, Престолонаследник, сви чланови Владе, председништво Народне Скупштине са народним посланицима, председништво Српске Краљевске Академије Наука, председник општине са одборницима, чланови Државног Савета, и многобројно грађанство свих редова. После помена г. митрополит говорио је о Обрадовићу као филозофу и васпитачу младежи. Народна Скупштина имала је седницу на којој је њен председник г. Андра Николић говорио о Обрадовићу. Друштво Слободне Мисли имало је своју седницу на којој је говорио г. Др. Јован Скерлић о Обрадовићу као првом слободном мислиоцу на Словенском Југу; тако исто се одужила Обрадовићу и студентска гутемплерска ложа „Истина бр. 3“. На седници студентског друштва „Слободна Школа“, 29 марта, говорио је г. Д. Јовичић. Народно Позориште у спомен Доситеју Обрадовићу давало је 28 марта Косте Трифковића комад „Младост Доситеја Обрадовића“. 27 марта на јавном састанку Демократског Клуба, под председништвом г. Јована Жујовића, предавао је о Доситеју Обрадовићу г. Јеремија Живановић. — У унутрашњости нарочита свечана предавања за ширу публику била су у Кагујевцу, Лесковцу, Рачи и Пироту. У *Крагујевцу* говорио је г. Петар Стокић, професор; у *Лесковцу*, г. Милош Димитријевић, суплент. У *Рачи* говорио је о Доситеју учитељ г. Пантелић, а затим је г. Коста Јовановић, протојереј, предложио да се у спомен Доситеју оснује библиотека „Доситеј Обрадовић“, што је одмах и усвојено. У *Пироту* је у Грађанској Касини била свечана седница, на којој је г. Петар Нешић, пред многобројном публиком, говорио о животу, раду и значају Доситеја Обрадовића у српској књижевности.

У Црној Гори, као и у Србији, приређен је помен по свима црквама, и предавања по свима школама.

У Банату, Бачкој и Срему, стогодишњица је лепо прослављена. У Панчеву, Ади, Старом Бечеју, Сентомашу, Сомбору, Иригу, Сремским Карловцима и Новом Саду, — у свима овим местима, поред предавања у школама, одржане су свечане народне седнице на којима је било предавања о Доситеју Обрадовићу. У *Новом Саду* свечаност је била врло велика. У њој су

узеле учешћа све српске школе и сва српска друштва. На свечаној седници Матице Српске говорио је г. др. Тихомир Остојић; на великој народној свечаности г. Јован Живојиновић; у гимназији, г. г. Др. Тихомир Остојић и Др. Душан Радић. У *Панчеву* је прославу извело омладинско друштво „Узданица“; говорио је г. Обрад Давидовић, свештеник, и читао из Доситејевих дела г. Ђ. Цвејанов, професор. *Велико-Кикинђани*, поред прославе, одужили су се Доситејевој сени и оснивањем народне књижнице. У *Старом Бечеју* говорио је г. Др. Милан Поповић, потпредседник Српске Читаонице; на свечаности су суделовала српска певачка друштва: црквено, занатлијско и ратарско. У *Ади* извеле су прославу српске основне школе са певачким друштвом; говорио је г. Душан Бешлић, учитељ. У *Сомбору* су тај дан на нарочитим седницама прослављале све српске школе и установе. У *Сентомашу* су прослављали српска црквена општина и Српско Девојачко Коло; говорила је г-ђица Вида Вуковић. У *Српском Св. Мартону* је, 1º маја, приређена свечаност са подизањем и освећењем надгробног споменика Круни, мајци Доситеја Обрадовића, уз учешће омладине и српског певачког друштва. У *Иригу* је свечаност приредила Српска Читаоница; говорио је г. Ст. Радић. У *Сремским Карловцима* био је помен у Горњој и Доњој Цркви; била су предавања у основној школи и народна свечаност у гимназијској дворани; говорили су г. г. Рад. Врховац и Милан Јаковљевић. у *Митровици* је, 30 априла, прослава изведена у великој дворани Српскога Дома, где су говорили г. г. Бранко П. Николић, уредник „Српског Рада“, о животу и раду Доситејеву, и Васа Поповић, потпредседник Српске Грађанске Читаонице, о „Доситеју и његовом добу“, а г-ђица Зорка Јеремић: „Доситеј о дужности женскиња“; затим је позоришно друштво г. Ђорђа Протића приказало „Младост Доситеја Обрадовића“ од Косте Трифковића. У родном месту Обрадовића, у *Чакову*, 17 априла била је лепа свечаност. Пре подне био је у месној цркви свечан помен, у подне велики банкет, у вече забава у корист откупа куће у којој се Обрадовић родио. На концерту је говорио г. Милан Јовановић, потпредседник књижевног одсека Матице Српске. Из Србије су на прослави у Чакову били: од стране Министарства Просвете г. Др. Јован Скерлић, а од стране Српске Књижевне Задруге г. Др. Тихомир Ђорђевић. У *Загребу* је прослављала српска народна основна школа.

У Босни и Херцеговини иницијативу за што свечанију прославу стогодишњице узели су на себе Велики Управни и Просвјетни Савјет и „Просвјета“, те су 26 и 27 марта у целој земљи приређени парастоси Доситеју Обрадовићу и предавања о њему. У *Сарајеву* су држали предавања г. г. Др. Владимир Ћоровић, Ристо Радуловић и Стево Калуђерчић. У *Мостару* је 30 априла српска православна црквено-школска општина приредила свечану забаву у спомен стогодишњице а у корист Доситејева споменика и друштва „Просвјете“. Учешће на забави узеле су све културне установе мостарске; говорио је о Доситеју г. Д. Таминџић. Српска омладина у *Бања-Луци* приредила је 20 априла свечано помен-вече, на коме је г. Др. Васо Глушац говорио о Доситеју Обрадовићу, а после певања и свирања представљан је „Кнез од Семберије“. У *Рељеву* је на свечаној скупштини друштва богословске омладине „Свети Саво“ 1 маја приказао биографију Доситеја Обрадовића г. Љубомир Шпирић, богослов, а г. Јанко Брежанчић, богослов, говорио је о „Значају Доситеја Обрадовића у културној историји српској“. У *Стоцу*, пододбор „Просвјете“, Српско Занатлијско Удружење и „Српски Соко“ приредили су 30 априла „Доситејево вече“, на коме је г. Висарион Петровић, учитељ, говорио „О животу и раду Доситеја Обрадовића“. У *Љубушком* је, после одржаног парастоса, г. Поповић, прота из Мостара, многобројном народу говорио о Доситеју. У *Коњицу* је пододбор „Просвјете“ 30 маја приредио забаву у славу Доситејеву, а у корист споменика Доситеју и „Просвјете“; говорио је г. Јово Гузина, свештеник, „О животу и раду Доситеја Обрадовића“; после је представљан „Кир-Јања“ од Јов. Ст. Поповића.

У Далмацији је такође било прослављања. У *Задру* приредила је Српска Читаоница свечану академију уз учешће певачког друштва „Бранко“; говорио је г. Милош Парента. У *Шибенику* приредили су Српска Читаоница, Певачко Друштво „Србадија“ и пододбор „Српске Зоре“ најпре парастос Доситеју, а затим у школи свечану седницу на којој је г. Др. Лујо Бакотић говорио о Доситеју. Мало село *Орлић*, на Косову у Далмацији, открило је спомен-плочу Доситеју Обрадовићу, као успомену на једномесечно бављење Доситејево у том местанцу у коме је он написао своју „Буквицу“. Снимак са свечаног откривања плоче која се налази уз остатке куће пок. Аврама Симића, додат је као прилог овој књизи. Спомен-плочу подигао је г. Симо Ј. Симић
,

потомак попа Аврама Симића. У *Книну* је Српска Читаоница приредила парастос Доситеју Обрадовићу на коме су била сва месна друштва: Хрватски Напредак, Хрватска Читаоница, Хрватски Музеј, Српски Соко, Добротворна Задруга, Српска Кредитна Задруга, Општинско Управитељство и пododбор „Српске Зоре“, и омладинско певачко друштво; говорио је г. Божидар Новаковић, прота; у вече су сва поменута друштва имала свечану седницу у част Доситејева помена у Српској Читаоници; говорио је г. Ђорђе Јовичић о животу и раду Доситеја Обрадовића, а после њега је говорио о Доситеју г. Златко Вученовић, изасланик Хрватског Музеја; на крају је г. Душан Новаковић изнео предлог да се у Книну оснује „Дом Доситеја Обрадовића“, што је једногласно усвојено. У *Дубровнику* је у просторијама певачког друштва „Слога“ одржан свечан комерс о Ускрсу; говорио је г. Јовица Перовић.

У Старој Србији и Маћедонији учињен је помен Доситеју Обрадовићу у целој рашко-призренској, велеско-дебарској и скопској епархији. Нарочита служба служена је у манастиру *Високим Дечанима,* а у *Скопљу* у гимназијској сали била је свечана прослава с предавањем. Говорио је г. Др. Милош Перовић, професор, а хор ученика гимназије и Учитељске Школе певао је његову „Химну Доситеју“. У *Битољу* је стогодишњица од смрти Доситејеве такође прослављена пред широм публиком.

На дан 26 марта одслужен је свечан парастос Доситеју Обрадовићу у саборној цркви *Лавре Хиландара,* уз асистенцију архимандрита Василија и српских изасланика архимандрита Теофила и игумана Митрофана и остале братије хиландарске.

У *Прагу* приредило је српско академско друштво „Шумадија“ свечано вече, на коме су говорили г. г. Др. Ј. Махал о „Доситеју Обрадовићу, његовом животу и раду“ и Д-р Тома Масарик „О Доситеју Обрадовићу као филозофу“.

Док се тако прослављала стогодишњица у школи и народу, и српски и хрватски књижевни часописи су на видан начин прославили стогодишњицу од Доситејеве смрти. „Српски Књижевни Гласник“ и „Бранково Коло“ приредили су „Доситејеву Споменицу“. Спљетски „Jug“ донео је чланак г. Ђ. Шурмина „Доситије Обрадовић у Далмацији“, а загребачко „Zvono“ прештампало је из књиге „Српска Књижевност XVIII века“ г. Ј. Скерлића шест глава о Доситеју Обрадовићу. „Годишњица Николе Чупића књига XXX“ донела је чланак „Доситеј Обрадовић

као просветитељ народа српског“ од Јована Миодраговића. Чланке о Доситеју Обрадовићу донели су још и ови часописи: „Дело“ и „Просветни Гласник“ у Београду, „Босанска Вила“ и „Преглед“, у Сарајеву, „Дан“ на Цетињу.

Сва српска штампа узела је великог учешћа у овој прослави. Београдски листови, сви без разлике, у уводним чланцима, и у разним прилозима, говорили су о Обрадовићу. Исто тако и главни листови ван Србије: „Вардар“ у Скопљу, „Српска Ријеч“ у Сарајеву, „Рад“ у Мостару, „Dubrovnik“ у Дубровнику, „Србобран“ у Загребу, „Слога“ у Сомбору, „Српски Глас“ у Великој Кикинди; „Српство“, „Браник“ „Застава“, „Трговачке Новине“ у Новом Саду.

Поред тога изашле су још и посебне публикације: *Дела Доситеја Обрадовића* (државно издање 1911), у редакцији Д-ра Јована Скерлића, Милутина Драгутиновића и Милоша Ивковића; *Доситеј Обрадовић,* споменица о посмртној му стогодишњици 1811—1911, написао Данило Петрановић (Дубровник 1911. Мала Библиотека Матице Српске у Дубровнику, књига I); *Живот Доситеја Обрадовића,* из његових дела саставио Тихомир Остојић (Н. Сад, 1911. Одабрана дела за школу, уређује Т. Остојић, св. 1); *Мали Ђакон,* приповетка из живота Доситеја Обрадовића од Душана Ђурића, учитеља (Н. Сад, 1911. Књиге за децу, књига прва).

Најзад, у Београду ће се, прилозима целог српског народа, подићи споменик који је израдио хрватски вајар г. Рудолф Валдец, на пролеће 1912 године.

Споменик Доситеја Обрадовића који ће бити постављен у Београду, (рад хрватскога вајара Г. Рудолфа Валдеца).

Спомен-плоча **Доситеју Обрадовићу** у селу Орлићу на Косову у Далмацији
(откривена 15 јула 1911 године).

PG
1418
O18Z866

Spomenica Dositeja Obradovica

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

1882